

**Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası
Bilimsel Araştırmalar Dergisi**

**Turquoise International Journal of Turkish
World Scientific Researches**

Yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli
bilimsel-akademik e-dergidir.

Cilt: 6, Sayı: 1 – Haziran 2025

Volume: 6, Issue: 1 – June 2025

,

ANKARA

Eğitim ve Bilim Politikaları Araştırma Derneği

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Turquoise International Journal of Turkish World Scientific Research

e-ISSN: 2717-8609

TURKUAZ Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nin Dizinlendiği veritabanları: ASOS Index, CiteFactor

SAHİBİ: Eğitim ve Bilim Politikaları Araştırma Derneği

Hacı Bayram Mah., Çankırı Caddesi, No: 45/438, YIBA Çarşısı, Ulus, Altındağ-ANKARA, E-Posta: edt.synergy@gmail.com

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. F. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER, Ankara Üniversitesi, DTCF, Türkiye

Prof. Dr. Hayati AKYOL, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. Yagub MAHMUDOV, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Direktörü, Azerbaycan

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ahtem CELİLOV, Kırım İşletme Enstitüsü, Ekonomi ve İşletme Fakültesi, Simferopol, Kırım, Ukrayna.

Prof. Dr. Ali ASKER, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Arife Figen ERSOY, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Arshi KHAN, Aligarh Muslim Üniversitesi, Siyasal Bilimler Bölümü, Aligarh, Hindistan.

Prof. Dr. Barno UBAYDULLAYEVA Mashrabjonovna (Maşrabjonovna) Taşkent Sulama ve Tarımsal Mekanizasyon Mühendisleri Enstitüsü "Beşeri Bilimler" Bölümü, Özbekistan.

Prof. Dr. Cavid QASIMOV, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Elmira ZULPİHAROVA, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Kazakistan.

Prof. Dr. Mamatkul JURAYEV, Özbekistan İlimler Akademisi Dilbilim, Edebiyat ve Folklor Enstitüsü, Özbekistan.

Prof. Dr. Mustafa YAVUZ, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Osman SAMANCI, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Özlem BEKTAŞ, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Shohistahon (Şohistahon) ULJAYEVA, Taşkent Tarımsal Sulama ve Mekanizasyon Enstitüsü Beşeri Bilimler Bölüm Başkanı, Özbekistan.

Prof. Dr. Tattigul KARTAYEVA, El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Fakültesi, Kazakistan.

Prof. Dr. Vitaliy RODINOV, Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeboksarı, Çuvaş Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.

Prof. Dr. Vüsale MUSALI, Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Almas İSMAYILOVA, Dağıstan Devlet Üniversitesi, Mahaçkale, Rusya Federasyonu.

Doç. Dr. Alyona Yuldaş Kızı BALTABEYEV, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan.

Doç. Dr. Eduard LEBEDEV, Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeboksarı, Çuvaş Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.

Doç. Dr. Elmira MEMMEDOVA-KEKEÇ, Bakü Avrasya Üniversitesi, Genel Filoloji Böl. Azerbaycan.

Doç. Dr. Elnur AĞAYEV, Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, KKTC.

Doç. Dr. Elza SAMEDLİ, Hazar Üniversitesi Beşeri Bilimler, Eğitim ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı, Azerbaycan.

Doç. Dr. Faik ELEKBERLİ, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Felsefe ve Hukuk Enstitüsü, Azerbaycan.

Doç. Dr. Gulmira AZRETBERGENOVA, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Maliye ve Muhasebe Bölümü, Kazakistan.

Doç. Dr. Leniyara DZHELİLOVA, Kırım KİPU Üniversitesi, Kırım Tatar ve Türk Edebiyatı ve Gazetecilik Bölümü, Simferopol, Kırım, Ukrayna.

Doç. Dr. Mehmet FİDAN, Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN, Bartın Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL, Gümüşhane Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Samet AZAP, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Seadet ŞİHIYEVA, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Z.M.Bünyadov adına Şarkşinaslık Enstitüsü, Azerbaycan.
Doç. Dr. Sherzodhan MAHMUDOV, Özbekistan İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Özbekistan.
Doç. Dr. Tahir AŞİROV, Türkmenistan Academy of Sciences, Türkmenistan
Doç. Dr. Tahirova Feride İnsan kızı, Tataristan Cumhuriyeti İlimler Akademisi G. İbrahimov adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Rusya Federasyonu, Rusya Federasyonu.
Doç. Dr. Vecihi Sefa HEKİMOĞLU, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye.
Dr. Farhad RAHİMÎ, Urmiye Üniversitesi, İran İslam Cumhuriyeti.
Dr. Hasret İPEK İLÇİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ilirjana KACELİ (DEMIRLIKA), Elbasan Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Arnavutluk.
Dr. Lamiye GAFARZADE, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Azerbaycan
Dr. Öğretim Üyesi Uğur TOZKOPARAN, Burdur Mehmet Akif Üniversitesi, Türkiye.
Dr. Eylem ÖZTÜRKÇİ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hasret İPEK İLÇİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Dr. Lamiye GAFARZADE, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Azerbaycan
Dr. Vural ÖNTÜRK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye.
Dr. Yakut AMİROVA, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Azerbaycan

Dergi Editörü: Prof. Dr. Refik TURAN, Aksaray Üniversitesi

Yabancı Dil (İngilizce) Editörü: Arş. Gör. Gülşah ÖZ, Aksaray Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Cavid QASIMOV, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fikret TURAN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kerem KARABULUT, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Doç. Dr. Çiğdem KARAÇAY, Hitit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Milyausha GAYNANOVA, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Tataristan, Rusya Federasyonu.

SAYI HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE

Prof. Dr. Hasip SAYGILI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Naile Rengin OYMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurten ÇETİN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem ARSLAN	Niğde Ömer Halidemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ülkü KÜÇÜKKURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAYA	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY	Aksaray Üniversitesi
Dr. Hatice ENGİN	Bağımsız araştırmacı
Dr. Özlem KARAPINAR GÖK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

TURKUAZ ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ YAYIM İLKELERİ

1. Yayınlanacak yazılar Türk Dünyası ile ilgili ve daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olmalıdır.
2. Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce yayımlanmamış olmak ve sunulduğu bilimsel toplantı bilgileri makale üzerinde belirtilmek kaydıyla yayımlanabilir. Bu durumda etik sorumluluk makale sahibine ait olur.
3. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte birini geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkçe çalışmalarda Türkçe ve İngilizce; İngilizce çalışmalarda ise 300 kelimeyi geçmeyecek şekilde Türkçe ve İngilizce özet ve 3-5 anahtar kelimeye yer verilmelidir.
4. TURKUAZ Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisine gönderilen yazılar önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü hakeme gönderilir; o rapor da olumsuz geldiği takdirde yazı yayımlanmaz. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmelerini yaparlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar iade edilmez; ancak yazarın istemesi hâlinde bir nüshası kendisine verilir. Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 21 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakeme ulaşılarak değerlendirme için 7 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemliği düşürülür.
5. Dergide yayınlanan her türlü yazının içeriğinden yazarları sorumludur.
6. Makaleler derginin Dergipark platformu üzerinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkuaz> adresinde yer alan sayfasına yüklenmek suretiyle süreç başlatılmış olur.
7. Dergimiz Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanır.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Başlık ve Dipnotlar: Makale başlığı iki yana yaslı, 14 punto, koyu ve Cambria yazı tipinde yazılmalıdır. Başlık en fazla 15 sözcük olmalı, bağlaçlar hariç olmak üzere her sözcüğün ilk harfi büyük harfle yazılmalıdır. Türkçe yazılmış makalelerde makalenin İngilizce başlığı da aynı biçimde yazılmalıdır. Makale ile ilgili belirtilmesi gereken özel hususlar makale kabul edildikten sonra başlığına konulacak (*) ile sayfa altında açıklanacaktır. Çalışmanın kabul edilmesinden sonra yazar(lar)ının adı soyadı ortalı, koyu, 12 punto, Cambria yazı tipinde, soyadı büyük harflerle ve ortalı olarak, yazar sayısı birden fazla ise yazarlar tarafından belirlenen sırayla yazılacaktır. Yazar(lar)ın unvanıyla birlikte, çalıştığı yerin açık adı, şehir-ülke bilgisi, e-posta adresi ve ORCID numarasına dipnot olarak makalenin ilk sayfasında yer verilmelidir. Dipnotlardaki tüm bilgiler Palatino Linotype yazı tipinde, girintisiz ve 10 punto olmalıdır.

Türkçe ve İngilizce Kısa Özet: Dergiye Türkçe ve İngilizce çalışmalar yayınlanmak üzere kabul edilmektedir. Türkçe hazırlanan çalışmalarda Cambria yazı tipinde, 10 punto ve 200 sözcüğü geçmeyecek şekilde Türkçe özet ve 300 sözcüğü aşmayacak şekilde hazırlanan İngilizce kısa özet (Abstract) yer almalıdır. Aynı şekilde İngilizce hazırlanan çalışmalarda Türkçe kısa özet yer verilmelidir. Türkçe ve İngilizce kısa özetlerin altında 3-5 anahtar sözcüğe yer verilmelidir.

Bölümler ve Alt Bölümler: Çalışmalarda ana bölüm başlıkları (birinci düzey başlıklar) Arabik rakamlarla numaralandırılarak Cambria yazı tipinde, 12 punto, koyu, sola yaslı ve tümü büyük harf biçiminde yazılmalıdır. Alt bölüm başlıkları (ikinci düzey başlıklar) Cambria yazı tipinde, 11 punto, koyu, sola yaslı, her sözcüğün ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıklar ise Cambria, 11 punto, koyu, italik, sola yaslı, yalnızca ilk sözcüğün ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalıdır. Çalışmalarda ana metin Cambria 11 punto ile yazılmalıdır.

Metin içindeki paragraflar en az üç cümleden oluşmalı ve paragraflar arasında bir satır boşluğu bırakılmalıdır. Aynı şekilde başlıkların öncesinde ve sonrasında da bir satır boşluk verilmelidir. Makalenin tamamında girintiye yer verilmemeli, paragraflar arasında önce ve sonra aralık değerleri 0 olmalıdır. Metin içi atıfların yazımında, tablolarda, şekillerde ve kaynakça yazımında APA 6 yazım stili kullanılmalıdır.

Çalışmalarda araştırmanın özelliğine göre GİRİŞ, YÖNTEM (Evren ve örneklem/çalışma grubu vb.) Veri toplama yöntemleri/teknikleri/araçları ve verilerin analizi), BULGULAR, TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER ve KAYNAKLAR bölümlerine yer verilmelidir. Ancak araştırmanın özelliğine göre yazarlar gerek duymaları halinde farklı bölümler de oluşturabilirler. Bölümlere yeni sayfadan başlanmamalı, bir bölüm bittikten sonra, aynı sayfada diğeri onu izlemelidir. Makale metninin tamamının yazımında APA 6 yazım stili kullanılmalıdır.

Şekiller ve Tablolar: Şekiller yazım alanından taşmayacak şekilde makale içinde uygun görülen yerlere ortalı olacak şekilde yerleştirilebilir. Ana metinden şekle atıfta bulunulmalı ve mümkünse şekil açıklmalıdır. Her bir şeklin altında Arabik rakamlarla numaralandırılmış bir şekil başlığı yerleştirilmeli, makale boyunca aynı numaralandırma devam etmeli ve APA 6 yazım stiline uygun olarak yazılmalıdır. Şekil başlıkları biçim olarak Cambria yazı tipinde, 10 punto, sola yaslı, yalnızca ilk sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Şekil başlığında kaynak kullanılmış ise parantez içinde kaynak bilgisi eklenmelidir. Eğer şekil içinde yazılar varsa, 9 veya 10 punto olacak şekilde Cambria yazı tipiyle yazılmalıdır.

Tablolar sola dayalı olacak şekilde ve tamamında Cambria yazı tipi kullanılarak hazırlanmalıdır. Tablo başlığı, 10 punto ile yazılmalı, başlığın her kelimesinin sadece ilk harfi büyük olmalı ve başlık, tablo sayısının altında verilmelidir. Tablolarda APA 6 yazım stili kullanılmalıdır. Tablolara metin içinde tablo sayısı belirtilerek atıfta bulunulmalı ve tablo

bittikten sonra yorumlanmalıdır. Tablolar, metin içinde kullanıldıkları yerde veya izleyen sayfada yer almalıdır. İlgili not ve kaynaklar, tablonun altında, "Not:" veya "Kaynak:" ifadelerinden sonra belirtilebilir.

Kaynakça: Makalede yararlanılan kaynaklar "KAYNAKÇA" başlığı altında ve varsa ek(ler)den önce APA 6 yazım stiline uygun olarak verilmelidir. Kaynakların tamamı, 11 punto ile ve her bir kaynağın arasında 1 satır boşluk verilerek, Cambria yazı tipinde ve iki yana yaslı, tek satır aralığında, önce ve sonra paragraf değerleri 0 olacak şekilde, girintiye yer vermeden yazılmalıdır. Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içinden atıfta bulunulduğundan, yine aynı şekilde metin içinde kullanılan her bir kaynağa da kaynakçada yer verildiğinden emin olunmalıdır.

Ekler: İhtiyaç duyulması halinde kaynakçadan sonra ve geniş özetten önce, Ekler bölümü oluşturulabilir. Burada makale içinde atıfta bulunulan eklere yer verilmelidir. Birden fazla ek kullanılması halinde numaralandırılması gerekir. Makale içinde tablo veya şekil olarak verilebilecek unsurlara "Ekler" bölümünde yer verilmemelidir.

Geniş Özet: Yazar makalesinde isteğe bağlı olarak varsa Ekler, yoksa Kaynakça kısmından sonra gelecek şekilde 750-1000 sözcükten oluşan geniş İngilizce özete yer verebilir. Bu özet alt başlıklar içermemeli ve makalenin temel fikirlerini yansıtmalıdır. Geniş özetle aynen alıntıya yer verilmemeli, tablo ve şekil kullanılmamalı, Cambria yazı stiline 11 punto olarak hazırlanmalıdır.

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Yayın Etiği

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar oluşturulurken açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nde bilimsel bilginin objektif bir şekilde üretilmesini ve yaygınlaşmasını destekleyici bir yayın süreci izlenmektedir. Bu sürecin başarılı bir şekilde işleyebilmesi ancak bütün paydaşların (yayıncı, editör(ler), yazar(lar), hakem(ler) ve okuyucu(lar) vb.) etik ilkelere yönelik standartlara uymaları ile mümkün olabilir. Bu nedenle dergi yayın sürecinin tüm paydaşlarının aşağıda belirtilen etik ilkelere uygun davranmaları beklenmektedir:

Yazarların Etik Sorumlulukları

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanmak üzere makale sunumu gerçekleştiren yazar(lar)ın etik sorumlulukları:

- Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi Türkçe ve İngilizce dillerinde özgün bilimsek çalışmaların yayımlanmak üzere kabul edildiği bilimsel-akademik bir e-dergidir. Bu nedenle yazar(lar)ın yayımlanmak üzere özgün çalışmalar sunmaları, başka dergilerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş makaleleri göndermemeleri gerekmektedir.
- Yazar(lar) çalışmalarında yararlandıkları kaynaklara etik ilkeler doğrultusunda ve bilimsel kural ve kaidelere uygun olarak gönderme (atıf) yapmalıdırlar.
- Makaleye katkı sağlamayan şahısların adı yazar olarak bildirilmemeli, makalenin yayımlanmak üzere sisteme yüklenmesinden sonra yazar ekleme, çıkarma veya yazar sırasını değiştirme talebinde bulunulmamalıdır.
- Değerlendirme sürecinde yazar(lar)dan makalelerine ilişkin bilgi ya da ham veri istenmesi durumunda bu bilgi ve belgeler editöre sunulmalıdır.
- Yayımlanma başvurusu yapılan makaleyle ilgili çıkar çatışması-çıkar birliği olan kişileri editörlere bildirmelidir.
- Yazar(lar), makalelerinde kullandıkları verilerin kullanım haklarına, araştırma-çözümlemelerle ilgili izinlerin ya da üzerinde araştırma yaptıkları katılımcıların onayının alındığını belgelemelidirler.
- Yazar(lar), değerlendirme ve erken görünüm aşamasındaki ya da elektronik ortamda yayımlanmış makalesiyle ilgili hatayı fark ettiklerinde bilgi vermek, düzeltmek ya da geri çekmek için editörle iletişime geçmesi gerekir.
- Yazar(lar), etik kurul kararı gerektiren deney, anket, ölçek, görüşme, gözlem, odak grup çalışması gibi nicel ya da nitel yöntemlerle veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul onayı aldığını; etik kurul adı, karar tarihi ve sayısı aday makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtmeli, etik kurul kararını gösteren belgeyi makalenin başvurusuyla birlikte sisteme yüklemelidir. Ayrıca olgu sunumlarında aydınlatılmış olur/onam formunun alındığına ilişkin bilgiye makalede yer vermemelidir.
- Yazar(lar), veri toplama sürecinde etik ilkelere özen gösterdiklerinin kanıtlarını (başkalarının ölçek, anket, fotoğraf gibi belgelerinin kullanılması için kendilerinden izin alınması gibi) makale içinde sunmalıdır. Makalelerde araştırma ve yayın etiği ile fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğu belirtilmelidir. Araştırma insan ve hayvan denekler üzerinde gerçekleştirilmiş ise araştırmanın uluslararası bildiriler, kılavuzlar vb uygun gerçekleştirildiği bildirilmelidir.

- Yazar(lar)dan derleme makaleler için etik kurul onayı istenmez. Bununla birlikte etik kurul kararı gerektirmeyen makalelerde de, etik kurul kararının gerekmediği, makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtilmelidir.

Editör, Editör Yardımcıları ve Alan Editörlerinin Etik Sorumlulukları

- Editörler, hakemlerin, yazar(lar)ın, araştırmacı, uygulayıcı ve okuyucuların bilgi gereksinimlerini karşılamaya gerektiğinde dönüt vermeye, yayın sürecinde düzeltme, açıklama gerektiren konularda açıklık ilkelerine göre davranmaya çaba gösterirler.
- Editörler, makalelerle ilgili olumlu ya da olumsuz karar verirken, makalelerin özgün değeri, alana katkısı, araştırma yönteminin geçerli ve güvenilirliği, anlatımın açıklığı ile derginin amaç ve kapsamını göz önünde tutarlar.
- Editörler, başvurusu yapılan makalelerin önemli sorunu olmadığı sürece ön değerlendirme aşamasına alır, olumlu hakem önerilerini göz önünde bulundurur, ciddi sorun olmadıkça önceki editör(ler)ce verilen kararları değiştirmezler.
- Editörler, derginin yayın politikaları arasında bulunan kör hakemlik ve değerlendirme süreci politikalarını uygular, hakemlerin kimlik bilgilerini gizli tutar, her makalenin yansız ve süresi içinde değerlendirilmesini sağlarlar.
- Editörler, makaleleri alan editörleri ve hakemlerin uzmanlık alanlarını dikkate alarak gönderir, değerlendirmelerin yansız ve bağımsız yapılmasını desteklerler.
- Editörler, makalenin yansız değerlendirilmesi için editörler, hakemler ve yazar(lar) arasındaki çıkar çatışması-çıkarcı birliği olup olmamasını göz önüne alırlar.
- Editörler, hakem havuzunun geniş bir yelpazeden oluşması ve sürekli güncellenmesi için arayış içinde olurlar.
- Editörler, akademik görgü kurallarına uymayan ve bilimsel olmayan değerlendirmeleri engellerler.
- Editörler, dergi yayın süreçlerini yayın politikaları ve kılavuzlara uygun işletilmesini sağlar, süreçte görev alanları yayın politikaları konusundaki gelişmelerden bilgilendirir, gerektiğinde eğitim programı hazırlarlar.
- Editörler, yayın sürecinde görev alanlar herkesle etkili bir iletişim içinde olur, belirli aralıklarla toplantılar düzenlerler.
- Editörler, değerlendirilen makalelerdeki kişisel verilerin korunmasını sağlarlar; yazar, hakem ve okuyucuların bireysel verilerini korurlar.
- Editörler; makalelerde insan ve hayvan haklarının korunmasına özen gösterirler, makalenin katılımcılarının açık onayının belgelendirilmesini önemserler, makalenin katılımcılarına ilişkin etik kurul onayı, deneysel araştırmalarda izinleri olmadığında makaleyi reddederler.
- Editörler; görevi kötüye kullanmaya karşı önlem alırlar. Görevi kötüye kullanmaya yönelik yakınmalar olduğunda, nesnel bir soruşturma yaparak, konuyla ilgili bulguları paylaşır.
- Editörler, makalelerdeki hata, tutarsızlık ya da yanlış yönlendirmelerin düzeltilmesini sağlarlar.
- Editörler, yayınlanan makalelerin fikri mülkiyet hakkını korur, ihlal olması durumunda derginin ve yazar(lar)ın haklarını savunurlar. Ayrıca yayımlanan makalelerin içeriğinin başka yayınların fikri mülkiyet haklarını ihlal etmemesi konusunda gerekli önlemleri alırlar; özgünlük-benzerlik denetimini yaparlar.
- Editörler, Dergide yayımlanan makalelere yönelik tutarlı eleştirileri dikkate alırlar, eleştirilen makalelerin yazar(lar)ına yanıt hakkı tanırlar.
- Editörler olumsuz sonuçları içeren çalışmaları da göz önünde bulundurulur.
- Editörler, Dergiye iletilen yakınmaları inceler ve gerekli açıklamaları yapıp, haklı yakınmalarla ilgili sorunların giderilmesi için gerekli önlemleri alırlar.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları

- Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi makale değerlendirme sürecinde yazar(lar)ın hakemleri, hakemlerin yazarları tanımadıkları çift yönlü kör hakemlik ilkesi uygulanır, hakemler yazarlar ile doğrudan iletişim kuramaz; makale değerlendirme formları ve metin üzerinde belirtilen notlar ile düzeltme istemleri dergi yönetim sistemi üzerinden editörlerce yazar(lar)a iletilir. Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'ne başvurusu yapılan makaleleri değerlendirecek hakemlerin aşağıda belirtilen etik ilkelere riayet etmeleri beklenmektedir:
- Hakemler yalnız uzmanlık alanı ile ilgili makaleleri değerlendirmeyi kabul etmelidir.
- Hakemler, değerlendirmeyi yansızlık ve gizlilik içinde yapmalıdır. Bu ilke gereğince inceledikleri makaleleri değerlendirme sürecinden sonra yok etmeli, ancak yayımlandıktan sonra kullanmalıdırlar. Uyruk, cinsiyet, dinsel inanç, siyasal inanç ve ticari kaygılar, değerlendirmenin yansızlığını bozmamalıdır.
- Hakemler, çıkar çatışması-çıkarcı birliği olduğunu anladıklarında, makaleyi değerlendirmeyi reddederek, editörlere bilgi vermemelidir.

- Hakemler, değerlendirmeyi akademik görgü kurallarına uygun biçimde, yapıcı bir dille yapmalı; hakaret ve düşmanlık içeren kişisel yorumlardan kaçınmalıdır.
- Hakemler değerlendirmesini kabul ettikleri makaleyi süresi içinde değerlendirmelidirler.

Etik İlkelere Uygun Olmayan Durumların Bildirilmesi

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nde editörler, hakemler, yazarlar ile ilgili etik ilkelere uymayan bir davranış ya da değerlendirme sürecindeki, erken görünümdeki ya da yayımlanmış bir makale ilgili etik olmayan bir durumun tespiti halinde la karşılaşılmaması durumunda edt.turkuaz@gmail.com adresine bildirilmesi gerekmektedir.

EDİTÖRDEN

Merhabalar,

Dergimizin 6. cilt, 1. sayısıyla karşınızda olmanın mutluluğu içerisindeyiz. Dergimizin bu sayısında beş tanesi araştırma makalesi, bir tanesi ise kitap incelemesi olmak üzere altı makale yer almaktadır. Büyük emek ürünü olan bu çalışmaların beğenilerek okunmasını ve alana katkı sağlamasını diliyorum. Dergimize gerek yayınlanmak üzere makale sunan gerekse yayın ve hakem kurullarımızda görev almak suretiyle destek veren tüm değerli bilim insanlarına şükranlarımı sunuyorum.

Bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle, esen kalın...

Prof. Dr. Refik TURAN
Editör

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, Haziran 2025, 6 (1)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

<i>Ortaçağ Türk-İslâm Siyaset Düşüncesinde Kadın Algısı: Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme Örneği</i> Özge ATAY	1-12
<i>Erken Cumhuriyet Döneminde Gümüşhane’de Siyasi Yapılanma ve Seçim Süreçleri</i> Recep Mutlu ÖZBAYIK & Recep ÇELİK.....	13-26
<i>The Question of the Albanian Throne in 1913 and the Conspiracy of Bekir Grebene</i> Ilirjana KACELI (DEMIRLIKA) & Haxhi ADEMI ..	27-41
<i>Mersin Olgunlaşma Enstitüsünde Sergilenen İğne Oyası Yazmaların Hikayesi</i> Zekiye ÇOBAN & Başak ÇELİK	42-53
<i>Adana Ceyhan İlçesi Tumlu Köyü Kanaviçe İşleme Örneklerinin İncelenmesi</i> Canan BATURU & Semra KILIÇ KARATAY	54-66
<i>Kitap İncelemesi: Müze Dersleri: Yorum ve Deneyim (Rika Burnham&Elliott Kai-Kee)</i> Seda ZEYBEK	67-73

Ortaçağ Türk-İslâm Siyaset Düşüncesinde Kadın Algısı: Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme Örneği*

Özge ÖZTAY**

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 01.05.2025
Makalenin Kabul Tarihi: 12.06.2025
DOI: 10.54970/turkuaz.1688794

ÖZET

Kadın, İslâmiyet öncesi Türk toplumunda ailenin, kültürel ve sosyal yapıların temel taşı olarak önemli bir konuma sahiptir. Mitolojik figürlerden eski inanç sistemlerine kadar geniş bir yelpazede kadının etkin rolü gözlemlenmektedir. Kadın, toplumun ruhunu ve sürekliliğini taşıyan bir güç olarak konumlanmış, gerek sosyal düzenin korunmasında gerekse kültürel değerlerin aktarımında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Ahlaki değerler, adalet anlayışı ve siyasal istikrar gibi kavramların işlendiği Kutadgu Bilig de kadına toplumsal uyumun ve aile yapısının koruyucusu olarak özel bir değer atfetmektedir. Kadın burada sadece bireysel bir kimlik değil, toplumun ahlaki temelini güçlendiren aktif bir unsur olarak sunulmaktadır. Eğitim, aile düzeni ve değer aktarımı konularında kadın figürünün önemi özellikle vurgulanmaktadır. Nizâmü'l-Mülk'ün kaleme aldığı Siyâsetnâme'de ise kadınların sosyal alanda sorumluluk taşıması gerektiğini belirtirken, siyasi kararlarda doğrudan etkin olmalarını uygun görmemektedir. Nizâmü'l-Mülk, kadını toplum düzeninin korunması açısından vazgeçilmez bir unsur olarak görmüş, ancak siyasi iktidar yapısının sağlığı için, kadına daha sınırlı bir rolü uygun görmüştür. Her iki eser de kadının bireysel erdemlerin taşıyıcısı ve toplumsal düzenin koruyucusu olduğu düşüncesini merkezine almaktadır. Kadının geleneksel kimliği ile İslâmi değerler arasındaki denge, bu dönemin kadın algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Anahtar kelimeler: Yusuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig, Nizâmü'l-Mülk, Siyâsetnâme, Türk Kadını.

Perception of Women in Medieval Turkish-Islamic Political Thought: The Cases of Kutadgu Bilig and Siyasetname

ABSTRACT

Women have an important position in pre-Islamic Turkish society as the cornerstone of the family, cultural and social structures. From mythological figures to ancient belief systems, the effective role of women can be observed in a wide range. The woman is positioned as a force that carries the soul and continuity of the society and has assumed a decisive role in both the protection of social order and the transmission of cultural values. Kutadgu Bilig, which deals with concepts such as moral values, justice and political stability, attributes a special value to women as the protector of social harmony and family structure. Women are presented here not only as an individual identity but also as an active element that strengthens the moral foundation of society. The importance of the female figure in education, family order and value transmission is particularly emphasized. In Nizâmü'l-Mülk's Siyâsetnâme, on the other hand, while Nizâmü'l-Mülk states that women should bear responsibility in the social sphere, he does not approve of their direct involvement in political decisions. Nizâm al-Mulk sees women as an indispensable element for the preservation of social order, but sees a more limited

* Bu makale, yazar tarafından hazırlanan “Yusuf Hâs Hâcib’in Kutadgu Bilig’inde ve Nizâmü'l-Mülk’ün Siyâsetnâmesi’nde Kadın Algısı” başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van-Türkiye.

E-posta: oztayozge@gmail.com, ORCID Id: 0000-0003-2962-2543.

role for women for the health of the political power structure. Both works center on the idea that women are the bearer of individual virtues and the protector of social order. The balance between the traditional identity of women and Islamic values played an important role in shaping the perception of women in this period.

Keywords: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Nizamü'l-Mülk, Siyasetname, Turkish Woman.

GİRİŞ

Türk toplumunda kadının tarihsel serüveni, köklü bir dönüşümün izlerini taşır. Bu dönüşüm, hem İslâmiyet öncesi dönemin mitolojik ve kültürel altyapısına, hem de İslâm sonrası dönemin dini ve toplumsal etkilerine dayanmaktadır. Kadının toplumsal konumu, farklı dönemlerde farklı biçimlerde şekillenmiş ve bu süreç sosyal değil, siyasi ve kültürel değişimleri yansıtmıştır. İslâm öncesi dönemde kadınlar, mitolojik anlatıların merkezinde yer almaktadır. Türk destanları ve inanç sistemleri kadını yüce bir figür olarak konumlandırmıştır. Bu anlatılarda kadınlar, ıssık ya da sudan doğan, zarif ve kutsal varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisinde ve destanlarında kadınlar, güçsüz ya da yalnızca zevk aracı olarak betimlenmemiştir; aksine, toplumsal yapının temelini oluşturan bireyler olarak kabul edilmişlerdir (Demirel, 2015: 18). Mitolojik düzeyin ötesinde, kadının konumu eski Türk inanç sisteminde de belirgindir. Özellikle Umay figürü, kadının kutsallığını somutlaştıran bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Umay'ın tarihsel bir kadın figürüne dönüşmesi, toplumun kadına verdiği değerin güçlü bir göstergesidir (Gömeç, 1990: 280). Kadın, aile yapısının temelini oluşturarak, ekonomik ve sosyal yapıda da önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda, “evci” ve “eş” kavramları, kadının aile ve toplum içindeki belirleyici rolünü ifade etmektedir (Eröz ve Güler, 1998: 59). Sembolik düzeyde kadınla ilişkilendirilen Güneş ve Gök gibi öğeler, toplumsal inanç sistemlerinde kadına atfedilen yüksek değeri yansıtmaktadır. Erkeği temsil eden Ay ve Yer'in alt katmanlarda konumlandırılması, kadının sembolik olarak daha üstün bir yerde görüldüğünü göstermektedir (Duygu, 1973: 617). Bu dönemde kadının yüksek konumu, toplumsal düzenin doğrudan bir parçası olarak kabul edilmiştir.

İslâmiyet'in kabulüyle birlikte, toplumsal rollerin tanımı da değişmeye başlamıştır. Bu değişimi izlemek için kullanılan kaynaklardan biri Kutadgu Bilig'dir. Yusuf Hâs Hâcib tarafından 11. yüzyılda kaleme alınan eser hem dil hem içerik açısından dönemin düşünsel yapısını yansıtmaktadır (Yavuz, 2007: 138). Tamamen Türkçe yazılmış olması, eserin kültürel önemini artırırken, içerdiği siyasal ve ahlaki öğretiler de dönemin zihniyetini ortaya koymaktadır (Arsal, 1947: 663). Kutadgu Bilig, yalnızca bireysel erdemleri değil, toplumsal düzeni de ele alarak bu çerçevede kadınların rolü üzerine de görüşler içermektedir. Eser, kadınların ahlaki sapmalara neden olabileceğine dair bir yaklaşım barındırmaktadır. İnsan doğasının kötülüğüne yapılan vurgu, özellikle kadın figürü üzerinden somutlaştırılmıştır (Filiz, 2002: 261). Bu durum, kadının toplumdaki konumunun İslâm etkisiyle nasıl farklılaştığını ve geleneksel değerlerle nasıl bir gerilim yaşadığını göstermektedir. Kutadgu Bilig, aynı zamanda ahlaki değerlerle siyasal düzen arasında kurulan ilişki üzerinden kadınların temsilini sorgulama imkânı sunmaktadır.

Türk kadınının toplumdaki ve siyasetteki yerinin ne denli değiştiğinin incelenebileceği başka bir eser olan Siyâsetnâme ise, Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk tarafından kaleme alınmıştır. Eser, yalnızca devlet yönetimine dair öğütler içermekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal yapının işleyişini de ele almaktadır. Yazar, devletin zayıf yönlerini, alınması gereken tedbirleri ve kurumların daha etkili çalışabilmesi için yapılması gereken düzenlemeleri ele alarak, halkın sosyal durumu hakkında da bilgiler sunmaktadır (Menekşe, 2005: 199). Nizâmü'l-Mülk'ün eseri, kadınların siyasal katılımına dair doğrudan destekleyici bir tutum sergilemez. Kadınlar, genellikle özel alanla ilişkilendirilmiş; kamusal ya da siyasal rollerden çok ev içi sorumluluklarla tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, İslâm sonrası toplumsal yapının kadına nasıl bir sınır çizdiğini de göstermektedir.

Kadının, Türk tarihinde geçirdiği evrim, İslâm öncesi ve sonrası dönemler arasında hem süreklilik hem de kopuşlar içermektedir. Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme gibi eserler, bu dönüşümün izlerini taşıyan önemli metinlerdir. Kadının mitolojik yüceliğinden ahlaki şüpheyeye, siyasetteki gücünden sınırlı bir alana çekilmesine kadar olan bu değişim, tarihsel bağlam içinde analiz edilmeyi gerektirmektedir.

1. İSLÂMİYET ÖNCESİ TÜRK TOPLUMUNDA KADINA GENEL BİR BAKIŞ

İslâmîyet öncesi Türk toplumunda kadın, toplumsal yapının merkezinde yer almış, mitoloji, din, siyaset ve sosyal düzenin aktif bir taşıyıcısı olmuştur. Bu çok yönlü temsil, onun sadece bireysel değil, toplumsal hafıza ve kültürel süreklilik açısından da vazgeçilmez bir konumda olduğunu göstermektedir. Kadın figürleri, yaratıcı, koruyucu, savaşçı ve eğitici kimlikleriyle İslâmîyet öncesi dönemin ruhunu yansıtmaktadır.

Türk mitolojisinde kadınlar genellikle kutsallıkla özdeşleştirilmiştir. Oğuz Kağan Destanı'ndaki gökten inen ışık içindeki kız figürü gibi anlatılar, kadının doğaüstü bir varlık olarak sunulduğunu göstermektedir (Bang ve Arat, 1936: 13). Ak Ana'nın Tanrı Ülgen'e yaratma düşüncesini ilham etmesi, onun yalnızca doğurgan değil, aynı zamanda yaratıcı bir güç olarak kabul edildiğine işaret etmektedir (İnan, 1986: 19). Umay figürü, çocukların koruyucusu olarak betimlenmiş ve çocukların uykuda gülmesi onun varlığına, onun geldiğine yorulmuştur (Çoruhlu, 2000: 40).

Kadın figürleri, yalnızca kutsal değil, aynı zamanda kahramandır. Manas destanında Kanıkey Hatun'un zırh kuşanıp savaşarak Manas'ı kurtarması, kadının savaş alanındaki etkinliğini göstermektedir (İnan, 1992: 43). Kırgızlara ait Canıl Mirza destanında baş kahraman bir kadındır ve toplum lideri olarak tanıtılmaktadır (Hança, 2012: 501). Kadın kahramanlar, sadece eş ya da yardımcı değil, toplumsal sorumluluğu taşıyan bireyler olmuşlardır. Selcen Hatun örneği de bu temsili özgül bir ifadesidir. Dede Korkut Destanı'nda yer alan Selcen Hatun, at sürme yeteneğine sahip, düşmanla kılıç ve ok kullanarak cesurca savaşan bir kadın kahraman olarak betimlenir. Bu portre, Eski Türk kadınlarının, ihtiyaç duyulduğunda erkeklerle benzer şekilde düşmanla mücadele edebildiklerini göstermektedir (Eroğlu, 2016: 444). Destanlardaki kadın figürler, zaman zaman öğüt veren, koruyan ve yönlendiren bilge karakterler olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kadının dini ve spiriüel roldeki yeri de dikkat çekicidir. Umay, yalnızca bir mitolojik figür değil, yazıtlarda anılan ve halkın koruyucusu sayılan kutsal bir varlıktır (Tellioğlu, 2016: 214). Ayısıt figürü ise güzellik, erdem ve doğurganlıkla ilişkilendirilmiş, çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar tarafından kutsal kabul edilmiştir (Gökalp, 1991: 118). Manas destanında ise geleceği görenlerin çoğunun kadın olması, onların toplumda kehanet gücüyle ilişkilendirilmesini desteklemektedir (Radloff, 2008: 302). Kadın şamanlar sadece ruhani değil, toplumsal liderlik görevleri de üstlenmişlerdir (Bayat, 2010: 22). Burada belirtmek gerekir ki, Türklerde ki şamanlık kast sistemi dışı olup; Altay Türklerinde kadın ve erkek ayrımı gözetmeden uygulanırdı. Kadınlar da erkekler gibi bu görevleri yerine getirir, tedavi ve kehanet gibi işlevler üstlenirdi (Gömeç, 1998: 46). Bu durum, cinsiyet eşitliğinin pratiklere de yansıdığını göstermektedir.

Toplumsal yapıda kadının yeri de oldukça belirgindir. Annelik ve kahramanlık gibi değerlerle öne çıkmaktadır (Gündüz, 2012: 130). Kadın, ev işleriyle ilgilenmenin yanında kültür aktarımının ve çocukların eğitiminin de temel figürü olmuştur (Özmenli, 2018: 349). Konar-göçer yaşam tarzı gereği, kadınlar hayvancılık, tarım ve ticaretle ilgilenmiş, ekonomik faaliyetlerin doğrudan parçası olmuştur (Eroğlu, 2016: 445). Bazı topluluklarda kadınların karar alma süreçlerine katıldıkları, yönetim işlevlerinde yer aldıkları da görülmüştür (Eroğlu, 2016: 444).

Kadınlar savaş zamanlarında da sadece destekleyici değil, aktif birer savaşçıdır. Seferlere katılmış, gerektiğinde cephede yer almıştır. (Duygu, 1973: 618). Kadınlar, ev dışında da toplum güvenliği ve düzeni için sorumluluk üstlenmiştir (Roux, 1990: 703). Aile yapısının yönetilmesi, krizlerin çözülmesi ve toplumsal uyumun sağlanması da kadının görevleri arasında yer almaktadır (Köksel, 2011: 338).

Evlilik ve aile kurma süreçlerinde de kadın, irade sahibi bir birey olarak yer almaktadır. Kızlar, eşlerini özgür iradeleriyle seçebilir; kahramanlık gösteremeyen erkeklerle evlenmeyi tercih etmeyebilirdi (Koç, 2011: 174). Zina gibi suçlar ise toplumda sert biçimde cezalandırılmaktadır (Roux, 1994: 185). Kalıng uygulaması, evlilikte kadına verilen değer bir yansıması olmuştur. Bu adet, kızın ailesine teşekkür niteliği taşımaktadır. Eğer evlilik gerçekleşmezse, kalıng iade edilmektedir (Donuk, 1982: 165).

Eski Türklerde kadınlar boşanma hakkına da sahiptir. Sadakatsizlik, kötü muamele ve iktidarsızlık boşanma gerekçeleri arasında sayılmaktadır (Aksoy, 2010: 156). Bu durum, kadının yalnızca aile içinde değil, hukuksal sistemde de haklara sahip olduğunu göstermektedir. Tek eşlilik yaygın olup, ikinci eş uygulamaları töre tarafından tanınmamıştır (Gökalp, 1974: 212).

Kadının toplum içindeki yeri, bazı unvanlarla da sembolleştirilmiştir. Urugut ve katun gibi unvanlar, kadınların sadece annelik değil, aynı zamanda sosyal hiyerarşide yer alan özel konumlarını ifade etmektedir (Mandaloglu, 2022: 486). Kadınlar toplumun koruyucusu, düzenleyicisi ve sürdürücüsü olmuştur. Siyasi hayatta da kadın önemli roller üstlenmiştir. Hatunlar, kağanla birlikte anılır, devlet işlerinde söz sahibidir (Gökalp, 1991: 164). Yazıtlarda hatunun da kağan gibi Tanrı'dan kut aldığı belirtilir (Tekin, 1988: 41). Hakan yalnız başına karar alamaz; hatun ile birlikte oturur, elçilerle birlikte görüşmelere katılır. Bu uygulama, kadınsız bir siyasi otoritenin eksik sayıldığı bir anlayışı temsil etmektedir.

Göktürkler devrinde, 623 senesinin Ekim ayında İl Kağan, Çin'e elçi göndererek İmparator'dan kardeşinin bir Çinli prensesle evlenmesini rica etmiştir. İmparator buna karşılık, Ma-i¹ şehrini kuşatmaktan vazgeçerse bu işin olacağını söyler. Bunun üzerine İl Kağan kuşatmadan vazgeçmek ister. Fakat karısı İçeng Hatun buna karşı çıkar, baskınlara devam edilmesi yönünde buyruk verir ve İçeng Hatun'un dediği olur (Açıl, 2016: 68).

Kadın yalnızca destekleyici değil, karar verici bir pozisyonadadır. Uygurlar döneminde devletin işlerini Kağan'ın annesi yönetmiştir (Kafesoğlu, 1971: 88-89). Bu durum, siyasi sistemin kadınları dışlamadığını, bilakis dâhil ettiğini göstermektedir. Kadının sadece eş ya da danışman değil, bizzat hükümdar olduğu örnekler de vardır. Tomris Hatun, M.Ö. 6. yüzyılda Saka kraliçesi olarak siyasi ve askerî başarılar elde etmiş, kadın liderliğinin ilk örneklerinden biri olmuştur (Çolak, 2016: 60). Sağduyulu, stratejik ve savaşçı özellikleriyle Herodotos tarafından da övgüyle anılmıştır (Erten, 2016: 261).

İslâmiyet öncesi Türk toplumunda kadın yalnızca aile içi sorumluluklara sahip bir birey değil, toplumsal düzenin kurucusu, devletin ortağı ve inanç sistemlerinin taşıyıcısıdır. Mitolojik anlatılardan yazıtlara, destanlardan sosyal yaşama kadar her alanda aktif ve saygıdeğer bir rol üstlenmiştir. Kadının bu çok yönlü temsili, Türk tarihinin erken dönemlerine ait güçlü bir kültürel mirasın parçası olarak çok değerlidir.

2. KUTADGU BİLİĞ'DE KADIN

11. yüzyıl başlarında doğan Balâsâgûnlu Yusuf, dönemin öne çıkan Türk şair ve yazarlarından biridir. Onun hakkında sahip olunan bilgiler ise son derece sınırlıdır. Araştırmalara göre doğum yılı yaklaşık olarak 1018 kabul edilmektedir (Dilaçar, 1995: 21). Hakkında bilinenlerin tamamı, eserine sonradan başkaları tarafından eklenmiş olan giriş bölümlerinde yer alan ifadeler ile, eserinin kendi içeriğinden çıkarılabilecek bazı ipuçlarına dayanmaktadır. Bu verilere dayanarak, hayatının belirli yönlerini ortaya koymak veya bazı tahminlerde bulunmak mümkün olsa da detaylı ve eksiksiz bir yaşam öyküsü oluşturmak mümkün değildir. Balâsâgûnlu Yusuf, Hakaniyye Türkçesiyle kaleme aldığı Kutadgu Bilig adlı eserini Balâsâgûn'da yazmaya başlamış, Kâşgar'da 462/1069-1070 yılında tamamlamıştır. Eseri Tamgaç Han Hasan B. Süleymân'a sunmuştur (Hunkan, 2011: 18).

Bu çalışmasıyla Buğra Han'ın takdirini kazanarak "Hâs Hâcib" unvanına layık görülmüş ve Hakan tarafından yakın çevresine dahil edilmiştir (Memiş, 2003: 108). Bu başarının ardından Yusuf Hâs Hâcib, yaşamını tamamen devlet hizmetine adanmıştır. Hakkındaki biyografik bilgiler sınırlı olmakla birlikte, ölüm yeri ve mezarına dair kesin veriler bulunmamaktadır. Ancak onun Türk Hakanlığı döneminde önemli bir devlet görevlisi olduğu ve vezir ailesine mensup biri olarak kabul edildiği bilinmektedir (Yavuz, 2011: 623).

¹ Ma-i (Mayi): Eski bir şehirdir. Bugünkü Shanxi Eyaleti'ndeki Shuoxian şehrinin kuzeydoğusundaki Sangqianhe Nehri'nin kuzey yakasında bulunmakta idi (Rentang, 2025: 9).

Türk Hakanlığı (766-1212) döneminde siyasetin merkezi, hükümdar ailesi ve saray çevresidir. Bu yapıda en itibarlı kadınlar, hanedana mensup olanlardır. Hanedanın atası sayılan Afrasyab (Alp Er Tonga) soyundan gelen kızlara "kâtûn" unvanı verilmektedir. Hükümdarın eşi olan "kâtûn", saraydaki en yetkili kadın konumundadır. Onun altında yer alan "kuncûy" unvanı ise muhtemelen katunların kızlarına aittir. Hanedana mensup tüm kadınlara genel olarak "tarım" denirken, yaşlı ve deneyimli olanlara ise saygı ifadesi olarak "altun tarım" denilmektedir. Türk Hakanlığında Katun, Hakanın ardından gelen en etkili kişidir. Onun hizmetinde bulunmak ise büyük bir onur sayılmaktadır (Hunkan, 2011: 375-376). Söz konusu kadın hiyerarşisi ve siyasal temsil, dönemin gerçekliklerinde yer bulduğu gibi çağın düşünsel metinlerinde de karşılık bulmaktadır. Bu bağlamda, Yusuf Hâs Hâcib'in Kutadgu Bilig'i, Türk Hakanlığının siyasal-toplumsal yapısının kadın ideallerini yansıtan önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yusuf Hâs Hâcib'in 11. yüzyılda kaleme aldığı Kutadgu Bilig, siyasal ve ahlaki ilkelerin yanında, kadın, aile ve toplum ilişkilerine dair de kapsamlı bir düşünsel çerçeve sunmaktadır. Eser, İslâmiyet'i yeni kabul etmiş Türk toplumunun dönüşümünü yansıtırken, kadının hem bireysel hem de toplumsal rollerine dair çok katmanlı bakış açıları geliştirmektedir. Başka bir ifade ile Kutadgu Bilig, Türk düşünce tarihinin İslâm etkisiyle şekillenmeye başladığı dönemin önemli bir yansımasıdır. Yusuf Hâs Hâcib'in Balasagun'da yazmaya başladığı ve Kaşgar'da tamamladığı bu eser, sadece siyasetname değil, ahlak ve yaşam felsefesi kitabı olarak da öne çıkmaktadır (Hunkan, 2011: 18). Toplumun uyumlu, ahlaklı ve adaletli bir şekilde yönetilmesini hedefleyen eser, bireyden topluma, aileden devlete uzanan değer zincirini işlemektedir. Hükümdarın adaletli olması gerektiği vurgulanırken bireylerin sorumlulukları da es geçilmez (Taşdelen, 2019: 8; Arı, 2019: 553).

Kutadgu Bilig'de genel hatlarıyla evlilik, Yusuf Hâs Hâcib'e göre yalnızca bireysel değil, toplumsal refahın da temelidir. Çocuksuz bir birey toplumda eksik görülmekte ve eleştirilmektedir.² Kadın seçiminde erkeklerin aradığı özellikler; güzellik, zenginlik, soyluluk ve incelik gibi dışsal nitelikler olsa da yazar, bu yaklaşımların tehlikelerine dikkat çekmektedir.³ Örneğin, zengin kadınların eşlerini köleleştirme potansiyeli bulunduğu inanılmaktadır.⁴ Benzer şekilde, güzelliğe aşırı önem verilmesi halkın gözünde alay konusu olma riskini taşımaktadır.⁵

Asıl önemli olan, kadının içsel erdemleridir. Günahtan sakınma, terbiyeli oluş ve sadakat Yusuf Hâs Hâcib'in ideal kadın anlayışının temel taşlarıdır.⁶ Bu erdemler, sadece ahlaki üstünlük değildir, huzurlu bir evliliğin de temeli sayılmaktadır.⁷ Bu nedenle, erkekler için asıl tercih edilmesi gereken, huyu ve inancı güzel olan kadındır. Ona göre bu özellikleri taşıyan biri bulunduğu anda, vakit kaybetmeden evlenilmelidir.⁸

Yazar, evlilikte sosyal denklik konusuna da değinmektedir. Büyük ailelerden gelen kadınlarla evlenmenin erkeği ezebileceğini, bu yüzden kendisinden "aşağıda" biriyle evlenmenin daha uygun olabileceğini savunmaktadır.⁹ Ayrıca, kadınların daha önce evlenmemiş olmalarına da önem

² Kutadgu Bilig, 3371. beyit: İnsan evlenip, oğul kız sahibi olmalıdır, çocuksuz denmesi insana sövgü sayılır.

KB, 3372. beyit: Ne der işit insanların seçkini, neslin kesilmemesinin kadındır çaresi.

³ KB, 4486. beyit: Kim evleneyim derse şu dördünden başkasını almaz ey ileri gelen.

⁴ KB, 4491. beyit: Ey evlilikte zenginlik dileyen, kölelik isteme ey bilgi dolu insan.

⁵ KB, 4493. beyit: Ey güzellik isteyen iyi kişi, Güzellik arama, halkın güldüğü olma.

KB, 4494. beyit: Herkes sevecektir onun güzelliğini, Eğer Allah fazlı gözetmezse onu

⁶ KB, 4475. beyit: Eğer evlenmek istersen, gözünü aç ve seçkin birini ara.

KB, 4476. beyit: Kökü iyi olsun, soyu, tohumu, terbiyeli, günahtan sakınan ve arı.

KB, 4483 beyit: Kadın alma alırsan eğer kendine, sen günahtan sakınanı al erenler eri.

⁷ KB, 4482. beyit: Yüzü güzeli değil tavrı güzeli seçersen eğer sevindirir seni.

KB, 4484 beyit: Yüz güzelliği arama, huy güzelliği ara, seni memnun eder huyu güzel olursa.

⁸ KB, 4503. beyit: Bulursan bunun gibi bir dişi, çabuk davran, fırsatı kaçırma ey yiğit kişi.

⁹ KB, 4479. beyit: Kendinden aşağıda olanı al alırsan, senden yukarıdakine yaklaşma, esir olursun.

KB, 4481. beyit: Kendinden aşağıda olanı al alırsan, günün, zamanın sevinçle geçsin.

vermektedir. Ona göre evlenilecek kadının “el değmemiş” olması, eşine duyacağı duygusal bağlılığın saflığını korumaktadır.¹⁰

Kız çocukların yetiştirilmesi konusundaki görüşler de hayli ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Yusuf Hâs Hâcib’e göre çocuğun tavrı, ebeveynin eğitimiyle doğrudan ilişkilidir.¹¹ Bu nedenle, çocuk aile içinde eğitilmeli, temiz insanlarca büyütülmelidir.¹² Eğitimde disiplin esas alınmalı, gerektiğinde fiziksel müdahaleden kaçınılmamalıdır.¹³

Eserde, başlangıçta oğul ve kızlar arasında ayırım yapılmayıp; her ikisinin de bilgi ve erdemle donatılması gerektiği belirtilmektedir.¹⁴ Ancak ilerleyen beyitlerde kızlara dair kaygı artmaktadır. Yusuf Hâs Hâcib, kızların genç yaşta evlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁵ Bu düşüncenin arkasında toplumsal baskı, ahlaki kaygılar ve dini sorumluluklar bulunabilir (Anıl, 2004: 94). Bazı beyitlerde kız çocuklarına yönelik oldukça sert ifadeler yer alır. “Kızlar doğmasa daha iyi olur, doğsa da yaşamasa” (Hacib, 2019: 357) gibi ifadeler, dönemin ailelerinin taşıdığı kaygıların dile getirilmesidir. Bu tür yaklaşım, dönemin kültürel dönüşüm süreciyle ilgisi olabilmektedir (Tor, 2011: 552). Kadınların dış görünüşlerinin iç dünyalarıyla çelişebileceği, erkeklerle bir araya geldiklerinde kontrolsüz davranışlar sergileyebilecekleri görüşü eserde açıkça dile getirilmektedir.¹⁶

Kadının doğası “et” metaforuyla açıklanmakta ve bu nedenle sürekli gözetim altında tutulması gerektiği savunulmaktadır.¹⁷ Ayrıca, kadınların gözlerinin gördüğü yere gönüllerinin kaydığı, binlerce erkeği felakete sürükledikleri gibi ifadeler kullanılmaktadır.¹⁸ Bu tutumu sadece dini değil, aynı zamanda sosyokültürel dönüşümün bir ürünü olarak okumak mümkündür.

Tüm bu sert ifadelerin yanı sıra, Kutadgu Bilig’de kadın estetiği ve doğa ile benzeştirmeler üzerinden de olumlu biçimde temsil edilmektedir. Kekliğin ötüşü, sevilen kıza seslenişe benzetilir¹⁹; doğan güneş gelinin yüzündeki peçeyi kaldırması gibidir.²⁰ Siyah saçlı genç kızın saçlarını salması geceyi temsil etmektedir.²¹

¹⁰ KB, 4477. beyit: Ev kızı al, el değmemiş, senden başka erkek yüzü görmemiş.

KB, 4478. beyit: Böylesi seni sever, başkasını bilmez, yararsız ya da densiz davranmaz.

¹¹ KB, 1225. beyit: Oğul kız kötü olursa, tavrı yanlışsa, babadır kötü olan, yanlış onda.

KB, 1486. beyit: Oğlun kızın sebebi atadır ya da ana, tavrı bozuksa ya da itilirse bir yana.

¹² KB, 4504. beyit: Senden ay gibi bir oğul ya da kız olursa, evinde eğit, eğitme dışarıda.

KB, 4505. beyit: Sütannesini olarak temiz bir kişi tut, oğlun, kızın temiz yetişir, uzun ömürlü olur.

¹³ KB, 1494. beyit: Acıma oğula kıza değnek vur, oğula kıza değnek bilgi öğretir.

KB, 1495. beyit: Oğul, kız küçükten neyi öğrenirse, unutmaz onu yaşlanıp ölmeyince.

¹⁴ KB, 1226. beyit: Sıkı tutarsa baba oğluna öğretip, büyüyünce sevinir oğul kız yetişip.

KB, 1228. beyit: Oğula kıza öğretmeli erdem ve bilgi, bu erdemle olsunlar alçak gönüllü.

KB, 4506. beyit: Oğula, kıza edep ve bilgi öğret, onlara yararı olur her iki dünyada.

¹⁵ KB, 4510. beyit: Kızını beysiz tutma evde uzun zaman, pişman olup hastalanmadan ölürsün.

¹⁶ KB, 4513. beyit: Dişileri her zaman evde gözetmeli, dişinin dışı gibi olamaz içi.

KB, 4514. beyit: Yabancıyı eve alma, çıkarma dişiyi, kadını görüp beğenir kişinin gözü.

KB, 4520. beyit: Saygı göster, ne isterse ver dişiyi, evin kapısını kilitte ve yabancıyı sokma eve.

¹⁷ KB, 4518. beyit: Dişiyi evden dışarı çıkarmamalı, eğer çıkarsa yitirir doğruluk yolunu.

KB, 4519. beyit: Dişinin aslı ettir, gözetmeli eti, eti gözetmezsen kokar, yok başka çaresi.

¹⁸ KB, 4521. beyit: Vefa yoktur bunlarda ezelden beri, gözleri nereye baksa oraya akar gönülleri.

KB, 4525. beyit: Binlerce kahraman erkeği, dişiler yere gömdü diri diri.

¹⁹ KB, 75. beyit: Kekliğin eşine seslenişi, gönül verilmiş bir kıza çağrı gibi.

²⁰ KB, 3953. beyit: Güneş kalktı, kaldırdı başını, güzel bir yüzün gülümsemesi gibi gösterdi dişini.

²¹ KB, 4884. beyit: Güneş bağladı yüzüne kara yüz bağını, dünya kara yer tozuyla doldu.

KB, 4885. beyit: Saçını çözdü Rumi kızı, yüzünü örttü, dünya kara saç rengini aldı.

Dünya da tıpkı süslenmiş bir gelin gibi, büyüleyici ama aldatıcıdır.²² Zaman geçiciliği ve dünyanın cazibesi, genç kızın güzelliğiyle özdeşleştirilir. Bu semboller, kadının doğurganlık, güzellik ve ahlallığıyla doğayı temsil ettiğini göstermektedir (Taş, 2016: 451).

Annelik doğrudan işlenmese de çocukların davranışlarıyla anne arasındaki bağ sürekli vurgulanmaktadır. İyi huylu anne, iyi birey yetiştirir. Annenin karakteri sütüyle çocuğa geçer.²³ Bu anlayış, "helal süt" kavramının bu eserdeki temsilidir. Süt, yalnızca fiziksel değil, ahlaki ve kültürel bir aktarım aracı olarak görülmektedir ve bu durum annenin toplumsal ahlakın taşıyıcısı olduğunu göstermektedir.

Kutadgu Bilig'de kadın giyimiyle ilgili detaylar sınırlıdır. Ancak yüz örtme (peçe) meselesi, haya kaybıyla ilişkilendirilerek eleştirilmektedir. Kadının yüzünü örtmemesi, utanma duygusunun kaybı olarak görülmektedir.²⁴ Bu ifade, toplumda kadına dair beklentileri ve sınırları yansıtmaktadır.

Kutadgu Bilig'de kadının fiziksel varlığı, yemek ve içmek kadar doğal ve gerekli bir tat olarak sunulmaktadır.²⁵ Eserde cinsellik, erkek için sadece bedensel tatmin değil, ruhsal bir avunmadır. Zaman zaman sohbet bile bu tatmini sağlayabilir.²⁶ Ancak, bu tatminin ardından doğabilecek zorluklar, özellikle çocuk sahibi olmanın yükü, metinde yer yer olumsuzlukla anılmaktadır.

Yusuf Hâs Hâcib'in kadınlara dair düşüncelerinin bir kısmı, eski Türk kültüründen ziyade yeni kabul edilen İslâm anlayışıyla beraber şekillenmiştir. Kimi beyitlerde kadın doğrudan "sözünden dönen", "savaşmayan" bir figür olarak sunulmaktadır.²⁷ Bu söylem, özellikle kadınlar üzerinden yürüyen bir ahlak söyleminin İslâm etkisiyle nasıl biçimlendiğini göstermektedir.

3. SİYÂSETNÂME'DE KADIN

Büyük Selçuklu Devleti'nin ve Ortaçağ İslâm dünyasının en önemli devlet adamlarından biri olan Nizâmü'l-Mülk'ün asıl adı Hâsan b. Ali b. İshâk b. el-Abbas et-Tûsî'dir. 10 Nisan 1018'de Horasan'ın Tûs şehrinde doğmuştur (İbnü'l-Adîm, 1982: 39). Babası, Selçuklu sarayında görev yapan ve ilimle meşgul bir şahsiyet olan Ali b. İshak et-Tûsî'dir (Hândmîr, 1980: 245). Nizâmü'l-Mülk genç yaşta Kur'ân'ı ezberlemiş, edebiyatta yetkinlik kazanmış ve Horasan'ın Selçuklulara katılmasından sonra kamu görevlerinde yer almıştır. Daha sonra Merv'e giderek Çağrı Bey'in hizmetine girmiştir (Mahmud, 1977: 9). 1063'te Sultan Alparslan tarafından, yetkileri tam olan vezirlik makamına getirilmiştir (İbnü'l-Adîm, 1982: 41). Abbâsî Halifesi Kâim bin Emrillah'ın kendisine duyduğu saygı sebebiyle "Nizâmü'l-Mülk" unvanını almıştır (Mahmud, 1977: 9). Adaletiyle tanınan Nizâmü'l-Mülk, asker ve beyler arasında toprakları hakkaniyetle dağıtmış; sabrı, cesareti ve kararlılığı ile halkın saygısını kazanmıştır (Mahmud, 1977: 121-122).

Eserdeki 43. bölüm, ordu komutanları, padişahın yönetimi altındaki kişiler, örtünmüş kadınlar ve harem düzeni hakkında verilen öğütleri kapsamaktadır (Nizâmü'l-Mülk, 2021: 273). Bu bölümde Nizâmü'l-Mülk, padişahın emrinde olanların onun otoritesini gölgelememesi gerektiğini savunmaktadır; aksi takdirde bu durumun padişahın ihtişamını zedeleyeceğini belirtilmektedir. Özellikle haremda bulunan kadınların yönetsel bir konuma getirilmemesi gerektiği fikrini öne

²² KB, 3540. beyit: Bezenip bu dünya kendini güzelleştirir, süslenmiş gelin gibi gönlü uçurur.

KB, 399. beyit: Bu kocamış dünya dönek huyludur, tavrı kız gibidir, yaşı uzundur.

²³ KB, 881. beyit: İyilik ana sütüyle gelirse insana, o insan ölünceye kadar yolundan dönmez.

²⁴ KB, 6474. beyit: Bilgili söyleyemez doğru sözünü, dışiden utanma gitti, örtmez yüzünü.

²⁵ KB, 3573. beyit: Dünyanın tadı şu üç şeydedir, üçünün de tadı birbirine denktir.

KB, 3574. beyit: Yemek, içmektir, bunlardan biri, diğeri kadındır, avutur erkeği.

KB, 3581. beyit: Başka bir tat da dışi tadıdır, sonunda soğuk suyla yıkanmak vardır.

²⁶ KB, 3608. beyit: Dışi sohbeti de bu erlik ateşini söndürmek içindir birer saatlik.

KB, 3609. beyit: İnsan bu ateşi nasıl söndürse olur, güzel ya da çirkin demez kucakla.

²⁷ KB, 2283. beyit: Savaşta gerekmez yüreksiz kişi, yüreksiz olmak dışilerin işi.

KB, 5079. beyit: Sözü doğru olmalı beyin, sözünden caymamalı, sözünden dönene erkek dememeli.

KB, 5080. beyit: Söylediği sözden dönmez erkek olan, sözünden döneni sen dışi san.

çıkarmaktadır. Ona göre kadınlar zihinsel yeterliliğe sahip değildir ve esas varlık amaçları soyun devamını sağlamaktır. Kadın, ancak asil, yetkin ve mahremiyet içinde yaşıyorsa saygı görebilir. Padişahın eşinin emir verme yetkisi varsa, çevresinden duyduklarına dayanarak—olayları bizzat görmeden—karar verebilir ki bu da tehlikelidir. Nizâmü'l-Mülk'e göre erkek çevresindekileri doğrudan görebildiği için daha isabetli karar alırken, kadınlar bunu başaramaz. Kadınların verdiği buyruklar gerçeğe dayanmaz ve bu durum bozulmalara yol açar; sadece yönetim değil, halk, mal, mülk ve hatta din de zarar görür. Bir kadının padişaha söz geçirmesi, Nizâmü'l-Mülk'e göre, her dönemde büyük bir fitne, kötülük ve utanç kaynağıdır. Bu düşüncesine önemle eğilmektedir çünkü bu durumun tarihte sıkça yaşandığını düşünmektedir. Görüşünü desteklemek için ilk insan Âdem'in, eşi Havva'nın sözüne uyup buğday yemesiyle cennetten kovulmasını örnek göstermektedir. Bu fikirlerini güçlendirmek için de altı ayrı anlatıya yer vermektedir (Nizâmü'l-Mülk, 2021: 273-284).

Anlatıya göre Keykâvus'un Siyâvuş isimli bir oğlu ve üzerinde etkisi yüksek olan bir eşi bulunmaktadır. Rivayetlerde aktarıldığına göre, Siyâvuş, Keykâvus'un eşi Südâve tarafından cinsel içerikli bir yakınlıkla karşılaşır. Bu davranış karşısında öfkeye kapılan Siyâvuş, hemen oradan ayrılarak kendi sarayına çekilir. Südâve ise durumu tersine çevirerek Keykâvus'a gidip, üvey oğlunun kendisine sarkıntılık ettiğini ve güçlkle kurtulduğunu iddia eder. Bu sözler, Keykâvus'un oğluna karşı düşmanca bir tutum geliştirmesine neden olur. Olay kısa sürede saray çevresinde dedikoduya dönüşür. Anlatının sonunda, Südâve Rüstem tarafından öldürülür. Nizâmü'l-Mülk, bu cezalandırma sırasında Südâve'ye kimsenin yardım etmediğini, saçlarından sürüklenerek öldürülmesinin herkes tarafından onaylandığını vurgulamaktadır. Onun yalanları ve iftiraları nedeniyle çok sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Nizâmü'l-Mülk, bu olaydan hareketle, gerçek hükümdarların eşlerinin arzularına teslim olmayan, siyasi otoritesini duygusal etkilerden arındırmış kişiler olduğunu savunmaktadır (Nizâmü'l-Mülk, 2021: 274-276).

Bu fasılda ele aldığı başka bir hikayeye göre ise Nizâmü'l-Mülk'e göre ideal hükümdar, İskender gibi iradeli ve denetimi elinde tutan bir figür olmalıdır. Rivayete göre İskender, İran'a girip Acem hükümdarı Dârâ'yı mağlup ettikten sonra, çevresindekiler ona Dârâ'nın haremine girip güzelliği dillere destan olan kızı Ruşenek'i görmesini tavsiye eder. Ruşenek, Nizâmü'l-Mülk tarafından hem cemel sahibi hem de örtülü ve iffetli bir kadın olarak betimlenir. Ancak İskender, bu teklifi reddederek hareme gitmeyi uygun görmez ve "erkeklerini yendik, kadınlarıyla kaybetmeyelim" diyerek haremten uzak durur. Bu tutum, Nizâmü'l-Mülk açısından hükümdarın kadın etkisine kapılmaması gerektiğini simgeler; zira ona göre kadınlar—dost ya da düşman fark etmeksizin—erkeğin yolunu şaşırtabilecek unsurlar taşıyabilir (Nizâmü'l-Mülk, 2021: 276-277).

Bu ve benzer öğütleri içeren birkaç hikaye daha bu fasılda ele alınmıştır. Nizâmü'l-Mülk'ün Sultan Melikşah'a sunduğu kadınlara dair öğütler, dönemin siyasi ve toplumsal bağlamı içinde değerlendirildiğinde, temelde iktidarın korunması ve devlet düzeninin sürdürülebilirliği ile ilişkilidir. Nizâmü'l-Mülk, padişahın otoritesini dış etkilerden bağımsız biçimde sürdürebilmesi gerektiğini savunur; bu doğrultuda, haremdeki kadınlara siyasi yetki verilmesini sakıncalı bulur. Ona göre kadınların yönetim süreçlerine katılması, karar alma mekanizmalarında belirsizlik ve zafiyet yaratabilir. Kadınların özellikle duygusal yapılarına atıfla siyasi alanın dışında tutulması gerektiğini vurgulayan Nizâmü'l-Mülk, harem üzerinden yürütülen etkilerin devleti zaafa uğratabileceği kanaatindedir. Bu bağlamda, kadınların devlet işlerine müdahalesi yalnızca bireysel bir risk değildir, bu müdahale toplumsal düzen ve siyasi istikrar açısından da tehdit olarak değerlendirilir. Sunduğu anlatılar aracılığıyla, kadınların etkisiyle ortaya çıkan siyasi karmaşaların sonuçlarını örneklendirir. Bu tavsiyeler, dönemin yönetim anlayışını ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kabullerini yansıtır. Ancak, günümüz cinsiyet eşitliği perspektifinden bakıldığında, bu görüşler modern değerler ile çelişmektedir. Buna rağmen Nizâmü'l-Mülk'ün amacı, padişahın kişisel etkilerden uzak, istikrarlı bir siyasi otorite kurmasını sağlamaktır. Onun bakış açısına göre, kadınların karar alma süreçlerine dâhil edilmesi, padişahın hüküm yetkisini zayıflatabilir ve dolayısıyla devletin genel işleyişine zarar verebilir.

4. KUTADGU BİLİĞ VE SİYÂSETNÂME'DE KADININ SİYASAL VE TOPLUMSAL ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Türk-İslâm kültür geleneğinde önem arz eden iki düşünce eseri Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme, kadının toplumsal ve siyasal hayattaki konumuna dair farklı perspektifler sunan temel kaynaklardır. Her iki eser, kaleme alındıkları dönemlerin siyasi, dini ve kültürel atmosferinin izlerini taşıyarak kadına yönelik bakışı ortaya koymaktadır. Kadının bireysel kimliği, ailedeki rolü ve devletle ilişkisi bu eserlerde farklı boyutlarda ele alınmıştır. Çalışmadaki bu başlık ise, İslâm etkisinin artmaya başladığı dönemlerde, kadına ilgili sosyal anlayışın nasıl dönüşüme uğradığını anlamak açısından önemlidir.

Yusuf Has Hâcib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig, birey-toplum-devlet ilişkisini ahlaki temeller üzerinden ele alan didaktik bir eserdir. Eserde kadınlar çoğunlukla aile çerçevesinde konumlandırılmıştır. Annelik, eşlik ve evlat yetiştirme gibi geleneksel roller merkezdedir. Hâcib, kadının ahlaklı, iffetli ve erdemli olması gerektiğini vurgularken, bu niteliklerden uzak kadın figürlerini sert şekilde eleştirmektedir. Özellikle kız çocuklarının geleceği konusunda duyulan endişe, eserin dikkat çeken noktalarındandır. Kız çocuklarının evlenme çağını geçirmesi, toplum ve aile için üzüntü kaynağı olarak görülmektedir. Bu durum, dönemin toplumsal baskılarının ve beklentilerinin aile içindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Eserde kadınların kamusal yaşamdaki rollerine pek yer verilmemiştir. Kadın, sosyal alanlardan çok özel alanda, özellikle ev hayatında değerlendirilmiştir. Kadının giyim tarzı, toplumsal ahlakın bir yansıması olarak yorumlanmakta; yüzünü örtmeyen kadınlar utanma duygusunu kaybetmiş olarak görülmektedir. Bu, dönemin ahlaki normlarının kadının bedenine ve görünürlüğüne dair sınırlayıcı yönünü yansıtmaktadır. Bununla birlikte Yusuf Has Hâcib'in bazı beyitlerinde, evlilik kurumunun kadınlar için her zaman huzur getirmediği de ima edilmektedir. Hatta huzursuz bir evlilikten kadının yalnız kalmasının daha iyi bir seçenek olabileceği belirtilmektedir. Bu yaklaşım ise dönemin şartları düşünüldüğünde dikkat çekici bir esneklik göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Eserdeki kimi ifadeler, kadına karşı sert ve negatif bir dil içermektedir. Kadını doğrudan kötülük kaynağı olarak göstermese de kız çocuklarının toplum içindeki geleceğiyle ilgili karamsar bir bakış açısı eserde sık sık tekrarlanmaktadır. Sonuç olarak Kutadgu Bilig, kadının sosyal rollerini ahlaki değerler ve aile yapısı merkezli bir düzlemde ele alırken kamusal ya da siyasal alandaki etkisini ise oldukça sınırlı tutmaktadır. Buna karşılık, Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk'ün eseri Siyâsetnâme, doğrudan devlet yönetimine dair tavsiyeler içermekte olup, kadınların siyasi hayattaki yeri hakkında daha net ve keskin bir tutum sergilemektedir. Nizâmü'l-Mülk, kadınların devlet işlerine müdahale etmesini istikrar açısından tehlikeli görmektedir. Ona göre, özellikle haremdeki kadınların siyasi süreçlere dahil olmaları, iç çatışmalar ve casusluk faaliyetleri için bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Bu düşünceye göre kadının yönetime katılması hükümdarın otoritesini zayıflatabilir ve devletin iç bütünlüğünü bozabilir. Bu nedenle kadınların siyaset dışı tutulmaları gerektiği özellikle vurgulanmıştır.

Nizâmü'l-Mülk'ün kadınlara dair bu yaklaşımı, bireysel yeterlilik ya da potansiyellerden çok, devletin bekası ve siyasi bütünlüğün korunması ekseninde şekillenmiştir. Kadınların duygusal yapılarının karar alma süreçlerinde sorun yaratabileceği düşüncesi, onların siyasal konulardan uzak tutulmasını meşrulaştıran bir gerekçe olarak sunulmuştur. Bu bakış açısı, dönemin İslâmî değer anlayışı ve merkezîyetçi yönetim yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Eserde, kadınların sosyal yaşamdaki yeriyle ilgili genel bir değerlendirme bulunmamakla birlikte, temel vurgu onların yönetimden uzak tutulması gerektiği yönündedir.

Siyâsetnâme'deki bu yaklaşım, Eski Türk geleneklerinde görülen kadın-erkek eşitliğine dayalı yönetim anlayışı ile örtüşmemektedir. Eski Türk devletlerinde kadınlar, siyasi süreçlerde yer alabilir, hatta hatunlar devlet işlerinde hakanla birlikte hareket edebilirlerdi. Bu tarihsel gerçeklik, Siyâsetnâme'nin kadınlara dair sunduğu dar çerçevenin, daha çok İslâmî yönetime özgü bir endişeyi yansıttığını ortaya koymaktadır. Devlet sırlarının korunması, iç güvenliğinin sağlanması ve merkezi otoritenin sarsılmaması gibi endişeler, kadınların kamusal alandan dışlanmasına gerekçe olarak sunulmuştur.

Kutadgu Bilig ile Siyâsetnâme kadınlara dair bakış açılarındaki farklılıklar barındırırsa da her ikisi de İslâmiyet sonrası toplumlarda kadının rolünün nasıl yeniden tanımlandığını göstermektedir. Kutadgu Bilig, kadınları ailevi sorumluluklarla sınırlı bir çerçevede değerlendirirken, Siyâsetnâme onları siyasi sürecin dışında tutarak sadece özel alanda var olabilecek bireyler olarak sunmaktadır. Bu iki eser, dönemin kadın algısını, İslâmî değerlerin etkisiyle daralan toplumsal roller bağlamında değerlendirmek açısından önemli kaynaklardır. Ancak her iki yaklaşım da Eski Türk toplumlarında görülen siyasal ve toplumsal katılım düzeyinin gerisine düşmüş bir tablo sunmaktadır. Bu yönüyle eserler toplumsal değişimin ve kültürel dönüşümün izlerini de gözler önüne sermektedir.

SONUÇ

Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme, İslâmiyet sonrası Türk toplumunun siyasal ve sosyal yapısını yansıtan iki siyasetname olmakla birlikte kadın olgusuna dair geliştirdikleri söylem, hem önceki Türk kültürel mirasının izlerini taşımakta hem de İslâmî değerler doğrultusunda şekillenmiş yeni anlayışları yansıtmaktadır. Bu eserler üzerinden yapılan karşılaştırmalı analiz, kadının tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü, süreklilik ve kopuşlar ekseninde değerlendirme fırsatı sunmaktadır.

İlk olarak, İslâmiyet öncesi Türk toplumunda kadın, sadece ailenin, devletin, kültürün ve inancın taşıyıcısı olarak toplumsal yapının merkezinde yer almıştır. Kadınlar hem toplumsal işlerde hem siyasi işleyişte aktif roller üstlenmiş, hatunlar devlet yönetiminde hakanlarla eşit derecede söz sahibi olmuş, mitolojik figürler aracılığıyla doğurganlık, bilgelik ve liderlik gibi niteliklerle yüceltilmiştir. Umay Ana, Ak Ana, Ayısıt gibi kutsal figürler, kadın cinsiyetinin sembolik değerini güçlendirmiştir. Ayrıca kadının savaşçı kimliği, şamanlık gibi dini görevleri yerine getirebilmesi ve boşanma hakkına sahip olması, bu dönemde toplumsal cinsiyet eşitliğinin oldukça gelişmiş bir örneğini sunmaktadır. Dolayısıyla İslâmiyet öncesi Türk kadını, sembolik, siyasal ve toplumsal düzeyde aktif ve güçlü bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu güçlü konum, İslâmiyet'in kabulüyle birlikte belirli ölçülerde dönüşüme uğramıştır. Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde kadın, daha çok aile kurumu içerisinde tanımlanmış; ahlaki erdemlerin taşıyıcısı ve sosyal düzenin koruyucusu olarak öne çıkmıştır. Kadının sadakati, terbiyesi, iffeti ve annelik vasfı, toplumun bekası için vazgeçilmez görülmüş, ancak bu değerlendirmenin yanında kadına dair oldukça sert ve sınırlayıcı ifadeler de yer almıştır. Kız çocuklarının geleceğiyle ilgili kaygılar, onların erken yaşta evlendirilmesi gerektiği yönündeki telkinler, kamusal alandan uzak tutulmaları gerektiğine dair vurgular, İslâmî değerlerle şekillenmiş yeni toplumsal yapının kadın algısındaki değişimi göstermektedir. Bu yönüyle Kutadgu Bilig, kadının toplumsal görünürlüğünü sınırlandırırken onu bir ahlak rejiminin taşıyıcısı olarak yüceltmıştır.

Öte yandan Nizâmü'l-Mülk'ün kaleme aldığı Siyâsetnâme, kadının siyasal alandaki etkisini açıkça reddeden bir çerçeve sunmaktadır. Kadınların haremde tutulmaları, siyasi karar süreçlerine katılmalarının devlet otoritesine zarar vereceği yönündeki kanaatle gerekçelendirilmektedir. Eserde kadına yönelik temel endişe, duygusal yapısının siyasi dengeyi bozabileceği ve padişahın iradesini zayıflatabileceği yönündedir. Siyâsetnâme'de kadın doğrudan siyasetten dışlanmış, sosyal düzenin bir parçası olarak kalmasına izin verilmiş; ancak kamusal karar mekanizmalarına dâhil olması tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayış, İslâmî otoritenin korunması ve merkezîyetçi devlet yapısının sürekliliği çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

Her iki eserin kadın algısına yaklaşımı kıyaslandığında, İslâmiyet öncesi dönemin kadınıyla İslâmiyet sonrası dönemin kadın temsilleri arasında belirgin farklar göze çarpmaktadır. İslâmiyet öncesi kadın, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda görünür, söz sahibi ve etkin bir figürken; İslâm sonrası yazınlarda bu görünürlük azalmış, kadın daha çok ahlaki ve ailevi çerçevede ele alınmıştır. Bu dönüşüm, sadece dini etkilerle değil, dönemin siyasal yapısı, yönetim kaygıları ve toplumsal yeniden yapılanma süreçleriyle de ilişkilidir.

Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme, kadının siyasal ve toplumsal rolünü tanımlarken, İslâm öncesi Türk mirası ile İslâmî değerler arasında bir denge kurmaya çalışmış, ancak bu denge zamanla kadının kamu alanından çekilmesi ve ahlaki bir sembole indirgenmesi sonucunu doğurmuştur. Her iki eser, kadını bireysel niteliklerden çok toplumsal düzenin bir unsuru olarak değerlendirmiş; siyaset, karar alma ve

kamusal faaliyetlerde kadının görünürlüğünü ciddi şekilde sınırlandırmıştır. Ancak bu sınırlamalara rağmen kadının aile, ahlak ve sosyal uyum açısından sahip olduğu belirleyici rol, Türk-İslâm düşüncesinde kadına atfedilen önemin tümüyle silinmediğini de göstermektedir. Bu durum, kadının tarihsel konumunun, dönemin siyasal ideolojileri ve dini değerleriyle şekillenen karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıl, O. (2016). İlk Türk devletlerinde kadın algısı ve kadın hakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 63-72.
- Adım, İ. (1982). *Biyografilerle Selçuklular tarihi: Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb; Seçmeler*. (Çev. Ali Sevim). Ankara: TTK. (1908).
- Aksoy, N. D. (2010). Eski Türk toplumunda kadının sosyal statüsü. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (93), 149-166.
- Anıl, A. Y. (2004). Kutadgu Bilig'de kadın. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (32), 91-99.
- Arsal, S. (1947). Kutadgu Bilig. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 13 (2), 657-683.
- Bang, W., & Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bayat, F. (2010). *Türk kültüründe kadın şaman*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çolak, F. (2016). Türklerde lider kadın tipolojisi ve Gülnar Hatun efsanesi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 58-69.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Demirel, H. (2015). *Türk destanlarının ana unsurları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Donuk, A. (1982). Çeşitli topluluklarda ve eski Türklerde aile. *Tarih Dergisi*, (33), 147-168.
- Duygu, S. (1973). Türk sosyal hayatında kadın. *Türk Kültürü Dergisi*, 11(128), 612-621.
- Eroğlu, E. (2016). Sosyo-ekonomik açıdan eski Türklerde kadının konumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 443-447.
- Eröz, M., & Güler, A. (1998). *Türk ailesi*. Ankara: AKM Yayınları.
- Erten, E. (2016). Antik yazarlarda bir İskit kraliçesi: Tomyris. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 237-263.
- Filiz, Ş. (2002). Kutadgu Bilig etiğinde insan: Eleştirel bir yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (14), 251-270.
- Gökalp, Z. (1974). *Türk medeniyet tarihi*. İstanbul: Güneş Matbaacılık.
- Gökalp, Z. (1991). *Türk uygarlığı tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Gömeç, S. (1990). Umay meselesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5(1), 277-282.
- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve eski Türk dini. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(4), 38-52.
- Gündüz, A. (2012). Tarihi süreç içerisinde Türk toplumunda ve devletlerinde kadının yeri ve önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 129-148.
- Hâcib, Y. H. (2019). *Kutadgu Bilig*. (Çev. Muzaffer Tunçel) Ankara: Gençlik Spor Yayınları. (1870).

- Hana, B. B. (2012). Canıl Mırza destanında kahraman tipolojisi açısından kadın. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(2), 499-512.
- Hunkan, Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hunkan, Ö. S. (2011). Türk Hakanlığı'nda (Karahanlılar) kadın. A. Çetin (Ed.), *Ortaçağ'da Kadın (375-394)*. Ankara: Kadim Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte bugün şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Ankara: TTK.
- İnan, A. (1992). *Manas destanı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1971). *Türk kültürünün gelişme çağları I*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Koç, S. (2011). Türklerde kadın ve Hüseyin Nihal Atsız'ın tarihi romanlarında kadın motifi. *Erdem Dergisi*, (60), 155-185.
- Köksel, B. (2011). Orhon Yazıtları'nda kadın. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(2), 331-341.
- Mahmud, A. b. (1977). *Selçuk-Nâme I*. (Çev. Erdoğan Merçil) İstanbul: Tercüman Gazetesi. (1634).
- Mandaloğlu, M. (2022). Eski Türklerde aile ve evlilik anlayışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 481-498.
- Memiş, E. (2003). *Türk kültür tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Menekşe, Ö. (2005). İslam düşünce tarihinde devlet anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk örneği. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(3), 193-211.
- Nizamü'l-Mülk. (2021). *Siyasetname*. (Çev. Mehmet Kanar). İstanbul: Say Yayınları.
- Özmenli, M. (2018). Ortaçağ'da Türklerde kadın ve aile. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (66), 347-356.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve şamanlık*. (Çev. Ahmet Temir, Türkân Andaç, & Nurer Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınları. (1893).
- Rentang, Z. (2005). *Tang Devri'ndeki Doğu Göktürkleri hakkında yeni belgeler: Cefu Yuangui ve Zizhi Tongjian'e göre (618-745)*. (Haz. Hayrettin İhsan Erkoç). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Roux, J. P. (1990). Ortaçağ Türk kadını II. (Çev. Gönül Yılmaz). *Erdem Dergisi*, 6(18), 659-725.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (Çev. Aykut Kazancıgil). Ankara: İşaret Yayınları. (1984).
- Taş, İ. (2016). Kutadgu Bilig'de Kadın. Ahmet Kavas (Ed.). Yusuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig, Türk Dünya Görüşünün Şaheseri Uluslararası Sempozyum Bildirileri (440-458). İstanbul: Türk Ocakları Şubesi.
- Taşdelen, V. (2019). Kutadgu Bilig ve eflsefi bağlamı. *Milli Folklor*, 31(124), 5-16.
- Tekin, T. (1988). *Orhon yazıtları*. Ankara: TTK.
- Tellioğlu, İ. (2016). İslam öncesi Türk toplumunda kadının konumu üzerine. A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (55), 206-224.
- Tor, G. (2011). Yusuf Has Hacıb'in Gözüyle Kızlar ve Kadınlar. Musa Duman (Ed.). Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacıb ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (41-552). Ankara: TDK.
- Yavuz, K. (2007). Yusuf Has Hacıb ve Kutadgu Bilig. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 137-180.
- Yavuz, K. (2011). Yusuf Has Hacıb ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler. Musa Duman (Ed.). Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacıb ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (615-632). Ankara: TDK.

Erken Cumhuriyet Döneminde Gümüşhane’de Siyasi Yapılanma ve Seçim Süreçleri

Recep Mutlu ÖZBAYIK* Recep ÇELİK**

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 14.05.2025
Makalenin Kabul Tarihi: 12.06.2025
DOI: 10.54970/turkuaz.1699020

ÖZET

Bu makale, Erken Cumhuriyet döneminde Gümüşhane’deki siyasi yapılanmayı ve seçim süreçlerini, yerel dinamikler ile merkezî otorite arasındaki ilişki ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. 1923–1925 yılları arasında gerçekleştirilen siyasi teşkilatlanma, parti kadrolaşması ve seçim uygulamaları, hem Türkiye’nin tek parti rejimine geçiş sürecinin taşradaki yansımalarını hem de halk iradesi ile devlet gücü arasındaki gerilimleri ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Halk Fırkasının Gümüşhane il ve ilçe teşkilatlarını oluşturma sürecinde yürütülen aday belirleme mekanizmaları, yerel bürokrasi ve seçkinler arasındaki etkileşimle şekillenmiş; bu süreçte adaylık için yapılan başvurular, merkezî tercihler doğrultusunda değerlendirilmiştir. 1924 ara seçimleri bağlamında ise Vali başta olmak üzere taşra yöneticilerinin seçim sürecine doğrudan müdahalede bulunduğu; müntehib-i sâniler üzerinde uygulanan baskı, yönlendirme ve ikram gibi araçlarla seçmen davranışının etkilenmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir. Gümüşhane’de yürütülen seçim faaliyetleri, dönemin muhalif basını tarafından yoğun biçimde eleştirilmiş, seçimlerin meşruiyeti ve halkın temsiliyet hakkı sorgulanmıştır. Çalışma, merkezî otoritenin taşra üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek adına başvurduğu siyasi stratejileri tarihsel bir bağlam içinde ortaya koyarken, Gümüşhane örneği üzerinden erken Cumhuriyet’in siyasi kültürünün taşradaki biçimlenişine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Erken Cumhuriyet Dönemi, Cumhuriyet Halk Fırkası, Merkez-Taşra ilişkisi, Siyasi Temsil.

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Political Structure and Election Processes in Gümüşhane During the Early Republican Period

ABSTRACT

This article aims to examine the political structure and election processes in Gümüşhane during the Early Republican period, in terms of the relationship between local dynamics and central authority. The political organization, party cadre formation and election practices carried out between 1923 and 1925 reveal both the reflections of Turkey’s transition to a single-party regime in the provinces and the tensions between the will of the people and the state power. The candidate selection mechanisms implemented during the process of establishing the provincial and district organizations of the Republican People’s Party in Gümüşhane were shaped by the interaction between the local bureaucracy and the elite; during this process, applications for candidacy were evaluated in line with central preferences. In the context of the 1924 midterm elections, it was observed that provincial administrators, primarily the Governor, directly intervened in the election process;

* (Sorumlu Yazar) Doktora Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Gümüşhane/Türkiye. E-posta: recepobayik@gmail.com, ORCID Id: 0000-0001-9719-040X

** Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane/Türkiye. E-posta: celikrcp@hotmail.com, ORCID Id: 0000-0002-4050-3812

attempts were made to influence voter behavior through tools such as pressure, guidance and hospitality applied to the sub-saints. The election activities carried out in Gümüşhane were heavily criticized by the opposition press of the period, and the legitimacy of the elections and the people's right to representation were questioned. While the study reveals the political strategies that the central authority used to strengthen its dominance over the provinces in a historical context, it also sheds light on the formation of the political culture of the early Republic in the provinces through the example of Gümüşhane.

Keywords: Gümüşhane, Early Republican Period, Republican People's Party, Center-Province Relations, Political Representation.

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, idari yapılanmadan toplumsal örgütlenmeye, yerel yönetim anlayışından temsil sistemine kadar pek çok alanda köklü dönüşümlerin yaşandığı bir tarihî dönüm noktasıdır. Cumhuriyet rejiminin 1923 yılı itibarıyla resmen ilân edilmesini müteakip, devletin merkezîyetçi ilkeler doğrultusunda yeniden inşa süreci başlamış; bu süreç, merkez-taşra ilişkilerinde yeni bir paradigmanın teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Söz konusu yeniden yapılanma hamlesi, başkent Ankara'da şekillenen kararlar yoluyla taşra birimlerine doğrudan nüfuz etmiş ve bu bağlamda taşranın siyasî ve idarî teşkilatlanmasında belirleyici bir rol oynamıştır. İşte bu çerçevede, Gümüşhane örneği, erken Cumhuriyet döneminin merkezîleşme politikalarının taşra üzerindeki yansımalarını somut biçimde gözlemlemeye imkân tanıyan mühim bir tarihsel laboratuvar niteliğindedir.

Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu bölgelerinin kesişim noktasında yer alan Gümüşhane, tarih boyunca sahip olduğu stratejik konum nedeniyle farklı medeniyetlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Bu yönüyle Anadolu'nun kuzeydoğusunda tarihî ve siyasî bakımdan müstesna bir yer edinmiştir. Coğrafi yapısı itibarıyla büyük ölçüde dağlık olan ve dört alt bölgeye ayrılan şehir, yerleşim düzeni ve kültürel etkileşim açısından "Aşağı Dere" ve "Yukarı Dere" bölgeleri şeklinde ikili bir yapıya sahiptir. (İlhan, 2019: 35). Tarihsel süreçte bu iki bölge, sırasıyla Karadeniz havzası ile Doğu Anadolu hinterlandının etkisi altında kalarak sosyo-ekonomik ve kültürel yönelimlerini bu merkezler doğrultusunda şekillendirmiştir (Tozlu, 1998: 3).

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci bağlamında gerçekleştirdiği Tanzimat reformlarının etkisi, taşra idaresinde köklü yapısal değişikliklerin önünü açmıştır. Bu reformların doğrudan yansıması olarak, 1847 yılında gerçekleştirilen idarî düzenleme sonucu Gümüşhane, Erzurum Eyaleti'ne bağlanmış; ancak ilerleyen yıllarda yeniden bir idarî taksimata tabi tutularak Trabzon Eyaleti'nin bir sancağı hâline getirilmiştir (Bostan, 2002: 232). Tanzimat'ın merkezîyetçi idare anlayışı doğrultusunda 1869 tarihinde yürürlüğe giren Vilayet Nizamnamesi, taşra birimlerinin idarî sınırlarını yeniden belirlemiş ve bu çerçevede daha önce Erzincan'a bağlı bulunan Şiran ve Kelkit kazaları Gümüşhane sancağına dâhil edilmiştir. 1870 tarihli Trabzon Salnamesi'nde ise bu yeni idarî düzenleme resmîyet kazanmış ve Gümüşhane, Trabzon vilayetinin resmî kazalarından biri olarak kayda geçirilmiştir (Özkan, 2020: 45).

Bu tarihsel arka planın ortaya koyduğu idarî süreklilik, Cumhuriyet döneminde yeni kurulan rejimin taşraya yönelik teşkilatlanma ve merkezîleşme stratejileri bağlamında da belirleyici bir referans noktası teşkil etmiş; nitekim Osmanlı'dan devralınan idarî miras, 1920'li yıllarda Gümüşhane'yi hem coğrafi konumunun sağladığı stratejik avantaj hem de tarihsel birikimi dolayısıyla öne çıkan bir yerleşim birimi hâline getirmiştir. Cumhuriyet'in kurucu ilkeleri doğrultusunda yapılan yeni anayasal düzenlemeler çerçevesinde, 1924 Anayasası ile birlikte Gümüşhane'nin müstakil liva statüsü sona erdirilmiş ve vilayet seviyesine yükseltilmiştir (Resmî Gazete, 24 Mayıs 1924, 1924 Anayasası (1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu), Okay, 1938: 24). Bu idarî terfi, Gümüşhane'nin siyasal temsil sahasında da yeniden konumlandırılmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası'nın taşra örgütlenme politikaları kapsamında Gümüşhane, merkezî idareyle bütünleşmiş bir taşra modeli olarak değerlendirilmiş ve parti teşkilatlanmasında öncelikli vilayetlerden biri olarak ele alınmıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın vilayet ve kaza düzeyindeki teşkilatlarını kurma süreci, merkezî otoritenin yerel halk üzerindeki nüfuzunu tesis etme arayışı bakımından da önem taşımaktadır.

1923'te Cumhuriyet'in ilânını müteakip, 9 Eylül 1923 tarihinde kurulan Halk Fırkası (daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası), taşra vilayetlerinde örgütlenmeye yönelik sistematik bir teşebbüs başlatmış; bu çerçevede Gümüşhane hem coğrafi hem de siyasi koşullar itibarıyla bu teşebbüsün ilk uygulama alanlarından biri olmuştur (Ertem, 2013: 345-362). Vilayet düzeyindeki teşkilatlanma faaliyetleri merkezî iradenin siyasi söylem ve programlarını yerel düzeyde teşmil etme kabiliyetinin artırılması bakımından da belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim partinin Gümüşhane teşkilatına atadığı yöneticilerin büyük kısmı, ya bölge halkıyla sosyo-kültürel bağları güçlü yerel figürlerden ya da Cumhuriyet ideolojisine sadakati tescillenmiş bürokratik kadrolardan seçilmiştir. Böylelikle yerel bağlamda partinin meşruiyeti inşa edilmeye çalışılmış; yerli aktörlerin merkezî siyasetle kurdukları ilişkiler aracılığıyla taşra-toplum-devlet üçgeninde yeni bir denge oluşturulmuştur. Özellikle 1924 yılında gerçekleştirilen ara seçimler sırasında yaşanan gelişmeler, söz konusu merkezîyetçi yapılanmanın ne denli belirleyici olduğunu ortaya koymuştur.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, erken Cumhuriyet döneminde Gümüşhane vilayetinde cereyan eden siyasî yapılanma süreci ile seçim uygulamalarını tarihî bağlamı içerisinde inceleyerek, merkezî idare ile yerel aktörler arasındaki etkileşimleri ortaya koymaktır. Bu bağlamda, çalışmada kullanılan yöntem tarihsel analiz olup, dönemin resmî belgeleri, arşiv materyalleri, basın kaynakları ve hatıratlar gibi birincil kaynaklar ışığında, Gümüşhane özelinde erken Cumhuriyet siyasetinin nasıl şekillendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma, siyasi temsil, parti örgütlenmesi ve seçim pratiği ekseninde merkez-taşra ilişkilerini değerlendirmekte; bu değerlendirme, hem Gümüşhane'nin tarihî-toplumsal dokusunu hem de Cumhuriyet rejiminin kurumsal tahayyülünü anlamaya katkı sağlamayı hedeflemektedir. Netice itibarıyla Gümüşhane'deki siyasal yapılanma, erken Cumhuriyet döneminde rejimin taşraya nüfuz etme stratejileri ile yerel aktörlerin bu stratejilere verdikleri tepkilerin bir arada değerlendirilmesi bakımından dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmada ele alınan gelişmeler, bölgesel bir tarih anlatısının yanında Türkiye'nin siyasal modernleşme sürecinin taşradaki seyrine dair genel çıkarımlar yapılmasına da olanak tanımaktadır.

2. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÜMÜŞHANE'DE SİYASİ YAPILANMA VE SEÇİM SÜREÇLERİ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi ve Kafkas Cephesi'nde Ruslarla giriştiği mücadele, 1916 yılı temmuz ayından itibaren Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin, Rus işgaline maruz kalmasına sebep olmuştur. Gümüşhane de 19 Temmuz 1916'da Rus işgaline uğramış, fakat 15 Şubat 1918'de bu işgalden kurtarılmıştır (Tekir, 2015: 503-551; San, 1993: 28). İşgal sırasında halkın büyük bir kısmı muhacir durumuna düşmüş, maden işletmeleri kapanmış ve buna bağlı olarak bölgenin ekonomik yapısı büyük ölçüde daralmıştır. Savaşın ardından eski Gümüşhane, bugün Süleymaniye Mahallesi olarak bilinen alanda, yalnızca 50 hane ve bir cami ile sınırlı kalmıştır. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve Cumhuriyet'in ilanının ardından Gümüşhane, Harşit Çayı Vadisi'nde yeniden inşa edilmiştir. Cumhuriyet döneminde hızla gelişen şehir, kısa bir süre içinde 750 haneli, modern bir kasaba hüviyeti kazanmıştır (Göktaş, 2020: 447-460, Okay, 1938: 38-41).

Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde teşkilatlanmaya başlayan millî direniş hareketlerinin önemli bir uzantısı olarak şekillenen Gümüşhane'deki millî mücadele faaliyetleri, özellikle Trabzon merkezli kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin etkisiyle daha belirgin bir nitelik kazanmış ve bu çerçevede Gümüşhane, Karadeniz bölgesindeki direnişin stratejik bir halkası hâline gelmiştir. Bu cemiyetin Gümüşhane delegesi olarak görev yapan Kadirbeyzade Zeki Bey, cemiyetin ikinci başkanlığına getirilerek bölgedeki millî mücadele çalışmalarında merkezi bir rol üstlenmiştir (Ural, 2008: 263-280). Zeki Bey'in liderliğinde, Gümüşhane halkının millî mücadele hareketine katılımı ve destek vermesi, bölgenin siyasi ve tarihi açıdan önemli bir dönüm noktasını olmuştur. Bu dönemde Gümüşhane hem yerel hem de ulusal düzeyde önemli siyasi kararlar alınmasında ve millî mücadelenin ivme kazanmasında etkili olmuştur. Böylece Gümüşhane'de Kuvâ-yı Milliye ruhu oluşturularak, bölgedeki ayrılıkçı faaliyetlere karşı direniş başlatılmıştır (Özel, 1991: 104). Nitekim 1919 yılında toplanan Erzurum Kongresi'ne Gümüşhane'yi temsilen Kadirbeyzade Zeki Bey katılmış ve bölgenin Anadolu'daki istiklal mücadelesine aktif biçimde dahil olduğunu göstermiştir (Özcan, 2020: 324-336).

1921 Anayasası'nın kabulü ile birlikte, ülkenin idarî ve hukukî yapısında köklü bir dönüşüm süreci başlatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1919 yılı itibarıyla İstanbul dâhil "15 vilayet, 17 bağımsız ve 35 mülhak liva olmak üzere 67 idari birim" bulunmaktaydı (Kırılmaz ve Kılıç, 2014: 25-44). Ancak Millî Mücadele sürecinde bu yapıda değişiklikler gözlemlenmiş ve TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinde bu sayı 71 vilayet ve liva olarak yeniden düzenlenmiştir. (Sanal, 2000: 179). Bunun ardından Kars, Ardahan ve Batum'un katılımıyla bu sayı 74'e ulaşmıştır. Yeni Meclis, Kurtuluş Savaşı devam ederken ülkenin diğer idari ve hukuki meselelerini de ele almış; çeşitli kanunlar ve düzenlemeler yaparak idari sistemde reformlara gitmiştir (Tanör, 2006: 263; Yılmaz, 2007: 95).

Özellikle 15 Ağustos 1920'de Dâhiliye Encümeni ve TBMM'nin onayı ile mülhak livaların bağımsız hale getirilmesi kararlaştırılmış; bu düzenleme, merkezi idarenin güçlenmesi ve yerel yönetimlerin özerklik kazanması yönünde atılmış önemli bir adım olmuştur (Küçükuşurlu, 2009: 23). TBMM'nin bu doğrultuda attığı en kapsamlı adımlardan biri, 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur (Resmî Gazete, 7 Şubat 1921). 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesi, Türkiye'nin idari yapısının coğrafi ve ekonomik koşullar göz önünde bulundurularak vilayetlere, vilayetlerin kazalara ve kazaların nahiyelere ayrılmasını öngörmüştür. Söz konusu madde, merkezi yönetimin taşra teşkilatının hiyerarşik yapısını belirleyerek, yerel yönetim birimlerinin görev ve yetki alanlarını tanımlamıştır. Bu bağlamda, vilayetler en üst düzey idari birimler olarak konumlandırılmış; bunların altında kazalar ve daha sonra nahiyeler yer almıştır (Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, Kanun No. 85, Kabul Tarihi: 20 Ocak 1921).

Bu maddenin görüşmeleri sırasında Adana Mebusu Zekai Bey, coğrafi vaziyetin idari taksimatta dikkate alınmasının zorluklarına dikkat çekmiştir. Ona göre, Karadeniz Bölgesi'nde birbirine benzer iktisadi ilişkilerle bağlı olan çeşitli livanın bir araya getirilerek tek bir liva olarak düzenlenmesi, yönetim açısından zorluklara neden olabilecektir. Dolayısıyla bu kıstasın uygulanmasının sınırlı bir mantık çerçevesinde kalacağı ifade edilmiştir (TBMM, ZC, Cilt: 25, 29.05.1926). Osmanlı'nın idari sisteminde önemli bir birim olan livaların müstakil hale getirilmesi, yönetim yapısının merkezi bir anlayışla yeniden düzenlenmesini sağlamıştır. 1920'li yılların sonunda, Trabzon vilayetinden ayrılıp müstakil hale getirilen Canik livası gibi, Lazistan ve Gümüşhane livaları ile Ordu ve Giresun kazaları da müstakil liva statüsü kazanmıştır (Küçükuşurlu, 2009: 24-25). Böylece, geniş sınırları bulunan vilayetler, idari olarak küçültülerek yerel yönetimlere yetki devri sağlanmıştır. 1921 Anayasası ile birlikte liva kavramı kaldırılmış ve tüm livalar vilayet statüsüne geçirilmiştir. 1921 Anayasası ayrıca, genel müfettişlik uygulamasına da bir yasal dayanak sağlamıştır. 22. maddede "Vilayetler, iktisadi ve içtimai münasebetleri itibarıyla birleşerek umumi müfettişlik mıntıkalarını vücuda getirirler" ifadesi yer almıştır. Bu hükümle genel müfettişlik bölgelerinin oluşturulması öngörülmüştür (Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, Kanun No. 85, Kabul Tarihi: 20 Ocak 1921) Anayasanın 23. maddesinde ise, bu müfettişliklerin temel görevleri tanımlanmış; müfettişlerin, güvenliğin sağlanması, daire işlemlerinin denetlenmesi ve vilayetler arasındaki uyumun sağlanmasında sorumlu kılındıkları belirtilmiştir. Ancak bu müfettişlik kurumunun uygulamaya geçmesi zaman almış; ilk umumi müfettişlik ancak 1927 yılında faaliyete başlamıştır.

1920 yılında müstakil liva statüsüne kavuşan Gümüşhane, 1924 Anayasası'nın 89. maddesi uyarınca diğer tüm müstakil livalar gibi vilayet konumuna yükseltilmiştir. Bu yeni idari yapılanmada Gümüşhane'nin üç kazası bulunmakta olup bunlar Kelkit, Torul ve Şiran olarak belirlenmiştir. 1926 yılında yapılan düzenlemeyle, Erzurum'dan alınan Bayburt kazasının da Gümüşhane vilayetine bağlanması sonucunda, ilin kaza sayısı dörde, nahiye sayısı ise dokuza yükselmiştir. Söz konusu nahiyeler; Torul, Şiran, Bayburt ve Kelkit kazalarına ek olarak Kovans, Yağmurdere, Köse, Harşit, Kürtün, Kurum, Pulur, Maden ve Hart'tır (Okay, 1938: 23-28).

Cumhuriyet'in ilânı ve müteakiben 1921 Anayasası'nın kabulüyle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin idarî ve siyasî yapısı temelden dönüşmeye başlamış; bu yeni devlet inşası süreci, yalnızca merkezî otoriteyi değil, taşradaki idarî ve siyasî yapılanmaları da doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda, ülkede yaşanan söz konusu siyasî ve idarî dönüşümler, Karadeniz bölgesinin doğusunda konumlanan

Gümüşhane'nin siyasî hayatında da derin izler bırakmış; kent, yeni rejimin taşradaki temsiliyet mekanizmaları içerisinde kendine özgü bir konum edinmiştir. Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre sonra, 9 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde kurulan Halk Fırkası, Türkiye genelinde hızla teşkilatlanma faaliyetlerine girişmiş ve bu bağlamda vilayet ve kaza merkezlerinde partinin teşkilat yapılarını kurma sürecini başlatmıştır. Bu süreçte, yeni kurulan devletin merkezî bürokrasisinde yapılan idarî düzenlemeler sonucunda bazı kadroların tasfiye edilmesiyle birlikte, açıkta kalan memurların büyük bir kısmı, liyakat ve siyasi güven esasına göre Halk Fırkası bünyesinde görevlendirilmiştir. Ayrıca, çeşitli kamu kurumlarından emekli olan ve yönetim tecrübesi bulunan devlet adamları da partinin taşra teşkilatlarında aktif görev üstlenmişlerdir (Kumaş, 2020: 461-483). Merkezî iktidarın yönlendirmesiyle yurt dışında hız kazanan parti yapılanmaları, taşra vilayetlerinde olduğu gibi Gümüşhane'de de etkili bir biçimde hayata geçirilmiş; bu çerçevede Halk Fırkası'nın merkezî yönetimi tarafından Gümüşhane il teşkilatı resmen ihdas edilerek faaliyete geçirilmiştir. Bu yeni siyasî yapılanmanın sağlıklı işleyebilmesi ve fırkanın merkezîyetçi politikalarının sahada doğru biçimde temsil ve tatbik edilebilmesi amacıyla, hem bölge halkının sosyokültürel yapısıyla etkili iletişim kurabilecek hem de parti hiyerarşisine sadakat gösterecek donanımlı şahsiyetlerin istihdamı öncelikli bir mesele hâline gelmiştir. Bu bağlamda, Gümüşhane'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gerek il gerekse ilçe düzeyindeki örgütlenmelerinde görev üstlenen kadroların önemli bir kısmını, doğrudan Gümüşhane doğumlu olan ve bölgenin topoğrafyası, kültürel kodları ve yerel seçmenin eğilimleri hakkında derinlikli bilgiye sahip bireyler teşkil etmiştir. Bu şahsiyetlerin yerel bağlamdaki avantajları, onları hem partinin propaganda faaliyetlerinde hem de halkla doğrudan temas gerektiren idari süreçlerde vazgeçilmez aktörler hâline getirmiştir (Kumaş, 2020: 461-483).

Bu bağlamda, Hüseyin Soysal ve Fikri Ataç gibi önde gelen simaların, partinin Gümüşhane'deki kurumsallaşma sürecine katkı sağlamalarının yanında bölgesel siyasetin yönlendirilmesinde ve Cumhuriyet ideolojisinin yerel düzeydeki yansımalarının sahaya aktarılmasında kilit roller üstlendikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Merkez İlçe Başkanlığı nezdinde görev alan Faik Ataç, Fethi Daltaban, Hüseyin Eren, M. Salih Sağlamer, Lütfi Yüce ve Necdet Gürpınar gibi şahsiyetler, Gümüşhane'nin merkez siyasî yapısında etkili pozisyonlar üstlenerek, partinin politikalarının yerel düzeyde istikrarlı ve tutarlı biçimde uygulanmasına öncülük etmişler; bu süreçte hem toplumsal dönüşümün hız kazanmasına hem de siyasî yapının yeni rejim doğrultusunda şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır (Kumaş, 2020: 461-483).

Bununla birlikte, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Gümüşhane'ye bağlı diğer ilçelerdeki teşkilatlanma faaliyetleri de dikkat çekicidir. Bayburt İlçe Başkanlığı'nda Bekir Sıtkı Akkoyunlu ve Kâzım Köklü; Kelkit İlçe Başkanlığı'nda Azmi Karaman, Hasan Turan, Hayrettin Şahin, İrfan Doğan ve Seydi Murathan; Şiran İlçe Başkanlığı'nda Maşuk Baykan, Mehmet Doğan, Mustafa Yeniçeri ve Yusuf Baysan; Torul İlçe Başkanlığı'nda ise Celal Şahinöz ve Celal Üçüncüoğlu gibi isimlerin görev almış oldukları görülmektedir. Söz konusu şahsiyetlerden Celal Üçüncüoğlu'nun, Osmanlı'nın son dönem siyasî partilerinden biri olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne 1915-1916 (1331) yıllarında üye olduğu, ancak askerlik görevine intisap etmesi nedeniyle parti üyeliğinden ayrıldığı bilinmektedir. Aynı şekilde, Mehmet Fahri Alp'in, İttihat Fırkası'nın kuruluş safhasında Heyet-i Merkeziye üyeliği yaptığı ve partinin Kulp riyasetinde iki dönem görev aldığı anlaşılmaktadır (Kumaş, 2020: 461-483).

Siyasî tarih açısından değerlendirildiğinde, Gümüşhane'de bu dönemde yaşanan hareketlilik, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasal yapılanma süreciyle doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede, özellikle seçim süreçleri, hem demokratik katılımın ilk örneklerinin sergilendiği hem de taşra halkının merkezi siyasetle ilişkilendiği zeminler olarak büyük önem arz etmiştir. Bilindiği üzere, Cumhuriyet'in erken döneminde gerçekleştirilen 1923, 1927, 1931, 1935 ve 1939 milletvekili genel seçimleri, hâlâ yürürlükte olan ve II. Meşrutiyet döneminde kabul edilen İntihab-ı Mebusan Kanunu uyarınca gerçekleştirilmiştir (Özcan, 1993: 27).

Bu seçim sistemi, iki dereceli olup; birinci aşamada halk tarafından seçilen ikinci derece seçmenler olan muntahib-i sâniler, ikinci aşamada saylav (milletvekili) seçimini gerçekleştirmişlerdir (Kodal, 2006: 299). 1923 genel seçimlerinde, anılan kanunda yapılan bir değişiklik her 50.000 erkek

nüfusun bir milletvekili ile temsil edilmesi esası, her 20.000 erkek nüfus için bir milletvekili olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu uygulama, 1927 ve 1931 seçimlerinde de aynen devam ettirilmiştir (Bilgili ve Aktaş, 2023: 266-285). Ayrıca, 20.000'in altında erkek nüfusa sahip olan seçim çevrelerine de en az bir milletvekili tahsisı sağlanarak temsil adaleti gözetilmeye çalışılmıştır. 1923 seçimleri sonrasında oluşan II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu üzerinde birtakım esaslı değişiklikler yapmıştır. Yapılan bu anayasal tadilatlar çerçevesinde milletvekilliği süresi iki yıldan dört yıla çıkarılmış, seçmen yaşı 18, seçilme yaşı ise 30 olarak belirlenmiştir (Erkmen, 2019: 608-622).

1924 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel hukukî yapısı daha sistematik bir çerçeveye kavuşturulmuş; bu yeni anayasal düzen, özellikle merkezîyetçi yönetim anlayışının kurumsallaştırılmasında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu anayasa yerel yönetimlere ilişkin detaylı hükümler içermemekteyse de dönemin karar verici aktörleri tarafından, ilerleyen yıllarda bu alanda kapsamlı düzenlemelerin gerçekleştirileceği yönünde açık bir irade beyan edilmiştir. Bu eğilim, Cumhuriyet rejiminin kökleştirilmesi ve devlet otoritesinin taşra düzeyinde tahkim edilmesi amacıyla yerel yönetimlerin, güçlü bir merkezi idareye sıkı sıkıya bağlı kalması gerektiği düşüncesine dayanmaktaydı. 1921 Anayasası'nda, merkezi idarenin taşra üzerindeki denetim gücünü pekiştirmeye yönelik bir araç olarak kurumsallaştırılan bu sistem, 1924 Anayasası ile birlikte hukuken ortadan kaldırılmış; bu yetki doğrudan merkezî hükümete devredilmiştir (Kırılmaz ve Kırılmaz, 2014: 25-44). Bu gelişme, yerel yönetimlerin görece özerkliğini sınırlayan bir yönelimi temsil ederken, taşra üzerindeki merkezi denetimin daha bürokratik yollarla ve doğrudan Ankara merkezli idare aracılığıyla sürdürülmesini amaçlamıştır.

1924 Anayasası'nın kabulü sonrasında, Gümüşhane'nin idarî statüsünde de birtakım değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Özellikle il ve ilçe sınırlarının yeniden tanzimi ile birlikte, yerel yönetim birimlerinin yetki ve sorumluluk alanları daraltılmış; bu birimler doğrudan merkezî idareye bağlı birer uygulama organı hâline getirilmiştir. Böylece Gümüşhane'deki idarî yapı, yeni Cumhuriyet rejiminin ilkelerini yansıtmakla birlikte bu yeni siyasî paradigmanın taşra üzerindeki otoritesinin kurumsal düzeyde pekişmesini sağlamıştır. Anayasanın bir diğer önemli hükmü ise, seçme ve seçilme haklarını sadece erkek vatandaşlara tanınması olmuştur. Ancak bu sınırlama, 5 Aralık 1934 tarihinde kabul edilen tarihî nitelikteki bir yasayla aşılmış; Türk kadınlarına da hem seçme hem de seçilme hakkı tanınmıştır. Aynı yasa ile birlikte seçmen yaş sınırı 18'den 22'ye yükseltilmiş ve milletvekili temsil oranı her 40.000 kişi başına bir vekil olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir (Demirel, 2020: 17).

1923 genel seçimleriyle birlikte, Türk siyasal tarihinde yeni bir dönem başlamış ve bu seçimler, muhalefetin parlamentoda temsil edilmediği bir siyasal yapı oluşturmuştur. Seçim sonuçları itibarıyla, yalnızca Gümüşhane Milletvekili Zeki Kadirbeyoğlu'nun muhalif milletvekili olarak Meclis'e girişi, istisnâ bir durum olarak kayıtlara geçmiştir; bu durum, Gümüşhane'nin erken Cumhuriyet dönemindeki temsil gücünü ortaya koyması bakımından önem arz etmiştir (Küçükkuşurlu, Başkaya, 2016: 68). Ancak, 1923 genel seçimlerinin ardından TBMM'de ortaya çıkan bazı iç tartışmalar, merkezî iktidarın tek partiye dayalı temsiliyet anlayışına karşı yönelen yeni siyasî oluşumların doğuşuna zemin hazırlamıştır. Nitekim bu seçimlerin hemen sonrasında, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştürülmesi süreci, Meclis'teki bazı mebuslar arasında huzursuzluk yaratmış; bu durum, alternatif bir siyasal yapı arayışını da beraberinde getirmiştir. 1924 yılının ortalarına gelindiğinde, aralarında Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silah ve dava arkadaşlarının da bulunduğu bir grup milletvekili, mevcut siyasî düzene muhalif bir çizgide yeni bir teşkilatlanma arayışı içine girmişlerdir. Bu girişimlerin bir sonucu olarak, 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kurulmuştur (Yedek, 2016: 142). Kuruluşunu takip eden süreçte, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılan bazı milletvekilleri bu yeni siyasî oluşumun saflarına katılmış; öte yandan, dönemin anayasal düzenlemeleri çerçevesinde milletvekilliği ile memuriyetin aynı kişide birleşmesini yasaklayan hükümler nedeniyle, bazı milletvekilleri Meclis'teki görevlerinden feragat ederek memuriyeti tercih etmişlerdir. Bu gelişmelere ek olarak, aynı dönemde bazı milletvekillerinin vefat etmesi de Meclis'te

sayısal boşluklara yol açmış ve yasama faaliyetlerinin sürekliliği açısından birtakım zorluklar doğurmuştur.

Gümüşhane Mebusu Veysel Rıza Bey'in 1924 yılının Ekim ayı başlarında, İstanbul'a gerçekleştirdiği bir seyahat esnasında vefat etmesi, yalnızca Gümüşhane seçim bölgesinde değil, aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi çevresinde de derin bir üzüntüyle karşılanmıştır. Tanınmış ve halk arasında sevilen bir siyasetçi olan Veysel Rıza Bey'in naaşı, İstanbul'da yapılan merasimin ardından defnedilmiştir. Bu kayıp, Meclis'teki boş sandalye sayısını on üçe yükseltmiştir (Başkaya, 2018: 667-685). Bu gelişme, Cumhuriyet'in henüz kurumsallaşma sürecinde olduğu bir dönemde, seçilmiş temsilcilerin eksilmesiyle birlikte erken bir siyasi hareketlilik dalgasını da beraberinde getirmiştir. Genel seçimlerin üzerinden kısa bir zaman geçmiş olmasına rağmen, ülkede yeni bir ara seçim sürecinin başlatılması zaruri hâle gelmiştir. 1924 yılı ara seçimleri, Türkiye'nin erken dönem siyasi yapılanmasında çok partili hayata geçiş denemelerinin şekillenmeye başladığı önemli bir eşik olarak tarihe geçmiştir. Özellikle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) siyasi arenaya yeni adım attığı bu dönemde, söz konusu partinin örgütlü olduğu bazı bölgelerde seçimlerin siyasi rekabet bakımından oldukça çetin geçeceği öngörülmüştür. Nitekim, Millî Mücadele'nin önemli komutanlarından biri olan ve kamuoyunda "Sakallı" lakabıyla bilinen Nurettin Paşa'nın, doğduğu il olan Bursa'dan milletvekilliği için adaylığını koyması, bu bölgedeki seçim atmosferini ciddi biçimde etkilemiştir. Ayrıca TCF'nin meşruiyet arayışına önemli katkılar sağlamıştır (Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68-88). Öte yandan, 1923 seçimlerinde herhangi bir siyasî gruba bağlı olmaksızın Meclis'e giren ve muhalif duruşuyla dikkatleri üzerine çeken Zeki Kadirbeyoğlu'nun memleketi olan Gümüşhane, 1924 ara seçimlerinde merkezi otorite açısından özel bir anlam kazanmıştır. Muhalif basında çıkan haberlere göre, bu şehirde yeniden muhalif bir ismin Meclis'e girmesi, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) tarafından "arzu edilmeyen bir senaryo" olarak değerlendirilmiş ve aday belirleme süreci büyük bir titizlikle yürütülmüştür (Küçükuşurlu, Başkaya, 2016: 68-88).

CHF'nin, Kasım ayının ortalarına kadar on üç boş sandalye için henüz resmî adaylarını ilan etmemiş olması, parti içindeki stratejik hesapların ve siyasi dengeleri gözeten temkinli yaklaşımın bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Ekim ayının son haftalarında, Türkiye'nin çeşitli vilayetlerinden ve farklı meslek gruplarından gelen bireyler, CHF Genel Sekreterliği'ne milletvekilliği adaylığı için başvuruda bulunmaya başlamışlardır. Bu başvurular arasında, Gümüşhane ile doğrudan bağı olan ve dönemin Trabzon Defterdarı olan Zühtü Bey, Gümüşhane'nin eski milletvekillerinden Ruşen Bey, Fatsa'nın eski Müdde-i Umumiyesi Mehmet Ali Bey ve İzmir Tapu Müdürü Hakkı Bey gibi isimler bulunmaktaydı (Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68).

CHF Genel Merkezi'ne ulaşan resmî kayıtlara göre, milletvekilliği adaylığı için yapılan başvuru sayısı on dört kişi olarak belirlenmiştir. Söz konusu adaylar arasında öne çıkan diğer şahsiyetler ise, merhum Veysel Rıza Bey'in kardeşi ve o dönem Trabzon Alay Kumandanı olan Ziya Bey, Torul Halk Fırkası Reisi olarak görev yapan Üçüncüzade Celal Bey ve veteriner hekimlik mesleğini icra eden Baytar Tahsin Bey gibi isimler vardır (Uslu, 2006: 66). Dönemin gazetesi olan İstikbal Gazetesi, CHF'nin Gümüşhane'deki aday tespit sürecinde çeşitli adayları ayrıntılı bir şekilde değerlendirdiğini, nihayetinde ise Trabzon Defterdarı Zühtü Bey'in adaylığının tercih edildiğini yazmıştır. Ancak, bu tercihin Ankara nezdinde istenilen düzeyde karşılık bulmadığı ve CHF Genel Merkezi'nin aday belirleme sürecine doğrudan müdahil olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, aday seçim sürecinde, adayların seçilme potansiyelleri üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapılmış, CHF'nin arzu ettiği adayları belirlemek amacıyla diğer adaylar hakkında çeşitli soruşturmalar gerçekleştirilmiştir (Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68).

Zeki Bey, yayınlanmamış hatıratında Gümüşhane seçimlerinin Hükümetin baskısı altında icra edildiğini ve bu nedenle halk ile Hükümete bağlı askerler arasında çatışmalar yaşandığını ifade etmiştir (Demiraslan, 2013: 152). Bu çalkantılı sürecin sonunda, CHF merkezî yönetimi, başlangıçta kamuoyunda öne çıkan diğer adayları tercih etmeyerek, o dönemde Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı olarak görev yapmakta olan Cemal Hüsnü Bey'i, Gümüşhane milletvekilliği için resmî aday olarak göstermeyi uygun bulmuştur. Ne var ki, Cemal Hüsnü Bey'in adı Gümüşhane halkı arasında

yaygın bir şekilde bilinmemekteydi ve bu durum, muhalif basının özellikle İstikbal Gazetesi'nin sert eleştirilerine konu olmuştur. Muhalefet cephesinde ise, TCF her ne kadar Gümüşhane özelinde doğrudan aday göstermemiş olsa da kamuoyunda potansiyel muhalif figürler üzerinden alternatif temsiliyet modelleri sunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, İstikbal Gazetesi, 1923 seçimlerinde bağımsız olarak yüksek oy oranı elde eden Zeki Kadirbeyoğlu'nun yakın çevresinden olan ve CHF'ye karşı güçlü bir muhalif profil çizen Üçüncüzade Celal Bey'i, açıkça desteklemiş ve onu CHF adayları karşısında ciddi bir alternatif olarak kamuoyuna sunmuştur (Demirel, 2015: 75).

Söz konusu süreçte, CHF tarafından başlangıçta potansiyel aday olarak değerlendirilen isimlerden biri de Baytar Tahsin Bey olmuştur. İstikbal Gazetesi'nde yer alan çeşitli haber ve yorumlarda Tahsin Bey'in hem siyasi geçmişi hem de millî mücadele sürecindeki etkinliği nedeniyle milletvekilliği için son derece uygun bir aday olduğu sıkça vurgulanmıştır. Özellikle, Trabzon'da düzenlenen ilk Müdafaa-i Hukuk Kongresi'ne Gümüşhane temsilcisi olarak katılması, I. Dünya Savaşı'nda ve İstiklal Harbi'nde üstlendiği roller ve şahsiyet olarak taşıdığı millî kimlik, onun adaylığına meşruiyet kazandıran unsurlar olarak ön plana çıkarılmıştır. Ancak seçim sürecinin ilerleyen aşamalarında, çeşitli gerekçelerle Tahsin Bey'in yarış dışında kaldığı ve adaylık sürecine dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Tüm bu gelişmelere rağmen, 1924 ara seçimlerinde Gümüşhane seçmeni tarafından tanınırlığı sınırlı olan Cemal Hüsnü Bey'in aday gösterilmesi, yalnızca partinin aday belirleme stratejilerinde merkezî iradenin baskın rolünü değil, aynı zamanda yerel toplumsal dinamiklerin çoğu zaman göz ardı edilebildiğini de ortaya koymuştur. Bu durum, İstikbal Gazetesi başta olmak üzere muhalif basın tarafından, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yerel hassasiyetlere duyarsız davrandığı yönünde sert eleştirilere maruz bırakılmıştır.

Gazete, "Halk Fırkası'nın Gümüşhane'ye Siparişi" başlığı altında, CHF'nin aday seçim sürecindeki stratejilerini ve bu sürecin bölge halkı üzerindeki etkilerini eleştirel bir dille irdelemiştir (İstikbal Gazetesi, 1 Aralık 1924.) Gerçekte, CHF tarafından aday gösterilen kişinin kimliği, seçim sürecinin bizzat kendisinden daha az önem taşımaktaydı. Zira, milletvekilleri seçimi yapacak olan ikinci dereceden seçmenler, 1923'te Müdafaa-i Hukuk Grubu adayları olarak seçilmişler ve dolayısıyla iktidar partisini desteklemeleri beklenen bir durumdu. Ancak, muhalefet cephesinden, Gümüşhane'de daha tanınan ve halkın arasından bir adayın tercih edilmesi gerektiği yönünde itirazlar gündeme gelmiştir (Küçükugurlu ve Başkaya, 2016: 68). Bu eleştiriler, özellikle 8 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1924 tarihli İstikbal Gazetesi'nin Gümüşhane özel muhabirinin ifadelerinde net bir şekilde görülmektedir. Gazetenin o günkü sayısında yer alan bir haberde, "Gümüşhane'nin kendi iradesiyle bağımsız bir milletvekili çıkarmasının beklendiği ve bu seçimlerde de aynı cesaretin gösterilmesi gerektiği, çünkü Gümüşhane'nin kendi halkının iradesiyle yönetilmesi gerektiği" yazılmıştır. Ayrıca, haberde Cemal Hüsnü Bey'in Gümüşhaneli olmadığı, hatta Trabzon milletvekili Abdullah Bey kadar bile Gümüşhane ile ilgisi olmadığı ve bu adaylığın halk nezdinde memnuniyetsizlik yarattığı belirtilmiştir (İstikbal Gazetesi, 10 Kasım 1924).

1924 yılında Gümüşhane'de gerçekleştirilen ara seçimler, 17 Aralık tarihinde başlamıştır. Bu dönemde yapılan planlamaya göre, ilk olarak Şiran bölgesinde seçimler yapılacak, ardından Gümüşhane merkezi ve Torul bölgelerinde oy verme işlemi gerçekleştirilecekti. İstikbal Gazetesi muhabirlerinin aktardığına göre, seçimleri teftiş amacıyla Lazistan Mebusu Rauf, Vali Durmuş ve Jandarma Komutanı Aziz Bey'den oluşan bir heyet, oy verme sürecinin başlamasından birkaç gün önce, 12 Aralık'ta Kelkit bölgesine ulaşmışlardı. Ancak, heyetin varışından önce, Kelkit Belediye Başkanı Hacı Alaaddin Bey bölgeden ayrılmıştı (İstikbal Gazetesi, 22 Aralık 1924). Bu durum karşısında, heyet, Alaaddin Bey'i bulabilmek için köylere jandarmalar göndermiş ve Bayburt'ta olabileceği düşüncesiyle Bayburt Kaymakamı'na durum bildirilmişti. İstikbal Gazetesi'nin iddialarına göre, Alaaddin Bey, merkezden gönderilen bu heyetin baskısından kaçmak için Kelkit'ten ayrılmıştı. Heyetin, Belediye Reis Vekili Hayri Bey'e başvurmasına rağmen, bu girişimler başarılı olmamıştı. Gazetenin iddialarına göre, Kelkit'te, hükümetin adayını ve bu adayı desteklemek üzere bölgeye gelen heyeti desteklemeyen bir topluluk oluşmuştu. Bu durumu fark eden Vali Durmuş Bey, seçim sürecini kendi lehine çevirmek için, aynı zamanda gerçekleştirilecek olan vilayet genel meclisi azalığına

seçilmek isteyen adaylar arasındaki ihtilafları kullanma stratejisine başvurmuştu (İstikbal Gazetesi, 22 Aralık 1924).

İstikbal Gazetesi, seçim sürecinde Gümüşhane Valisi'nin rolünü doğrudan eleştiren, ancak aynı zamanda dolaylı biçimde anlamlandırmaya çalışan dikkat çekici haber ve yorumlara yer vermiştir. Gazetenin muhabiri tarafından kaleme alınan haberde, Vali Bey'in Gümüşhane seçimlerindeki müdahaleleri başarılı olarak nitelendirilmekte; hatta bu başarı, müellif tarafından Vali'nin memuriyet hayatında amirlerine kendisini sevdirecek nitelikteki ilk önemli muvaffakiyet olarak değerlendirilmektedir. Haberde geçen ifadelerle göre, "haddi zatında pek zayıf bir idare adamı" olarak tanımlanan Vali'nin bu başarısı, sıradan bir idari uygulamanın değil, geniş çaplı ve sistematik bir müdahale sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Muhabirin aktardığına göre, Vali Bey bu başarıyı sağlamak adına her türlü vasıtaya başvurmuş; seçim sürecinde yalnızca doğrudan baskı (tazyik) yöntemlerine değil, aynı zamanda dolaylı yollarla yapılan yönlendirme, kışkırtma (ıtmağ) ve çeşitli ikramlara da başvurmuştur (İstikbal Gazetesi, 22 Aralık 1924).

Vali'nin uyguladığı bu yöntemlerin, seçim sürecine yönelik müdahale olarak değerlendirilebileceği kadar, o dönemin siyasi kültüründe "meşru propaganda araçları" olarak da algılanabileceği yönünde bir bakış açısı, yine aynı muhabir tarafından dile getirilmektedir. Özellikle batı ülkelerinde de benzer şekillerde seçmenlerin yönlendirildiği ve bu türden teşvik yöntemlerinin kullanıldığı belirtilmekte; bu doğrultuda, seçmenlerin özgür iradeleriyle oy verdikleri sürece, bu tür müdahalelere tepki gösterilmesinin gerekmediği ifade edilmektedir. Ne var ki, bu savunma niteliğindeki yorumun ardından muhabir, açıkça şunu da belirtmektedir: "Tazyikin işe yaramadığı yerlerde ıtmağ yönteminin de ihmal edilmediği" görülmektedir. Özellikle Kelkitli ve çevre bölgelerde görev yapan müntehib-i sânilerden, oylarının zarflar içinde doğrudan talep edildiği iddiası, seçimin adil ve serbestlik ilkesine dayalı olmadığını gösteren önemli bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Vali Bey'in bu müdahaleci tutumunun, yalnızca belirli bölgelerdeki müntehib-i sânileri etkilemekle kalmadığı; aynı zamanda Gümüşhane merkez kazası ile kısmen Torul kazasındaki seçimlere katılım oranlarını olumsuz yönde etkileyerek, halkın siyasi sürece olan güvenini zedelediği yönünde değerlendirmelere de yer verilmektedir (İstikbal Gazetesi, 22 Aralık 1924).

25 Aralık tarihi itibarıyla Kelkit ve Şiran bölgelerinde gerçekleştirilen seçim süreçleri tamamlanmış ve bu iki kazada hükümet tarafından desteklenen aday Cemal Hüsnü Bey'in çoğunlukla seçimi kazandığı görülmüştür. Seçim sonuçları, hükümet karşıtı kesimleri derinden etkilemiştir. Zira, seçim öncesinde Cemal Hüsnü Bey'in kaybetmesi yönünde beklenti içinde olan muhalif gruplar ve bu yönde haberler yayınlayan İstikbal Gazetesi, beklenmedik sonuç karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Bu hayal kırıklığı, özellikle Kelkit seçimleriyle ilgili olarak hükümet aleyhine eleştirel yayınların artmasına yol açmıştır (Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68-88).

İstikbal Gazetesi'nin Gümüşhane muhabirinin 25 Aralık tarihli mektubunda yer alan ifadeler, Kelkit'teki seçim sürecinde yaşanan usulsüzlükleri ve hükümetin etkisini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Mektupta belirtilenlere göre, Kelkit'te görev yapan Vali Durmuş ve Mebus Rauf Beyler ile Jandarma Binbaşı, seçim sürecinde olağandışı bir yöntem izlemişlerdir. Mektupta, bu yetkililerin, kazada bulunan yüksek saygınlığa sahip seçmenlerin (müntehib-i sanilerin) adedine göre oy pusulalarını doldurdukları ve bu pusulaları seçmenlere vererek oy kullanmalarını sağladıkları iddia edilmiştir. Bu süreçte, hastalar ve engelliler hariç tutularak, kırk iki müntehib-i sani isminin belirlendiği ve bu kişilerin tek tek oy kullanma yerlerine getirildiği belirtilmiştir. Ayrıca, bu durumu eleştiren bir seçmene karşı da baskı uygulandığı ve ona boş bir kâğıt verilerek oyunu kullanması istendiği ifade edilmiştir. Bu kişinin bağımsız aday Celal Bey lehine oy kullanarak durumu protesto ettiği ve bu olayın ardından vali ve jandarma komutanının diğer seçmenlere gözdağı vermek için hukuki takibat yapılacağını söyleyerek seçim yerine geri döndükleri aktarılmıştır (İstikbal Gazetesi, 30 Aralık 1924).

Gazetenin başka bir sayısında Kelkit seçimleri, Ankara'dan gelen mebus, vali, vilayet jandarma kumandanı ve kaymakamların oy sandığı başında oturarak seçim sürecine müdahale ettikleri şeklinde

ele alınmıştır. Bu durum, müntehib-i sanilerin bizzat oylarını kullanmalarının engellenmesi ve seçim sonuçlarına doğrudan etki edilmesi anlamına gelmektedir. Bu müdahalenin tehdit içerip içermediği sorgulanırken, gazete, Kelkit'te yaşananları, Ankara ve Gümüşhane'den gelen yetkililerin ve süvari müfrezelerinin varlığı ile bağlantılı olarak ele almıştır (İstikbal Gazetesi, 7 Ocak 1925). Bu durum, seçimlerde adil bir ortamın sağlanmasının önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmüştür. Bu konuyla ilgili olarak Gümüşhane Milletvekili Zeki Kadirbeyoğlu, Dâhiliye Vekâletine, Kelkit Kazası'nda yaşanan olayların araştırılmasını talep eden bir soru önergesi vermiştir. Önergede, Vali ve Jandarma Kumandanı'nın halkı tehdit ederek oy aldıkları iddialarına yer verilmiş ve bu iddiaların Dâhiliye Vekâleti tarafından mecliste cevaplandırılması istenmiştir. Bu önerge, 18 Kânun-ı Evvel 1340 tarihinde TBMM Başkanlığı tarafından Başvekâlete iletilmiş ve Zeki Bey tarafından mecliste gündeme getirilmiştir (BCA, 030.10.7.39.17).

Dâhiliye Vekili Recep (Peker), Zeki Bey'in sorularına 22 Aralık tarihli oturumda cevap vermiş ve bu konuda Gümüşhane Vilayeti'nden alınacak bilgileri beklediğini ifade etmiştir. Recep Bey, Zeki Bey'in sorduğu sorulara verdiği cevapta, Gümüşhane Vilayeti'nde yapılan seçimlerde hükümet tarafından, özellikle vali tarafından tehdit iddialarının gerçek olup olmadığını araştırdığını belirtmiştir. Yaptığı incelemeler sonucunda, bu tür bir tehdidin olmadığı sonucuna varmıştır. Ancak, Torul'da Üçüncüzade Celal Bey'in sadece yedi oy alması ve bunun üzerine bazı şikâyetlerin ortaya çıkması, seçim sürecindeki sorunları gözler önüne sermektedir. Recep Bey, Zeki Bey'in sorularına kısa ve öz bir şekilde cevap vermiş ve Üçüncüzade Celal Bey'in durumunu örnek göstererek, seçim sürecinde yaşanan olumsuzlukları kabul etmiştir (TBMM, ZC, Cilt 1, 22 Aralık 1924, 208-209).

Dâhiliye Vekili Recep Bey'in verdiği cevap, Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey'in iddialarına yönelik tatmin edici bir açıklama olarak görülmemiştir. Bu durum üzerine Zeki Bey, mecliste daha detaylı bir açıklamayla iddialarını yinelemiştir. Zeki Bey'in ifadesine göre, Kelkit Kazası'na Vali Bey ve Jandarma Kumandanı Aziz Bey isimli bir yetkili gitmiş ve altı gün boyunca seçim merkezinde kalarak müntehib-i sanileri bireysel olarak çağırmışlardır. Zeki Bey, aldığı telgraflara dayanarak, reylerin cebren tahrirat kâtibine yazdırılması suretiyle seçim sonucunun Cemal Bey lehine etkilendiğini belirtmiştir. Aldığı telgrafın Üçüncüzade Celal Bey'den olmadığını vurgulayan Zeki Bey, telgrafın içeriğini şu şekilde aktarmıştır: "Gümüşhane Mebusu Zeki Bey'e reyler cebren tahrirat kâtibine yazdırılmak şartı ile Cemal Bey kazandırılmıştır. Şunun bunun kazanması bence mevzubahis değildir. Bendeniz valileri ve bütün hükümet memurlarını fırkalara mal olarak değil, milletin malı olarak biliyorum." Bu açıklamanın ardından tekrar söz alan Dâhiliye Vekili Recep Bey, vali ve jandarma komutanının seçim sürecindeki varlıklarının tehdit unsuru olarak görülmemesi gerektiğini savunmuştur. Recep Bey'e göre, vali ve jandarma komutanının seçimlerle ilgili olmaksızın vilayet işlerini teftiş amacıyla bölgede bulunmaları, mevcut durumu normal kılmaktadır. Ayrıca, Recep Bey, rey kâğıtlarının tahrirat kâtibine yazdırılmasının yasal bir sakınca taşımadığını ifade etmiştir (TBMM, ZC, Cilt 1, 22 Aralık 1924, 208-209). Dâhiliye Vekili Recep Bey'in açıklamalarına göre, okuma yazma bilmeyen ikinci seçmenler, reylerini yazmak için validen rica edebilirlerdi. Ancak, bu açıklama Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey'in tepkisini çekmiştir. Zeki Bey, valinin seçim odasında bulunmasının kanuni olarak yasak olduğunu ve bu alana yalnızca ikinci seçmenlerin girebileceğini vurgulamıştır. Recep Bey ise, Zeki Bey'in iddialarının somut bir delile dayanmadığını ileri sürerek, kendisinden bu iddiaları kanıtlamasını talep etmiştir (TBMM, ZC, Cilt 1, 22 Aralık 1924, 208-209).

Kelkit'te yaşananlar neticesinde, seçim heyeti Şiran'a hareket etmiştir. İstikbal Gazetesi'ne göre, heyet burada Kelkit'e kıyasla daha yumuşak ve anlayışlı bir tavır sergilemiştir. Seçim sürecinde müntehib-i sanilere, kimi istediklerini belirtmeleri ve yazmanın bunu kaydedeceği söylenmiştir. Ancak, hangi adayın ismi söylenirse söylensin, yazılan her zaman Cemal Hüsnü Bey olmuştur. Yalnızca altı okuryazar müntehib-i sani oylarını kendileri yazmış ve hükümetin adayına oy vermemişlerdir (İstikbal Gazetesi, 30 Aralık 1924).

Kelkit ve Şiran seçimleri sonrasında, 30 Aralık tarihinde Gümüşhane merkezdeki seçim süreci başlamıştır. "İstikbal Gazetesi'nin iddialarına göre, hükümetin Kelkit ve Şiran'daki baskıcı tutumu ve bu bölgelerde ortaya çıkan gerginlikler, Gümüşhane merkezindeki seçimlerin yaklaşık 10 gün

gecikmesine neden olmuştur. Gazete muhabirinin yorumuna göre, hükümetin merkezde Kelkit ve Şiran'daki gibi bir baskı uygulaması mümkün görünmemekteydi. Bu bölgelerdeki rahat hareket etmelerinin sebebi, bağımsız aday olan Celal Bey'in bu bölgelerde hazır bulunmaması olarak gösterilmiştir. Ancak merkez ve Torul bölgelerinde durum farklıydı; burada seçim sonuçları kritik bir öneme sahipti. Merkezdeki seçimlerin sonuçları, genel tabloyu belirleyici nitelikteydi. "Eğer merkezde Cemal Hüsnü Bey kazanırsa, Torul seçimlerinin önemi kalmayacak ve Vali Bey'in de içinde olduğu heyetin Torul'a gitmesine gerek kalmayacaktı. Ancak, merkezde Cemal Hüsnü Bey'in kaybetmesi durumunda, Celal Bey'in kazanma ihtimali oldukça yüksek olacaktı (İstikbal Gazetesi, 30 Aralık 1924). Kelkit ve Şiran'dan merkeze dönen heyet, İstikbal Gazetesi'nin iddialarına göre, merkezde de farklı bir tutum sergilemiştir. Burada, Kelkit'teki gibi bir baskı uygulama veya Şiran'da olduğu gibi halkı kolayca ikna etme şanslarının olmadığını anlayan heyet, bu kez farklı bir propaganda yöntemine başvurmuştur (Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68-88). Söylentilere göre, Halk Fırkası'na oy verilmemesi durumunda Gümüşhane'nin kaza olacağı şeklinde bir iddia ortaya atılmış ve bu durum, halk üzerinde belirsizlik ve endişe yaratmıştır. Seçim sürecinde oy vermeleri beklenmeyen ikinci seçmenlerin katılımları engellenmiş ve 62 ikinci seçmenden yalnızca 46'sı oy kullanmıştır. Bu kişilerin çoğunluğu memur olan bu grup içerisinde 31 kişi Halk Fırkası adayı Cemal Hüsnü'ye oy vermiştir (İstikbal Gazetesi, 7 Ocak 1924, Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68-88).

İstikbal Gazetesi'nin 7 Ocak 1925 tarihli sayısında merkez seçimleri hakkında yer alan ifadelerle göre, vali ve seçim heyetinin sandık başında bulunmalarını engelleyen bir kamuoyu infiali meydana gelmiştir. Buna karşılık, devlet daireleriyle ilişkileri olan müntehib-i saniler, çeşitli yöntemlerle etki altına alınmıştır. Gümüşhane'de yaşanan ara seçimler sürecinde, İstikbal Gazetesi'nin iktidarı hedef alan suçlamaları, özellikle Gümüşhane Belediye Reisi Osman Bey ve diğer bazı kişilerin tepkilerini çekmiştir. Bu kişiler, CHF yanlısı Yeni Yol Gazetesi'ne yazdıkları mektuplarda, ismi açıklanmayan muhabire ağır hakaretlerde bulunarak isminin açıklanmasını talep etmişlerdir. Bu taleplere yanıt olarak, söz konusu muhabir 10 Şubat 1341 tarihli mektubunu "Hayri" imzasıyla yayımlayarak ismini açıklamıştır (İstikbal Gazetesi, 10 Şubat 1925; Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68-88).

İstikbal Gazetesi'nin Başyazarı Faik Ahmet Bey (Barutçu) de, bu seçimler ve ortaya çıkan yolsuzluk iddialarına dikkat çekmiştir. Faik Ahmet Bey, gazetesindeki köşesinde, çoğunlukla CHF adaylarının seçimleri kazandığını belirtmiş, ancak bu durumun halkın CHF'ye olan itimadını göstermediğini iddia etmiştir. Yazar, "Halk Fırkası adaylarının çoğu yerde ittifakla seçilmelerinin, hükümet gazeteleri tarafından halkın bu partiye olan güveni olarak yorumlanmasına karşı çıkmış, valilerin ve diğer devlet memurlarının seçimlere müdahalelerini eleştirmiştir. Faik Ahmet Bey, bu müdahalelerin, adil ve serbest bir seçim sürecini engellediğini ve CHF'nin kazanmasının aslında yönlendirilmiş bir sonuç olduğunu öne sürmüştür (Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68-88).

Faik Ahmet Bey'in düşüncesine göre, seçim süreçleri adil bir zeminde gerçekleşmemekteydi. Bu bağlamda, CHF'nin kazandığı seçimlerin halkın gözünde meşruiyet kazanmadığı vurgulanmıştır. Özellikle valiler, belediye başkanları ve jandarma komutanları gibi resmi makamların seçilmiş kişilere baskı uyguladıkları, Faik Ahmet Bey tarafından dile getirilmiştir. Bu durumun, özellikle Bursa gibi nadir yerlerde dürüst seçimlerin gerçekleştiği ve muhalefetin başarılı olduğu durumlarla tezat oluşturduğu ifade edilmiştir. Faik Ahmet Bey, bu bağlamda yazdığı başka bir makalede, yaşananların gerçek bir seçim veya intihap değil, adeta bir tayin süreci olduğunu iddia etmiştir. Bu tür uygulamaların halkın CHF'ye olan ilgisini azalttığına işaret etmiş, küçük hesaplar yüzünden geleceğin tehlikeye atıldığını belirtmiştir. Halk Fırkası'nın bölgede etkinliğinin azaldığını, halkın büyük bir coşkuyla muhalefet partisine yöneldiğini vurgulamıştır. Faik Ahmet Bey'in ifadelerine göre, bu süreç Ankara'dan özel bir heyetin gelmesiyle daha da belirginleşmiş, bu durum hükümet partisi için büyük bir manevi mağlubiyet ve zarar oluşturmuştur. Fırkanın maddi kazançlarının, bu manevi zararın yanında önemsiz kaldığını vurgulayarak, bu durumun geleceğe yönelik bir hesaplama hatası olduğuna işaret etmiştir (Küçükuşurlu ve Başkaya, 2016: 68-88).

Ayrıca, Faik Ahmet Bey, Halk Fırkası'nın teşkilat yapısının merkezlerde sınırlı bir idare heyeti tarafından yönetildiğini, parti yapısının hâlâ oluşmamış olduğunu ifade etmiştir. Seçimlerden önce

teşkilatlanma sürecine başlasalardı, ne kadar üye kaydedebileceklerini merak ettiğini, ancak bu noktadan sonra üye kazanmanın zor olacağını düşünenlerin sayısının fazla olduğunu belirtmiştir. TCF'ye gelince, Faik Ahmet Bey, halkın bu partiye büyük bir ilgi gösterdiğini, yakın zamanda parti şubelerinin açılacağını ve bu sürece katılacak kişilerin belirlendiğini duyduğunu ifade etmiştir. Yeni partinin merkezde olduğu gibi ilçelerde de şubeler açacağını vurgulamıştır (Küçükkuşurlu ve Başkaya, 2016: 68-88).

3. SONUÇ

Cumhuriyet'in ilanı sonrası Türkiye'nin idari, siyasal ve toplumsal dönüşüm süreci, yalnızca merkezî idarede değil, taşra vilayetlerinde de hissedilir düzeyde etkiler yaratmış; bu dönüşümün yerel düzeydeki yansımaları, Gümüşhane örneğinde açık bir biçimde müşahade edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte başlayan siyasal yeniden yapılanma süreci, Gümüşhane özelinde merkezîyetçi yönetim ilkelerinin adım adım yerleştirildiği; yerel siyasal aktörlerin ve toplumsal yapıların bu dönüşüme kimi zaman gönüllü, kimi zaman ise baskı altında katıldığı bir dönemi temsil etmektedir.

1921 ve 1924 Anayasaları çerçevesinde şekillenen yeni idarî sistem, Gümüşhane'nin müstakil liva statüsünden vilayet konumuna yükseltilmesini sağlamış; bu statü değişikliği, ilin idari sınırlarının ve yerel yönetim yapısının yeniden düzenlenmesine yol açmıştır. Bu süreç, coğrafi ve yönetsel sınırların belirlenmesinin yanına CHF'nin merkezden taşraya uzanan örgütlenme stratejisinin bir uzantısı olarak, yerel siyasi hayatın yeniden biçimlendirilmesine olanak tanımıştır. Gümüşhane'de partinin teşkilatlanması sürecinde, bölgeyi yakından tanıyan ve yerel halkla etkili iletişim kurabilecek kadroların tercih edilmesi, siyasetin yerel dinamiklerle nasıl harmanlandığını açıkça göstermektedir.

Ancak, 1924 yılında gerçekleştirilen ara seçimler, bu uyumun yalnızca idari ve teşkilat düzeyinde değil, aynı zamanda halkın iradesiyle şekillenecek temsiliyet süreçlerinde ciddi sorunlara gebe olduğunu da ortaya koymuştur. Seçim sürecine yönelik yoğun merkezî müdahale, ikinci dereceden seçmenlerin yönlendirilmesi, oy verme işlemlerinde yaşanan usulsüzlük iddiaları ve basın yoluyla yapılan eleştiriler, erken Cumhuriyet döneminde siyasal temsilin henüz demokratik ilkelere tam olarak oturmadığını göstermektedir.

Özellikle İstikbal Gazetesi'nin Gümüşhane seçimlerine dair yayımladığı haberler, seçim sürecinin halkın özgür iradesinden ziyade, merkezî iktidarın stratejik tercihlerine göre şekillendiğini gözler önüne sermektedir. Vali ve diğer resmî görevlilerin seçimlere müdahil olmaları, bağımsız adaylara karşı oluşturulan siyasal ve bürokratik baskılar, seçimlerin bir rekabet ortamında değil, yönlendirilmiş bir tercih süreci şeklinde yürütüldüğünü göstermektedir. Bu durum, halk nezdinde siyasal meşruiyetin zedelendiği, CHF'ye olan güvenin ise tartışmalı hâle geldiği bir tabloyu ortaya koymuştur. Ayrıca halkın CHF'nin temsil ettiği merkezîyetçi siyasete karşı giderek mesafeli bir tutum benimsediğini ve muhalefet partilerine duyulan ilgide belirgin bir artış yaşandığını belgelemektedir.

Sonuç olarak, Gümüşhane'deki siyasal yapılanma ve seçim süreçleri, erken Cumhuriyet'in taşıdığı ideal ile pratiğin yerelde çoğu zaman birbirine yaklaşmadığı, taşrada halk iradesi ile merkezî iradenin çatıştığı bir siyasal düzenin göstergesidir. Cumhuriyet'in halkçılık ilkesi doğrultusunda hedeflenen geniş katılımlı ve adil temsile dayalı bir siyasi rejim inşa etme arzusuna rağmen, uygulamada ortaya çıkan eşitsizlikler, seçimlerin gerçek anlamda rekabetçi bir zeminde yapılamamasına yol açmıştır. Gümüşhane örneği, bu bağlamda erken Cumhuriyet dönemindeki temsil krizi, merkez-taşra ilişkileri ve siyasal meşruiyet sorunu gibi temel meselelerin taşra ölçeğinde nasıl biçimlendiğini göstermesi bakımından tarihsel bir laboratuvar işlevi görmektedir.

KAYNAKÇA**Arşivler**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490,01.301.1218.1

Resmi Yayınlar

T.C. Resmi Gazete, 7 Şubat 1921, No: 1.

T.C. Resmi Gazete, 24 Mayıs 1924, No: 71.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt II, Birleşim 25, 22.12.1924

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 25, Birleşim 109, 29.05.1926

Sürelî Yayınlar

İstikbal Gazetesi.

Kitap ve Makale ve Tezler

Barış, E. (2013). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk on yılında parlamento içi muhalefet ve bir örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 172, 345-362.

Başkaya, M. (2018). Atatürk'ün genç diplomatı ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ndeki ilk daimî temsilcisi: Cemal Hüsnü Taray'ın hayatı ve diplomatik faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 34, 667-685.

Bilgili, M. S. & Aktaş, H.E. (2023). Türkiye'nin anayasal dönemlerinde seçme hakkı. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 266-285.

Demiraslan, T. (2013). 1923 Milletvekili Seçimleri ve Basın (*Hâkimiyet-i Milliye, Tanin, Tevhid-i Efkâr*), [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.

Demirel, A. (2015). *Tek partinin iktidarı: Türkiye'de seçimler ve siyaset (1923-1946)* İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, B. (2020). *Tek Parti Döneminde Urfa (1923-1950) (Nüfus-Siyasal Hayat-Eğitim ve Kültür)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Erkmen, A. (2019). İki dereceli genel seçimlerden tek dereceli demokratik seçimlere yaşanan süreç. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6 (33), 608-622.

Göktaş, S. (2020). Cumhuriyetin ilk yıllarında Gümüşhane vilayetinde bayındırlık faaliyetleri. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 447-460.

İlhan, H. (2019). *Yüzey Araştırmaları Işığında Bayburt ve Gümüşhane Çevresinde Helenistik-Roma Dönemleri (MS VI. Yüzyıl Başlarına Kadar)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Kırılmaz, H. & Kılıç Kırılmaz, S. (2014). Erken cumhuriyet dönemi Türk kamu yönetimi: Anayasal sistem, yönetim yapısı, bürokrasi ve reform uygulamaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 25-44.

Kodal, T. (2006). "Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üyeliği Seçiminde (15 Ekim 1961) Buldan" *Buldan Sempozyumu*.

Kumaş, N. (2020). CHP Gümüşhane ili merkez ve taşra teşkilatında görevli başkan, yönetici ve azaların genel profili (1923-1950). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2020, 6(11), 461-483.

- Küçükuşurlu, M. & Başkaya, M. (2016). 1924 Gümüşhane Ara Seçimleri ve Cemal Hüsnü Bey. *İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu* Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Küçükuşurlu, M. (2019). Türkiye'de livaların vilâyete dönüştürülmesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 23-50.
- Okay, V. (1938). Cumhuriyetin 15 inci yılında Gümüşhane. Ulus Basımevi.
- Özcan, S. (2020). I. ve II. dönem TBMM'deki Gümüşhane milletvekilleri ve yaptıkları çalışmalar. *Journal of International Social Research*, 13(73), 324-336.
- Özel, S. (1991). *Millî mücadelede Trabzon*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, E. (2020). *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı (1839-1914)*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Saltuk Bilgili M. & Aktaş, H. E. (2023). Türkiye'nin anayasal dönemlerinde seçme hakkı. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 6(2), 266-285.
- San, Ö. S. (1993). *Rusların Gümüşhane ilini işgali*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sanal, R. (2020). *Türkiye'de İllerin Yeniden Düzenlenmesi*, Öztürkler Matbaası.
- Tanör, B. (2006). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekir, S. (2015). *Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesinde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Kafkas Üniversitesi.
- Tozlu, S. (1998). *XIX. yüzyılda Gümüşhane*. Erzurum: Akademik Araştırmalar Yayınevi.
- Ural, S. (2008). Millî mücadele döneminde Trabzon vilayetinin sorunları ve bunların çözümüne yönelik Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bir raporu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 263-280.
- Uslu, M. (2006). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.
- Yedek, Ş. (2016). *Elazığ'da İdari ve Siyasi Hayat (1923-1950)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yılmaz, F. (2007). *Türk anayasa tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

The Question of the Albanian Throne in 1913 and the Conspiracy of Bekir Grebene

Ilirjana KACELI (DEMIRLIKA)* Haxhi ADEMI **

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 07.05.2025
Makalenin Kabul Tarihi: 17.06.2025
DOI: 10.54970/turkuaz.1693446

ABSTRACT

On July 29, 1913, after long talks at the Conference of Ambassadors in London, it was finally decided on the status of Albania. This decision gave Albania its independence, with the guarantee of protection from the six Great Powers. With the proposal of Austria-Hungary and Italy, they appointed the German Wilhelm zu Wied as Prince of Albania. The Ottoman Empire, which had recently relinquished sovereignty over Albania, planned to install an Ottoman Prince of Muslim descent on the throne in order to maintain its influence while countering Serbia and Greece's growing influence. Another significant development was the attempt at an alliance between Albania and Bulgaria's attempt to form an alliance, which was linked to the Beqir Grebene conspiracy. The purpose of this study is to address the efforts made by the Great Powers and the Ottoman Empire regarding the appointment of the leader of the new Albanian state. Based on an analysis of information obtained from archives and documentary sources, we aimed to highlight the challenges faced by Albania in order to maintain independence and build the structures of the new state. Through this study, an overview of international and local dynamics is presented based on archival sources.

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Keywords: Albanian throne, Great Powers, Prince Wied, Alliance, Ottoman Empire.

1913'te Arnavutluk Tahtı Sorunu ve Bekir Grebene Komplosu

ÖZET

29 Temmuz 1913'te Londra'daki Büyükelçiler Konferansı'nda yapılan uzun görüşmelerden sonra nihayet Arnavutluk'un statüsüne karar verildi. Bu karar, altı Büyük Güçten korunma garantisıyla Arnavutluk'a bağımsızlığını verdi. Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın önerisiyle Alman Vilhelm zu Wied'i Arnavutluk Prensi olarak atadı. Arnavutluk üzerindeki egemenliğinden yeni feragat eden Osmanlı İmparatorluğu, nüfuzunu korumanın ve Sırbistan ile Yunanistan'ın artan nüfuzuna karşı koymanın bir yolu olarak tahta Müslüman kökenli bir Osmanlı prensi geçirmeyi düşünüyordu. Bir diğer önemli gelişme ise Bekir Grebene komplosuna bağlı olarak Arnavutluk ile Bulgaristan arasında ittifak kurulması girişimiydi. Bu çalışmanın

* (Corresponding author) Prof. Asoc. Dr., University of Shkodër "Luigj Gurakuqi" Faculty of Social Sciences Department of History, E-posta: ilirakaceli@gmail.com, ORCID Id: 0000-0002-8228-9789.

** Prof. Asoc. Dr., Senior Research Associate, "Ali Hadri" Institute of History, Pristina, E-posta: ademihaxhi@hotmail.com, ORCID Id: 0009-0003-0165-6247.

amacı, Büyük Güçler ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından yeni Arnavut liderinin atanmasıyla ilgili yapılan çabaları ele almaktır. Arşivlerden ve belgesel kaynaklardan elde edilen bilgilerin analizine dayanarak, Arnavutluk'un bağımsızlığını korumak ve yeni devletin yapılarını inşa etmek için karşılaştığı zorlukları vurgulamayı amaçladık. Bu çalışma aracılığıyla, arşiv kaynaklarına dayalı olarak uluslararası ve yerel dinamiklerin bir genel görünümü sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk Tahtı, Büyük Güçler, Prens Wied, İttifak, Osmanlı İmparatorluğu.

INTRODUCTION

The Albanian National Movement, initiated in the 1830s, primarily sought Albania's autonomy within the Ottoman Empire. The triumph of the Young Turk revolution in 1908 was met with enthusiasm by Albanians, who anticipated that the Sublime Porte would address their demands for cultural, linguistic, and administrative rights. Nevertheless, it quickly became evident that these demands would be disregarded, resulting in a succession of uprisings in Albanian regions, culminating in 1911–1912. The onset of the First Balkan War in October 1912 exacerbated the situation, posing a significant threat to the territorial integrity of Albanian lands and the viability of the Albanian question in the international sphere.

According to Albanian historiography, the rapid advance of the First Balkan War in favour of the Balkan allies intensified talks on the division of the Ottoman territorial heritage. Further talks took place in late October when the great Powers withdrew their previous attitude and declared the status quo in the Balkans that was broken. However, the Balkan states were not satisfied with just the right they carried to unite the territories under Ottoman rule with the mother state. They also sought to deny and take hostage the rights of other population that had not yet established an independent state, such as Albanians and Macedonians (Milo, 2013).

To implement such a policy, the Balkan allies immediately launched attacks to occupy claimed territories in the vilayets of Rumelia, informing the great powers on the matter. The attacks did not allow the Ottoman army to reorganize. At the end of October, in only few days, the Serbs occupied Pristina, Ferizaj, Mitrovica, Skopje, and Prizren. The Montenegrin army occupied Peja, entered Malesi (Highland of Northern Albania), and moved toward Scutari.

About 28.450 regular Ottoman troops fought to defend Scutari; which were dispersed from Lezha and continued toward the border with Montenegro. At the head of the Ottoman garrison was Hasan Riza Paşa (1912-1913 Balkan Savasında İşkodra Savunması, 2007), along with a division of Albanian soldiers led by Esat Paşa Toptani (İşkodra Savunması ve Hasan Riza Paşa, 1987). The Greek army imposed a naval blockade that stretched from Arta Bay to south Igoumetnisa. On November 3 Greek troops captured Preveza, and then besieged the Castle of Janina and bombed, Igoumetnisa and Saranda (ASA, Instituti I Historisë, 2017).

In these moments, the Albanians were under pressure from rapid diplomatic, political and military developments. Their positions were as delicate as it was dangerous ((Demirlika), 2024). A considerable part of the population shared the Islamic faith, especially the privileged calls of civil, judicial, and military administrators, and identified themselves with the Ottomans. A large part of the Islamic population, especially those privileged classes of civil, judicial, and military administration, equated themselves with the Ottomans (Paskal Milo, 2013).

Those who still believed in the liberating mission of the Balkan armies, just as others, were willing to mobilize in the ranks of the Ottoman army. The ottoman past was a legacy that could not be easily forgotten (Milo, Politika e Jashtme e Shqipërisë (1912-1939), 2013.)

However, their unification with the Ottomans gave the Balkan governments strong arguments against the Great Powers and plans to partition. Albanian territories as purely Ottoman territories. The Albanian could not withstand the wave attacks of the Balkan Allies on their own.

One Ottoman officer emphasized that the Albanians' situations was critical if not impossible, to "fight the enemy only with (their) fists" (Hamdi, 1920), showing their inability to withstand attacks by the Balkan allies.

In the unfolding situation in the Balkans, many believed that the only way for Albanians to survive was the create an independent Albania state.

The Declaration of Independence constituted the principal resolution of the Vlorë Assembly, which effectively embodied the collective will of the nation and established itself as the supreme authority of the Albanian state, the custodian and articulator of state sovereignty. This act held the significance of constitutional decisions that affirmed the Albanian people's desire to secede from the Ottoman Empire and establish an independent state (Omari, 1994).

The political situation was exceedingly challenging due to the occupation of a portion of the territory by the Balkan powers. The authority of the Provisional Government of Vlorë initially encompassed a limited region, including Vlorë, Fier, Lushnjë, Berat, and Gjirokastër. On December 17, 1912, the London Conference of Ambassadors from the six Great Powers, chaired by Edward Grey, was convened to address the Albanian issue. The ambassadors represented the two opposing factions of the "Tripartite Alliance" and the "Entente". The conference persisted until July 29, 1913, culminating in the Conference of Ambassadors in London, where definitive resolutions were reached on three matters: a. the political status of the Albanian state; b. the delineation of borders c. the internal structure of the Albanian state.

First, according to the agreement, "Albania would be declared an autonomous, sovereign and hereditary principality, its existence guaranteed by the Great Powers" (Rushiti, 2004).

Second, the Conference of Ambassadors in London decided to define the boundaries of an independent Albania after concluding the talks. Following protracted and contentious discussions, a conciliatory resolution was ultimately reached among the Great Powers, resulting in the delineation of Albania's current borders, which excluded nearly half of the territories populated by Albanians in Montenegro, Serbia, Macedonia, and Greece. Thus, the entity referred to as "London Albania" was established" (Luarasi, 2018). The disintegration of Albania and its concessions were rationalised by the necessity to "maintain peace" in Europe.

Following the resolutions of the Conference of Ambassadors in London, the Albanian state was allocated an area of 28,748 km² and a population of approximately 740,000 individuals, representing merely 34.24% of the total ethnic Albanian territories. The state was weak and would, over time, confront the inadequacy of both surface and subterranean resources to satisfy the demands of its populace (Rushiti, Rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë 1912-1915, 1986).

However, the declaration of Albanian independence in 1912 represented the culmination of a process that overcame numerous obstacles and affirmed a robust national identity, rooted in the shared language and cultural heritage of the Albanians. This accomplishment served as a fundamental basis for the subsequent development of the Albanian state and the establishment of national identity in the ensuing decades (Clayer, 2007). This signified that Albania would attain independence and sovereignty, with its liberty safeguarded by the six Great Powers.

Third, as part of the Great Powers' compromise, an International Control Commission (ICC) was established to oversee the Albanian state's activities for a period of 5 to 10 years (Zaharia, 24 mars

2003). Furthermore, one stipulation of the agreement dictated that the Ottoman Empire would forfeit its authority over Albania. The Conference also determined the structure of Albania's monarchical regime, which would be governed by a prince selected by the six Great Powers. The candidate was to be chosen by consensus between Austria-Hungary and Italy, securing the endorsement of the other states involved in the conference. The selection of the prince was intricately connected to the new governmental structure that Albania was to adopt, which would also alter its geopolitical alignment. This model resembled the strategies employed by the Great Powers for other Balkan nations at the close of the 19th century. This decision sought to guarantee favourable outcomes for the obligations of the Great Powers and for Albania's advancement. Nonetheless, at the conclusion of the agreement, another significant issue arose: the identity of the prince who would ascend to the Albanian throne.

1.THE SELECTION OF THE PRINCE OF ALBANIA

Furthermore, one of the agreement's provisions stated that the Ottoman Empire would lose its right to govern Albania. The Conference also determined the structure of Albania's monarchical regime, which would be led by a prince chosen by the six Great Powers.

The Entente delegated the choice of the prince of Albania to the "Tripartite Alliance", particularly to the two Adriatic powers invested in Albania. The Entente exhibited indifference as Albania did not fall within its sphere of influence, and a prince from the Entente nations was deemed unacceptable to Austria (Kocaqi, 2015).

The candidate had to be chosen by Austria-Hungary and Italy through consensus, and the other states in the Conference had to approve it. The selection of the prince was closely related to Albania's new form of government. This model was similar to what the Great Powers had implemented in other Balkan countries at the end of the nineteenth century. This decision intended to ensure positive outcomes for both the Great Powers' commitments and Albania's progress. However, at the conclusion of the agreement, another important issue arose, that is, the name of the prince who would succeed to Albania throne.

There were numerous applicants for this position. Some people volunteered for the throne, while others were proposed by the Great Powers, Austria and Italy, which hoped that by selecting the candidate, they would secure a prince who would represent their interests in Albania and thus ensure their influence in the region.

Initially, Ahmed Fuad Paşa, an Egyptian Prince of Albanian origin, was the most mentioned and preferred candidate for this role. Ahmed Fuad Paşa was a well-known and respected figure, and his name enjoyed significant support (Prince Fuad-il Principe Fuad, 1913). However, the process of selecting a prince for Albania was complex and influenced by various international interests, making the decision slow and fraught with diplomatic challenges. On December 13, 1912, Nabi Bey, the Ottoman Empire's ambassador in Rome, sent a telegram to the Ottoman government explaining the situation surrounding the Italian government's choice of the Prince to the Albanian throne. In the telegram, Nabi Bey emphasised Fuad Pasha's determination and his efforts with the Italian government to secure this position. The Ottoman Minister of Foreign Affairs responded with instructions and stated that "an Ottoman Prince would be more suitable for the throne of Albania." They did, however, suggest that an Egyptian Prince, such as Ahmed Fuad Paşa, would be better suited to lead the vilayet of Macedonia, which was set to be established soon. This suggestion reflected a strategy to maximise Ottoman influence in the region, using popular and trustworthy figures to maintain stability and Ottoman interests in the Balkans (Bayur, 1991).

During that time, Ahmed Fuad Paşa had given several interviews to the Italian press in which he pointed out his perfect knowledge of the Italian language, the military education he had received in Turin, as well as his sympathy for Italy; this was reason enough for Austria-Hungary to reject his candidacy (Bartl, 2017).

Sürya bey Vlora and Ekrem bey¹ Vlora agree in their assessment of this candidacy, describing in detail the Italian support. According to Sürya Bey, "Prince Fuad attended the same class as Victor Emmanuel III. The Italian consulate preferred him. In contrast to Austria-Hungary, the Italian government did not support a Catholic Sovereign and, amidst Catholic kings, did not support an Orthodox Sovereign. Italy did not dare to support him universally, but was satisfied with the propaganda created around him." (Syrja Bey Vlora, 1913).

While analysing the abilities of the Prince of Egypt from a political standpoint, Ekrem bey Vlora concluded that the Prince "had modest qualities as a statesman and as a leader and was a good connoisseur of state bureaucracy. He enjoyed some sympathy in Italian circles and could emerge as Italy's candidate; he was of Albanian descent. Despite the fact that he possessed these skills in Albania, governing proved difficult because his abilities 'would not be enough to win over the large and very strong Albanian feudal families'" (Vlora, 2010).

His candidacy, which will be strongly supported by the Albanian colony in Egypt, persisted throughout 1913 and will continue to strongly support Prince Ahmed Fuad Paşa for the Albanian throne. Albanians living in Egypt strongly supported his candidacy and helped to promote him to the position. In addition to assisting the Albanian colony in Egypt, the Albanian press played an important role in this endeavour. On November 13, 1913, the newspaper Taraboshi in Shkodër published an article on the front page dedicated to Prince Fuad. The author declared that "in the name of Prince Fuad, we see a bright goal; we see the union, brotherhood and progress of the nation". On the other hand, the author addressed the Albanians with the opinion that the people should choose "the regime that they are begging for and not wait for Europe, which they love so much, to throw whatever face-cloth from heaven" (Prince Fuad-il Principe Fuad, 1913). The author of this article praised Prince Ahmed Fuad as a deserving candidate for the Albanian throne, emphasising his qualities and achievements. The article expressed strong support for Ahmed Fuad Pasha and helped to influence public opinion and international decision-makers on the election of the new prince of Albania.

According to a report from the Austro-Hungarian ambassador in Rome, Ahmed Fuad Paşa's candidacy was gaining traction and was becoming known not only as a potential contender for the Albanian throne, but also as the official candidate of the Tri-state. According to this report, Ahmed Fuad Paşa was gaining significant support and was becoming a preferred candidate for the role (HHSt.A,PA, A)Vj- 22-9- 928, 30.12.1912).

However, according to an Austrian diplomat, Austria-Hungary did not accept Ahmed Fuad Paşa's candidacy.² Austrian diplomats viewed Prince Ahmed Fuad as untrustworthy and an Italophile

¹ Ekrem Bey Vlora (Avlonya) is the eldest son of Syrja Bey Vlora, a former deputy of Vlorë in the Ottoman Empire. He himself was also one of the prominent figures of that time in Albania. He personally knew Prince Fuad and also served in Prince Wied's government. He left behind several written works on Albanian history, the most important of which is *Memoirs 1885–1925*.

² Prince Fuad was considered by Count Berchtold, the Austrian Minister of Foreign Affairs, as a potential heir to the Albanian throne. Count Berthold had changed his mind, fearing that Prince Fuad would take a pro-Italian stance now that he had finished his military training at Turin. The Austrian Kaiser was not fond of this candidate either.

(Bucherberk, 1972). They were concerned about Ahmed Fuad Paşa's influence on regional politics and his proximity to Italian interests, which they saw as a ruthless factor for Austrian interests in the Balkans. This was a significant obstacle to Austria-Hungary accepting his candidacy and one of the main challenges in the process of electing a new prince of Albania (Bucherberk, 1972).

The researcher Salleos expresses significant scepticism regarding the Egyptian prince, stating that "besides the opposition faced by the candidatures of Prince Fuad and Burhaned from the Great Powers, it is probable, in his estimation, that 'there were also those who exhibited minimal interest in such an uncertain endeavour (Salleo, 2001).

Alongside Austrian diplomacy, Emperor Franz Joseph of the Habsburgs conducted enquiries into his persona and communicated to Foreign Minister Count Berchtold that Ahmed Fuad could not be accepted due to his affiliations with Italy. The emperor stated, "Ahmed Fuad received his military training in the Italian army; thus, his Imperial Highness deemed this solution exceedingly perilous." He believed that other candidates without ties to Italy should be evaluated (HHStA,PA,A, Vj.22-9-920, 2012).

Then, other princes from Germany, France, England, Romania, and Turkey appeared on stage as contenders for the Albanian throne (Bartl, Albanians from the Middle Ages to our days, 2017). These included some important and sensitive names for the international interests of the time, such as the Prince of Montpensier, Juan Pedro Aladro y Kastriota (Oruç, 2023), Duke Wilhelm Karl von Urach, Prince Karl von Hohenzollern, Prince Albert Ghica of Romania, Roland Napoléon Bonaparte, Ferdinand François Bourbon Orlenas-Montpesier, Marki Castriota, Essad Toptani, Şehzade Mehmed Burhaneddin Efendi (third son of Abdülhamid), and Ahmed Izzet Paşa, etc (Birecikli, 2016). Some of the candidates were announced, while others were self-proclaimed, but Wilhelm zu Wied was another name that had garnered significant support.

Istanbul sought to claim the Albanian throne by presenting three prospective candidates with personal ties or Albanian heritage: Prince Abdül Mecit, Burhanneddin, and Minister of War General Ahmet Izzet Paşa (Krasniqi, 2009).

Germany precisely balanced the demands of Austria and Italy. Consequently, the only option available was for the prince to be German.

Italy proposed the candidature of Prince Wied, which Austria accepted without objection to expedite the resolution of the Albanian question. In September 1913, Germany declined to endorse Wied's candidature. The German Kaiser held a favourable view of the Albanians; however, he opposed placing a German on the Albanian throne because of Albania's issues and the Prince's lack of involvement in governance.

In his memoirs regarding the Albanians, he stated, "Up to the time of the Balkan war many Albanians entered the Turkish service, where they rose to high importance, being greatly prized on account of their diligence and keen intelligence, as well as their tenacious energy. They supplied the Turkish administration with a large number of officials, also with a certain percentage in the diplomatic corps and the army. The young Albanians nobles were proud to serve in a splendid company of palace guards of the sultan, which scarcely had an equal for size, martial appearance, and manly beauty. These were partly relatives of the sultan, since the latter used to have noble Albanian women of the principal clans in his harem in order that he-protected by blood

brotherhood might be safe from the “vendettas” of the class, and also, that he might find out everything that might serve to influence the feelings of the Albanian chieftains” (R.Ybarra, 1922).

The desires of the Albanian which reached him by this for instance, as to supplies of arms and ammunitions, school houses, building of high haws etc, were there upon granted in an inconspicuous manner. Thus, the sultan was enabled to keep the usual turbulent Albanian quiet and loyal by means of ‘family ties’.

With this knowledge of the state of affairs as a foundation, i sought to bring my influences to bear toward having a Mohammedan Prince chosen, if possible, perhaps an Egyptians Prince not forgetting that he should have a well-lined purse, which is an absolute necessity in Albania. My advice was not heeded by the “Aeropagus of the Powers”, whose members were not bothering themselves with the interests of the Albanians, but seeking, first of all, for pretexts and opportunities for fishing in the troubled Albanians waters in such a way as to benefit their own countries (II, 1922).

On November 28, 1913, the one-year anniversary of Albania's declaration of independence, Austria-Hungary and Italy recognised Wilhelm zu Wied as Prince of the Albanian Throne. Wilhelm zu Wied was a figure with important international connections. He was the grandson of Queen Elisabeth of Romania (Milo P. ,2013) and the great-grandson of Emperor Wilhelm II of Germany.

This decision was influenced by two major factors that made Wilhelm zu Wied a viable candidate for the Albanian throne. First, he practiced Protestantism, which was significant in an Albanian religious structure that included Muslims, Catholics, and Orthodox. This helped to avoid inter-religious conflict while also projecting the Prince as neutral and impartial. Second, he was of German descent, and at the time, Germany was not directly involved in Albania's internal affairs, so Wilhelm zu Wied was regarded as necessary for maintaining regional neutrality and stability.

Initially, the Prince exhibited a lack of enthusiasm when presented with the offer of the Albanian throne. In his memoirs, Wied stated: “When the Great Powers selected me as the sovereign of Albania at the suggestion of Austria-Hungary and Italy, I initially declined.” I was acutely aware of the immense challenges faced by the Prince of this nation (Wied, 2008). Amidst the dilemmas and enquiries occupying his thoughts, Austria-Hungary and Italy intensified their pressure on the Prince, who believed that after assessing the circumstances in his prospective monarchy, he could confront numerous challenges. However, the two powers assured the Prince of financial and military security and guarantees. Wied consented to depart for Albania solely after he solicited and obtained an advance of 10 million francs for the 75 million loan secured by the six Powers (Wied, Memorandum përmbi Shqypënie, Wilhelmi mbret I Shqypënies , 2008).

The patriotic Albanian elite of the time welcomed the Great Powers' decision, seeing the German Prince as a symbol of Albania's independence (“Kush asht Princi Wilhelm de Wied”, 1913). They saw his accession as an opportunity to preserve the new Albanian state's integrity and strengthen its positions in the international arena, making him a viable option for the country's stability and development.

2. THE OTTOMAN GOVERNMENT'S EFFORTS TO INSTALL AN OTTOMAN PRINCE ONTO THE ALBANIAN THRONE

The deteriorating situation in the Balkans, the presence of Greek troops in southern Albania, and the division of the country into two local governments (the Provisional Government of Vlora and the government of Essad Paşa Toptani in Durrës), on the one hand, the ICC and the rivalry of the

two Great Powers, Italy and Austria-Hungary, on the other, necessitated an urgent resolution to the country's leadership issue.

Many candidates were proposed by the Great Powers. Alongside them, the Ottoman Empire, which had reluctantly renounced the sultan's sovereignty over Albania, presented a proposal at the Bucharest Conference to install a Prince of Muslim origin, possibly from the Ottoman dynasty, onto the Albanian throne (Bey, 2007).

In the spring of 1913, Turkey aimed to build a strong Albania to counter Serbia and Greece's growth. For this purpose, the Istanbul government, particularly the unionists (Union and Progress Party- authors' note), floated the idea of installing an Ottoman (Muslim) Prince onto the Albanian throne, with former Ottoman Minister of War Ahmed Izzet Paşa, who was of Albanian descent, emerging as a suitable candidate. During this time, his name was rumoured in the Ottoman press as a possible Prince of Albania (1914). The Ottoman government denied the possibility. However, according to Izzet Paşa, the Sublime Porte and Albanian nobles in Istanbul made an offer, which was conditionally accepted by Ismail Kemali and approved by Essad Paşa (Toptani).

To spread this candidacy, which was opposed to that of Prince Wied, appointed by the Great Powers, the Young Turks began to make propaganda in his favour. In addition to the arrival of some Turkish emissaries and young Turkish officers of Albanian origin (Vlora E. B., 2010), Istanbul newspapers published propaganda. Thus, in one of its issues, the newspaper "Tasvir-i Efkâr" featured pictures of Prince Wied and Ahmed Izzet Paşa with an eagle clutching a caption that said, "On whose head will it be placed?" (i.e., the Albanian crown, my note). (1329).

For its part, the Albanian press was keenly interested in following the events as they unfolded. According to Vlora government official gazette "Përlindja e Shqipërisë" (lit. "Birth of Albania"), Ahmed Izzet Paşa told the "Neve Freie Presse" correspondent in Istanbul that he was unaware of the public statements revealing his candidacy for the Albanian throne" (Bello, 2015). Rather than abandoning the plan midway, the Young Turks dispatched Major Bekir Fikri Grebene to make propaganda throughout Albania, both in the north and south.

Many soldiers from the Young Turk groups, who were joining the revanchist Turkish-Bulgarian alliance against Greece and Serbia, entered and exited Albanian territory during the autumn of 1913. Todor Pavlov, a Skopje native and former Ottoman deputy, became the first Bulgarian diplomat in Albania when he was appointed consul general in Vlora. According to Bulgarian sources, he met Ismail Kemali for the first time on October 30, 1913 (Panchev, 2021,).

Though completely ceremonial, Pavlov felt that the Provisional Government was prepared to build "strong and continuous ties with Bulgaria" during this meeting. After this, Bulgarian attention turned to forging an alliance with the Albanians and the Ottomans, which would then need to take action against Serbia and Greece. It was believed that this alliance was connected to the convention they signed on January 25, 1914 (Puto, 2010).

Following the Second Balkan War, Greece and Serbia gained more territory, which led to the formation of their alliance. Putting in place the necessary conditions for a Turkish Muslim Prince to ascend to the Albanian throne was the alliance's first step to achieving its goal. Since the Prince had not yet been appointed by the Great Powers, the Young Turk emissaries, led by Major Bekir Grebene and backed by their Albanian followers, started to organise a movement in favour of a Turkish Prince. Grebene met a lot of Albanians who would welcome Ahmed Izzet Paşa in their country. In fact, Ismail Kemali wrote a letter to the Ottoman cabinet (Vukela Heyeti) requesting to meet with Ahmed Izzet Paşa in a European city (Ayışığı, 1997).

Having served as an Ottoman parliament deputy and knowing members of the Young Turks, Essad Paşa Toptani was able to quickly establish a rapport with the Turkish officers that arrived, particularly Beqir Grebene, who welcomed him as a friend into his home. He planned to dissolve the Vlora government through Bekir Grebene. On the other hand, Bekir Grebene had different ideas. Not only did he start negotiations with Essad Paşa Toptani, but he also asked Ismail Kemali “for his assistance in freeing Macedonia from the Greek and Serb occupation. Bulgaria would assist the initiative. The freed areas would ally themselves with Albania (Halkakondil, 1934).

This alliance could help Albania, which was struggling to survive, by allowing it to reunite the lands that were left outside of its borders following the decisions made at the London Conference. This is likely what drew the attention of Ismail Kemali, who consented to hold secret negotiations with Turkey and Bulgaria because it was believed that he was in favour of the movement being driven by the concessions that his government would secure.

In his memoirs, Syrja bey Vlora claims that while he was in Istanbul, representatives of the Young Turks committee approached him with just such a proposal. However, he rejected and disapproved of them. He had written to Count Berchtold and Prince Wied, respectively, informing them of the Young Turks' plans (Bey, 2009). He reports from Istanbul that the Young Turks were preparing to launch an offensive against the Greeks and Serbs by signing a secret treaty with the Bulgarians, according to which they would send 500 soldiers, 15 machine guns, and 15 mountain cannons to Albania. They intended to use them to seize control of our nation's government, counting on the fanatical element's inclinations towards the Ottomans to stop the arrival of a Christian Prince in Albania (D, 30, 1914). Bulgaria was also in favour of this intervention because it was in competition with Romania.

3. THE ATTEMPTED ALLIANCE WITH BULGARIA AND THE CONSPIRACY OF BEKIR GREBENE

As a neutral state during the Balkan War, Albania was not allowed to interfere in treaties or conventions, so the Young Turks asked that Turkish and Bulgarian detachments pass through its territory under the pretence of attacking the Serbian and Greek rear detachments. Albania was promised Kosovo and Chameria by the Young Turks as a reward for its cooperation at the end of the war, and based on diplomatic sources; it is even thought that Ismail Kemali approved of the secret agreement (Puto, Albanian Independence at the Tables of Diplomacy (1912-1914), 2008). The other reason was presumably the impact on Ismail Kemali and a few of his associates who persisted in keeping secret ties and contacts with the Young Turks as members of the Turkish military structures (HHSt.APA.A, Vj.24-11-1176., 7.1.1914).

It is important to emphasise that Bulgaria began dispatching military missions in the first few months of 1913, from January to March. The Provisional Government of Vlora and Bulgaria had not yet been able to achieve developments of mutual interest during this time, according to official sources in Sofia. The first recorded meeting between Ismail Kemali and official representatives of Bulgaria occurred at the start of April 1913, during his diplomatic visit to Vienna, according to researcher Anton Panchev. The head of the Albanian Provisional Government visited the Bulgarian legation on April 11, 1913, and Ambassador Slabashev reported this visit to E. Geshov, the Bulgarian Minister of Foreign Affairs.

At the meeting, he had conveyed Albania's deep sympathy for Bulgaria, characterising it as “the most correct, civilised, and strongest country of all the Balkan states.” Ismail Kemali had also expressed his expectations that “Bulgaria would support Albania in the future and will not refuse its help in Albanian right efforts”. He had bemoaned the injustices that Serbia and Greece inflicted upon Albania by stealing its most fertile territories. Even though Albania had to accept its fate at

that moment, thoughts of Peja, Prizren, and Gjakova would never leave Albania (Panchev, Ismail Kemali Vlora and the International Institutions that operated in Albania during 1913, 2021).

By late November 1913, word had gotten through about the Young Turk envoys' activities to Vienna. Alarmed, Berhtold started working the diplomatic apparatus to extract more information about this rumoured conspiracy. In order to coordinate positions, he also notified San Giuliano, the Italian Minister of Foreign Affairs. M. Pallavicini, Vienna's ambassador to Istanbul, warned the Turkish prime minister and the Young Turks' leader on December 1, 1913, that "the Turkish government would take upon itself a great responsibility if in any way it would be involved in such a movement" (HHSt.APA.A,Vj, 23-20-2078, December 1, 1913).

The Vienna representative in Sofia was authorised to inform the Bulgarian authorities on the same day that Bulgaria had a natural interest in Albania becoming a factor that needed to be considered in the future in the Balkans and that it was in Bulgaria's interest to oppose the actions taken against Prince Wied (HHSt.APA.A, Vj, 23-20-2080, December 1, 1913).

Vienna and Rome urged Bulgarian Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Vasil Radoslavov to desist from supporting the activities of the Bulgarian-Macedonian nationalist movement in the early days of December 1913 (Paskal Milo, *Politika e Jashtme e Shqipërisë (1912-1939)*, 2013).

In this sense, not even the Ottoman Empire was left behind. As the Minister of the Interior Myfid Libohova notified the Elbasan prefecture that the Public Security office had reliable information that certain Albanians connected to the "Union and Progress" Party desired to visit Albania. He claimed that their intentions were to work against national independence and to spread propaganda in support of Ottoman sovereignty (A-IV-335, 16 May 1913).

Major Bekir Grebene, of Albanian origin, was assigned to this mission and was to lead the Young Turk forces. This information can be found in the Dutch archives in a letter written by Dutch Major Thomson on February 6, 1914, explaining Bekir Grebene's confession during his ICC trial (Tútúncú, 2017).

Bekir Grebene trial demonstrated that the Young Turks saw Albania as a potential wartime threat to Greece and Serbia. Istanbul therefore gave him orders to propagate the idea that Wilhelm zu Wied should not be the King of Albania but rather a Muslim. He would therefore use all of his might to clear the path for Ahmed Izzet Paşa, the former Ottoman Minister of War, to ascend to the throne of Albania.

He was given 5,000 Napoleonic gold coins (1,500 of which ended up in our possession - the author continues). These would be used to entice people to his side, carry out diplomatic negotiations, and secure a code to enable secret correspondence with Istanbul. In November 1913, he passed through Budapest and Sofia. After visiting Durrës, he wrote a letters secret to Istanbul requesting the dispatch of troops and ammunition to Durrës. He writes in this letter that all of Albania, with the exception of the south, wanted Izzet Paşa to be the king of Albania. He also demands that Mauser, guns, cannons, and ammunition be sent to the Port of Durrës in order to fulfil this demand. After that, he would travel to Vlora to persuade Ismail Kemali, the leader of the Provisional Government, that Albania and Turkey should form an alliance in the event of a future conflict and that they were attempting to install Ahmed Izzet Paşa onto the Albanian throne ((Demirlika), *Albania and Turkey 1912-1939, From Separation to Friendship*, 2022).

In his memoirs, Ekrem bey Vlora recounts the incident and claims that a letter was sent to the ICC by an Austrian Lloyd employee. The ship "Meran" would carry soldiers and officers with Turkish passports as well as merchants and soldiers from Albania on January 7, 1914. They would claim that the war had ended in order to return to their native country. Their plan was to land during

the night, seize the initiative, and declare Ahmed Izzet Paşa Prince of Albania (Süheyl Izeet Furgaç-Yüksel Kanar, 1992).

In the view of foreign representatives at the ICC, the Young Turk officers' arrival was intended to set the stage for the ascension of a Prince to the throne and, in the event of a Greek-Turkish conflict, to incite anti-Greek and possibly even anti-Serbian sentiment (Duka, British Documents on Albania and the Albanians (January-December 1914), 2012). However, the International Control Commission uncovered the conspiracy (Ekrem Bey Vlora, 2003).

However, as soon as the International Control Commission learnt of the incident, it directed the Dutch officers, who were in charge of policing and gendarmerie, to inspect the ship and prevent the suspicious individuals from setting foot on land.

Meanwhile, as arranged, Major Bekir Grebene and his six officers aboard the first ship requested to go straight to Prime Minister Ismail Kemali Bey when the ship arrived at the coast (Kanar, 1992).

But Bekir Bey and his six companions were detained by the international gendarmerie in Albania right away, and they were not allowed to leave the ship (Luan Malltezi, 2019). The detained Turkish officers admitted under questioning that their sole purpose for travelling to Albania was to back Izzet Paşa's candidacy for the Albanian throne. Following the search, a list containing the names of 202 individuals was discovered along with a sizable quantity of Turkish gold and dynamite. Following the conspiracy's discovery, all 202 soldiers returned to Trieste aboard the same ship, while the six officers and Bekir Grebene - who went by the pseudonym Besim Elbasanli Efendi - were arrested and given the death penalty.

The correspondence discovered belonging to Bekir Grebene demonstrates the Ottoman government's involvement. Bekir Grebene sent the Ottoman Consul of the Empire in Brindisi a telegram containing the Grand Vizier's instructions. According to this telegram, Izzet Paşa and Ismail Kemali should meet somewhere in Europe. The Turkish consul in Brindisi is thought to have sent the coded message requesting this meeting (Duka, British Documents on Albania and the Albanians (January-December 1914), 2012). Furthermore, the telegraph that the German ambassador in Istanbul sent to Winckel, his country's ICC representative, suggested that Istanbul was responsible for organising this conspiracy.

According to Sürya bey Vlora's memoirs, Myfid Bey Libohova, the Albanian representative in the International Control Commission, informed the Commission about the Young Turks conspiracy (Bey A. S., 2009).

The International Control Commission (ICC) investigation of the documentation and actions taken demonstrated, among other things, that Bekir Fehmi Efendi was the principal Young Turk agent assigned to the mission and that he had also met and reached an understanding with Ismail Kemali.

Ismail Kemali's opponents immediately launched a campaign of defamation against him, claiming that the head of state had ordered Turkish forces to overthrow the current government, install a Turkish Muslim Prince in power, and reunite Albania with Turkey. Ismail Kemali was forced to resign as a result of this news and the developments of the legal proceedings against the Ottoman officers, which directly implicated the head of the Provisional Government of Vlora. The International Commission of Control assumed control of the nation's governance.

The ICC also asked Essad Paşa Toptani, the head of the Durrës Elderly Senate, to take the same action. Essad Paşa agreed to accept it on the proviso that he, in the capacity of head of the Albanian

delegation to Noivid, accompany Wilhelm zu Wied and deliver him the crown by announcing Wied as Prince to the Albanian throne.

About the “Bekir Grebene's conspiracy” issue, we believe that the Austrian, French, and English documents of the ICC, along with the reports exchanged between the representatives of the Great Powers and their governments, need to be closely examined and verified in order to draw the right conclusions about this conspiracy. The inspiration, planning, and actions taken by the Young Turks to carry out their conspiracy will all be covered in detail in these reports.

According to British documents, this conspiracy began as an agitprop in the most remote parts of the provinces of Mokra and Golloborda against the recognition of a Christian Prince. Furthermore, in an attempt to advance the notion of installing a Muslim Prince onto the Albanian throne, Jemal Bey and Talat Bey had sent Major Bekir Grebene to Albania accompanied by a sizable contingent of supporters. However, they claimed that the primary objective of the Young Turks was to start an autonomous movement in Macedonia, with Albania acting as their base (Valentina Duka, 2012). Their strategy was to select a prominent figure amidst the populace.

Second, by examining the testimony regarding this issue that Izzet Paşa personally provided to Johann Markgraf von Pallavicini, the Austrian ambassador in Istanbul, it is thought that there were two attempts by the Albanians in Istanbul with relation to the offers made to him, as a prominent figure. These ideas were a desperate attempt that failed due to their lack of organisation, while the movement was exposed because the public did not support these ideas enthusiastically. Even Izzet Paşa himself “could not do anything contrary to the will of the Great Powers,” especially “without the consent of Austria-Hungary and Italy (Merenglen Verli, 2012).”

Furthermore, Izzet Paşa insisted he had no such contact with the Turkish government or anyone else, and he had nothing to do with the events in Albania that led to the misappropriation of his name.”

Finally, Bekir Grebene, the primary character of this story, in his memoirs “Mefkure-i Vatan” (Ideal Homeland), will recount how he fought an idealistic war for freedom and his homeland during the Ottoman Empire.

He would later write in his memoirs that he was among the original members of the “Union and Progress” committee from the outset. As one of the top commanders in the western armed forces, on December 17, 1912, he led a company of 600 soldiers in combat in the provinces close to Ioannina. Following the Vardar army's departure from our nation in June–August 1913, most of its forces left via the Seman Pier and a small portion via the Harbour of Vlora. He considered travelling to Bucharest, the site of the second Balkan War's Peace Treaty negotiations.

He left Vlora with another Young Turk officer, heading first for Brindisi and then Bucharest, where he would discover that the treaty was strengthening the Empire's position. This offered him and his allies hope that, as they abducted Edrene, they would be able to restore the territories that had been unjustly taken from Albania by Greece and Serbia. He had previously explained these reasons to Müfid Bey Libohova on April 15, 1913 in Vlora.

There will even be proof of a letter from Müfid Bey to him in the French documents, in which he wishes him luck with Edrene, informs him that Sürya Bey is leaving for Istanbul, and offers to speak with him about “familiar issues (Letter from Krajevks to the French delegate in ICC).”

Essad Paş Toptani, a well-known figure in Albania during that time, also backed Beqir Grebene's conspiracy. In a telegram he had sent off for Istanbul, he even informed his allies that Austria and Italy were against the movement of the detachments he would be leading against Greece.

At the trial, before receiving the sentence, Beqir Grebene was questioned about his sources of support. In response, he said that during his time in Durrës, Essad Paşa had instilled in him the hope that the Albanians would aid him; however, Essad Paşa had ultimately withdrawn for reasons that were only known to him.

The revelation of Bekir Grebene's conspiracy had a significant impact on the political landscape of the Vlora government. Following the revelation, Ismail Kemali was forced to step down on January 22, 1914, and cede control to the ICC until the Prince arrival.

CONCLUSIONS

To conclude, the royal throne issue in Albania in 1913 and the Beqir Grebene conspiracy signify a tumultuous and intricate era in Albanian history. These events reflect the complex internal and international tensions that accompanied the establishment of an independent Albanian state following the declaration of independence in 1912. The Great Powers, at the Conference of Ambassadors in London, resolved the fate of Albania, establishing it as an autonomous, sovereign, and hereditary principality, led by a foreign prince, Wilhelm zu Wied (Prince Wied). The appointment of a Christian prince to rule a predominantly Muslim nation faced significant resistance from factions advocating for the restoration of Ottoman influence, as well as from influential local leaders.

The Beqir Grebenesa conspiracy, which sought to place an Ottoman prince of Muslim descent on the Albanian throne, exemplified the Young Turks' persistent endeavours to sustain their influence in the Balkans. This initiative received backing from prominent individuals, including Essad Pasha Toptani, who navigated a disjointed political landscape. Consequently, the nation was immersed in an unstable environment, characterised by internal strife and external interference that severely undermined the consolidation of the Albanian state. The exposure of this conspiracy, orchestrated and funded by foreign entities, highlighted the vulnerability of the nascent Albanian institutions and their incapacity to withstand contemporary pressures. This resulted in Ismail Kemali's resignation and the intervention of the International Control Commission (ICC), which assumed temporary governance of the country until Prince Wied's arrival.

This historical context is intricately linked to another significant period: the six-month governance of Albania by the German prince Wilhelm Wied, from March 7 to September 3, 1914. The experiment with a foreign prince in Albania, despite backing from the Great Powers and a model akin to that of Greece, Romania, and Bulgaria, was unsuccessful. Numerous scholars ascribe the failure to internal factors, including insufficient popular support, political fragmentation, and the opposition of local elites, as well as external factors, such as the alteration of international dynamics following the onset of World War I. This war terminated the consensus among the Great Powers regarding Albania and undermined efforts to establish a stable monarchical regime.

REFERENCES

- (n.d.). hereinafter: HHSt.A, PA,A) Vj- 22-9-928, Report of the Austro-Hungarian Ambassador in Italy, Kajetan von Mérey to the Minister of Foreign Affairs Leopold Berchtold in Rome, 30.12.1912.
- (16 May 1913). Telegram of the Minister of the Interior Myfid Libohova sent to the Prefecture of Elbasan,. Vlorë: Arkiva e Institutit të Historisë.
- Süheyl Izeet Furgaç-Yüksel Kanar. (1992). Ahmed Izzet Paşa, Feryadım. (S. I.-Y. Kanar, Ed.) Istanbul : Nehir Yayınları,.

(Demirlika), I. K. (2022). Albania and Turkey 1912-1939, From Separation to Friendship. Tirana: M&B Publications.

(Demirlika), I. K. (2024). Albania in the First Balkan War in the Ottoman Turkish sources. In E. K. Mete, A (Ed.), The Balkan Wars Ottoman Perspectives (p. 209). USA: Peter Lang.

(1914, Ocak, 12). Tasviri-Efkâr, 964.

“Kush asht Princi Wilhelm de Wied”. (1913, Nënto,3). “Përlindja e Shqipëries”, 1-2. Prince Fuad-il Principe Fuad. (1913, November 13). Tarabosh, p. 1.

Prince Fuad-il Principe Fuad. (1913, November 13). Tarabosh, p. 1. (1913). Syrja Bey Vlora. A-63, Archives of the Institute of History, Vlorë. (1914, Ocak 12). Tasvir-i Efkar, 964.

(1914). Letter from Syrja Bey Vlora to his sons. Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë, Pavaresia. Tiranë.

Işkodra Savunması ve Hasan Riza Paşa. (1987). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

1912-1913 Balkan Savaşı'nda Işkodra Savunması. (2007). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

(2012). The Austrian Emperor's response to Bertchtold December 2. Instituti i Historise.

(30.12.1912.). Haus und Hof Staats Archiv, Wien, Politics Archiv Albanian (hereinafter: HHSt.A, PA Report of the Austro-Hungarian Ambassador in Italy, Kajetan von Mérey to the Minister of Foreign Affairs Leopold Berchtold in Romë.

(7.1.1914). Pamler's command Telegram sent to the Ministry of War. Telegram, Arkivi I Institutit të Historisë, Arkivi i Vjenës, Vlorë.

ASA, Instituti i Historisë. (2017). Historia e Shqiptarëve gjatë shek XX. Tiranë: Botimet Albanologjike.

Ayışığı, M. (1997). Mareşal Ahmed İzzet Paşa'nın (Askeri ve siyasi). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bartl, P. (2017). Albanians from the Middle Ages to our days. (A. Koçi, Trans.) Tirana: IDK Publications. Bartl, P. (2017). Albanians from the Middle Ages to our days. (A. Koci, Trans.) Tirana: IDK Publications. Bayur, Y. H. (1991). Türk İnkılabı Tarihi (Vol. Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bello, H. (2015). Marrëdhënie Shqiptaro-Turke 1912-1939. Tiranë: QSA, Instituti i Historisë. Bey, A. S. (2009). Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920). (A. Kırmızı, Trans.) İstanbul: Klasik Yayınları.

Bey, A. S. (2009). Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920). A. Kırmızı, Trans.) İstanbul: Klasik Yayınevi.

Bey, B. F. (2007). Balkanlarında Tedhiş ve Gerilla, Grebene (Vol. III Baskı). İstanbul: TTT Vakfı Yayınlar.

Birecikli, İ. B. (2016, 11 6). Arnavutluk Tahtı İçin Mücadele: Arnavutluk Prensi Kim Olacak?”. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 129.

Bucherberk, K. (1972). My Years in Albania. Studime Historike, 4, 159. Bucherberk, K. (1972). My Years in Albania. Studime Historike, 4, 152.

Clayer, N. (2007). Aux origines du nationalisme albanais, La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe., Editions Karthala.

(December 1, 1913). Pallaviçini's telegram from Istanbul to Berthold . Telegram, Arkiva e Insitutit të Historisë, Istanbul.

(December 1, 1913). Telegram from Berthold to Baron von Mitag in Sofia. Arkiva e Vjenës. Tiranë: Arkiva e Insitutit të Historisë.

Duka, V. (2012). British Documents on Albania and the Albanians (January-December 1914). Tirana: Toena.

Duka, V. (2012). British Documents on Albania and the Albanians (January-December 1914). Tirana: Toena.

Duka, V. (2012). British Documents on Albania and the Albanians (January-December 1914) . Tirana: Toena.

Ekrem Bey Vlora. (2003). Kujtime (1885-1925). (A. Koçi, Trans.) Tiranë: Shtëpia e Librit & Komunikimit.

Elsie, R. (2010). Historical Dictionary of Albania (Vol. II). Toronto: The Scarecrow Press. Frashëri, K. (2005). Historia e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare 1878–1912. Tiranë: Toena. Halkakondil, S. (1934). Histori e Shqipërisë së Re. Vlorë: “Vlora” Printing House.

Hamdi, A. (1920). Arnavudluk Hakkında. Istanbul: Matbaa-i Orhaniye.

Mersin Olgunlaşma Enstitüsünde Sergilenen İğne Oyası Yazmaların Hikayesi

Zekiye ÇOBAN* Başak ÇELİK**

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 06.05.2025
Makalenin Kabul Tarihi: 23.06.2025
DOI: 10.54970/turkuaz.1693198

ÖZET

Anadolu kültüründe önemli yeri olan yazmaların tarihçesi aslında Orta Asya'ya kadar uzanır. Orta Asya Türk kültüründe oya olarak geçmekte ve Türk devletleri arasında farklı isimlerle anılmaktadır. Çeyiz, düğün, mevlit gibi kutlamalar için yapılan yazmalar aslında köklü bir kültüre ev sahipliği yapar. Anadolu coğrafyasında kadınlarımızdan kalan ve geçmişin ışığını yansıtan el sanatlarının eşsiz bir ögesidir. Geleneksel Türk El Sanatları içerisinde yer alan yazma işleri, diğer el sanatları gibi anlam yüklüdür. Doğadan esinlenerek, bitkisel ya da geometrik motiflerden oluşan kenar süslemeleri ile hangi yöreye ait olduğunu ve anlam olarak ne ifade ettiğini anlatmaktadır. Türk kültüründe çeyizlik olarak hazırlanan bu yazmalar kadınlar tarafından büyük bir özenle işlenmektedir. Bu çeyizler serildiği zaman "çeyiz sandığı" dediğimiz ürünün içerisinde sergilenir ve halk kültüründe önemlidir. Yazmaların kenar süslemelerinde iğne veya boncuk oyaları gibi teknikler kullanılır. Bu çalışmada ele alınan konuyla ilgili olarak Mersin Olgunlaşma Enstitüsü'nde sergilenen iğne oyaları incelenmiştir. Söz konusu çalışmalar, Mersin Olgunlaşma Enstitüsünde sergilenen iğne oyası yazmalar üzerinden detaylandırılmıştır. Araştırma sürecinde, atölye gözlemleri, görsel dokümantasyon, literatür taraması ve çalışanlarla yapılan sözlü görüşme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmalardan elde edilen verilerle, geçmişten günümüze ışık tutan yazmalar hakkında yazılı kaynak haline getirilmiştir. Ayrıca, bu yazmaların yaşam alanlarına dâhil edilmesiyle kültürel mirasın hafızalarda korunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yazma, İğne Oyası, Motif, Geleneksel El Sanatları, Mersin Olgunlaşma Enstitüsü.

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

The Story of the Needle Lace Scarf Exhibited in Mersin Maturation Institute

ABSTRACT

The history of the embroidered fabrics, which hold an important place in Anatolian culture, actually extends to Central Asia. In Central Asian Turkish culture, they are referred to as "oya" and are known by different names among Turkish states. Embroidered fabrics, made for celebrations such as dowries, weddings, and religious gatherings, host a deep-rooted culture. They are a unique element of handicrafts left by the women

* (Sorumlu Yazar), Yüksek Lisans Öğrencisi, Mersin Olgunlaşma Enstitüsü, Mersin-Türkiye.

E posta: zekiyecoban11@gmail.com, ORCID Id: 0009-0003-5417-5746

** Uzm. Sanat Tarihçi, Mersin Olgunlaşma Enstitüsü, Mersin-Türkiye.

E posta: basakcelikk14@gmail.com, ORCID Id: 0009-0001-6808-5325

of Anatolia, reflecting the light of the past. The embroidery works, which are part of traditional Turkish handicrafts, like other crafts, carry significant meaning. With borders decorated with natural, botanical, or geometric motifs, they indicate which region they belong to and convey their symbolic meaning. In Turkish culture, these embroidered fabrics are carefully crafted by women as part of the dowry. When laid out, they are displayed within what is called a "dowry chest," which holds cultural importance in folk traditions. Techniques such as needlework or bead embroidery are used in the border embellishments of these fabrics. In this study, needlework embroideries displayed at the Mersin Maturation Institute were examined. The works in question were detailed through the needlework embroidered fabrics exhibited at the Mersin Olgunlaşma Institute. During the research process, methods such as workshop observations, visual documentation, literature review, and interviews with workers were employed. The data obtained from these works shed light on the embroidered fabrics, from the past to the present. Additionally, by integrating these embroidered fabrics into living spaces, the aim was to preserve the cultural heritage in people's memories.

Keywords: Kerchief, Needle Lace, Motif, Traditional Turkish Handicrafts, Mersin Maturation Institute.

GİRİŞ

Tarih boyunca örgü kültürü farklı teknik ve kompozisyonlarda kendini göstermiştir. Türklerde örücülükle ilgili ilk kaynaklar Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış, M.Ö. 7 ve 8.yüzyıllarda Orta Asya'da bulunan Hunlar'a ait Pazırık Kurganındaki bulgular arasında örücülükle ilgili birtakım örnekler görülmüştür (Akpınarlı, 1995: 12). Aynı zamanda 1905 yılında Menfis'te yapılan kazılarda bulunan balık ağlarında kullanıldığı gözlemlenmiş, bu bağlamda arkeolojik buluntuların M.Ö. 2000 yılından daha eskiye dayandığı düşünülmektedir (Yıldız, 2023: 2013-2014).

Tarihsel süreç içerisinde geleneksel el sanatlarımızın ve kültürümüzün önemli bir örneği olan oylar, süslemek-süslenmek amacıyla yapılan ve aynı zamanda verdikleri mesajlarla bir iletişim aracı olarak da kullanılan, örgü tekniklerinin uygulandığı bir dantel çeşididir (Onuk, 2000: 3-4). Bu el sanatlarının çoğu kadın işleri olarak adlandırılabilir. Yapılan bu birbirinden güzel el sanatlarının her biri bir anlam taşımakta, kullanılan her motifin de kendine özgü bir anlamı bulunmaktadır. Yazma kenarlarındaki işlemler birçok farklı malzeme ve teknikle işlenmiş, işlenen bu yazmalar kadınların baş aksesuarı olmuş ve süsleme ögesi olarak da yöreden yöreye farklılıklar göstermiştir (Öngen, 2023: 150-160). Oya kelimesine farklı kültür ve dillerde karşılaşılmaması Anadolu'ya ve Anadolu kadınına ait bir el sanatı olduğu ve Türk sanatına özgü olduğunu göstermektedir. Bazı kaynaklarda da iğne ile yapılan örgülerin 12. yüzyılda Anadolu'dan Yunanistan'a oradan da İtalya yolu ile Avrupa'ya geçtiği bilinmektedir (Akpınarlı ve Karabacak, 2017: 1881). El işlemeciliği ve özellikle iğne oyları, Anadolu'da 18. yüzyılda en parlak dönemini yaşamış olsa da Tanzimat sonrası dönemde, yanlış anlaşılan Batı hayranlığı ve bunun yol açtığı taklitçilik eğilimleri nedeniyle iğne oylarına olan ilgi azalmıştır. Cumhuriyet döneminde ise yeterince ilgi görmemekle birlikte, oylar geleneksel yöntemlerle günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır (Yenisoy, 2019: 90).

Oya ve dantel terimleri zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da, yapım teknikleri açısından farklılık göstermektedir. Dantel; tığ ile örülen ve gerektiğinde sökülebilen bir yüzey türüdür. Oya ise diğer dillerde tam karşılığı bulunmayan, Türk kültürüne özgü önemli bir el sanatı ürünüdür. Batı dillerinde geçen "lace" kavramı, genellikle tığ, şiş ya da iğneyle oluşturulan, düğüm içermeyen ve iki boyutlu bir yüzey meydana getiren dantel türlerini tanımlar. Bu sebeple "lace" ifadesi oya değil, dantel için uygun bir karşılıktır. Buna karşılık iğne oyası; ince ve sık düğümlerle yapılan, kimi zaman tek başına takı veya aksesuar olarak, kimi zaman da giysi ve ev eşyalarını süslemek amacıyla kullanılan; zanaatten sanata uzanan bir el emeği ürünüdür ve bu yönüyle dantelden daha

gelişmiş bir yapıya sahiptir. Özellikle iğne oyası; tek, çift ya da üç boyutlu yapılabilmesi, sıkı düğümlerle şekillendirilmesi ve zaman zaman at kılı veya tel gibi farklı malzemelerin kullanılmasıyla, oya çeşitleri içinde özgün bir yere sahiptir. (Ayaz, 2020: 204; Soysaldı, 2020: 161-162).

Türk işlemecilik sanatının önemli bir unsuru olan oylar yapım tekniği ve kullanılan araçlara göre dört ana gruba ayrılmıştır. İğne, tığ, mekik ve firkete oyları fonksiyonlarına göre isimlendirilmiş aynı zamanda araç -gereç olarak kolayca temin edilebilir olmaları ve örgü temelli teknikleri sayesinde her ortamda rahatlıkla uygulanabilir olmuşlardır (Özdemir ve Çeler, 2021: 1-9). Özellikle iğne oyasında genellikle ipek olmak üzere çeşitli iplik türleri tercih edilmiştir. Bu oylar, düğümlene tekniğiyle dikiş iğnesi kullanılarak yapılmıştır. Oluşturulan düğümler sıkıldıkça küçülür ve bu sayede ortaya üçgen, kare, dörtgen ve dikdörtgen biçiminde gözler çıkarmaktadır. Örülen desenlere ise "birli", "pirinç", "mecnun yuvası" ve "tırabzan" gibi adlar verilmiştir. İğne oyasında farklı boyutlarda dikiş iğneleri araç olarak kullanılmıştır (Gümüş ve Uray, 2018: 1-15). Buna ek olarak iğne oyları, teknik yapılarına ve kullanım alanlarına göre iki gruba ayrılır. İlk gruptaki oylar, doğadan esinlenen, üç boyutlu, ince işçilikle hazırlanmış, çok renkli ve katmanlı motiflerden oluşur. Bu tür oylar, özellikle Batı Anadolu'da giyim-kuşam kültürünün ayrılmaz bir parçası olup gelin tacı, kadın fesleri, göynek yakalıkları, Zeybek başlıkları ve yazmalar gibi aksesuarlarla bireyin sosyal statüsünü ve medeni durumunu simgelemektedir. Sanatsal değeri yüksek olan bu örnekler, pek çok müze ve özel koleksiyonda sergilenmektedir. İkinci grup ise iki boyutlu oyları kapsar. Dantel benzeri yüzeyler oluşturan bu oylar; masa, sehpa, dolap örtüleri gibi ev tekstilinde ya doğrudan yüzey olarak ya da kenar süslemesi şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca mevlit ve namaz örtülerinin kenar süslemelerinde de yaygındır. Düğümlü ilmek tekniğiyle yapılan bu oylar, kolasız da net bir görünüm sağlar ve pratik kullanım sunmaktadır (Soysaldı, 2020: 163; Vanlı, 2008: 12).

Geçmiş dönemlerde, özellikle geleneksel yaşantılarda, gelinler ve genç kızlar büyüklerinin yanında doğrudan konuşmaz, duygularını ve düşüncelerini oylar aracılığıyla ifade ettikleri, ne hissettiklerini ya da anlatmak istediklerini işledikleri oya motifleriyle dile getirmişlerdir. Örneğin, bir gelin kaynanasına kırgınlığını o gün başına taktığı yazmanın üzerindeki oya ile ifade ettiği Anadolu kültüründe yaygın olarak görülmüştür. Sümbül motifi, genellikle âşık olan ya da nişanlı genç kızlar tarafından kullanılmış, karanfil desenli oylar ise evli kadınlar tarafından baş aksesuarı olarak kullanılmıştır. Gül motifine sahip oylar, bazı bölgelerde gelinler tarafından, bazı bölgelerde ise evlilik çağına gelmiş genç kızlar tarafından tercih edildiği bilinmektedir. Evli olduğu eşi gurbete giden kadınlar ise, hasretlerini ve özlemlerini anlatmak için yabangülü motifli oyları kullanırlarmış (Gökdoğan Demirebilek, 2013: 1-5).

Kadınların tarih boyunca farklı şekillerde ve biçimlerde kullandıkları oyalardan baş aksesuarı olan yazmalar ise tarihte farklı isimlerle anılmış, 11.yy'da Türklerde "Ev bezendi", Memlüklerde "Oyu", Kırgız Türklerinde "Oyuma" şeklinde telaffuz edilmiştir. Yapılan arkeolojik kazılarda yazma ve oyanın M.Ö. 2000'lere kadar gittiği tespit edilmiştir. Fakat en çok 17.-18. ve 19. yy'da yaygınlaştığı görülmüştür. Cumhuriyet döneminde çok fazla ilgi görmemiş ve geçmişten geleneksel yollar ile gelerek günümüze ulaşmıştır. (Levent ve Levent 2020: 3-4). Yazma oyası; ince bükümlü, genel olarak ipek, pamuk ve naylon iplik ile tığ, firkete, iğne ve mekik gibi araçlarla birlikte yapılan, isteğe göre süsleme ögesi olarak pul, boncuk, inci vs. gibi gereçler kullanılarak el işi ile birbiri üzerine ilmeklenerek tutturulmasıyla oluşturulmuştur (Akpınarlı, 2009: 27).

Özenle işlenen yazmalar çeyiz kültüründe önemli yer tutmaktadır. Yazmalar farklı yörelerde "yazma sandığı" adı verilen çeyiz sandığına konularak sergilenmektedir (Kurt, 2020: 372). Geleneksel yazmalar, Türk tekstil sanatında önemli bir yere sahiptir. Desen ve kompozisyonlar Anadolu kültürünü yansıtan öğelerdir. Motifler; bitkisel, geometrik, düğümler ve sarmallar ile çeyizlik motifler ve saray motifleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Çevik, 2010:16; Güzel, 2015:

94). Renk olarak ise canlı, doğal, parlak, altın, beyaz ve ipek renkleri görülür. Oyalarındaki renkler estetik amacın yanı sıra bir mesaj vermek için de kullanılmaktadır. Örneğin, sarı; bezginliği, kırmızı; canlılığı ve sevgiyi, mavi; rahatlığı ve mutluluğu; yeşil isteği ve ümidi ifade etmektedir (Onuk, 2000: 13). Oyaların bu bağlamda sözsüz bir iletişim aracı olarak kullanılması özellikle Türk kültürü için oldukça dikkat çekicidir.

Yazmalar, el dokuması olarak uygulanmış ya da el işi ile baskı ve nakış teknikleri kullanılmış, hafif ve ince kumaşlar olarak tercih edilmiştir. Kadın kimliğini ön plana çıkartarak kadının toplumdaki rollerini yansıtmaktadır. Bundan dolayı evlilik, mutluluk ve bereket gibi kavramlarla bağdaştırılmaktadır. Mersin yazmaları da Anadolu'daki yazmalar gibi geleneksel düşün ve kutlamalar için oldukça önemlidir (Sarıkaya, 2024: 24-26). Adından da anlaşılacağı gibi, temel işleme aracı iğne olan ve yapımında iplik, pul ile boncuk kullanılan iğne oyacılığı; yazma, mevlüt örtüsü, fular, bant, yaka çiçeği, oda takımı, karyola takımı ve masa örtüsü gibi ürünlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu el sanatı, bölgede sadece Kisecik köyü dışında kalan tüm yerleşim birimlerinde icra edilmektedir. Elde edilen iğne oyaları Belen, Körmenlik ve Topaklı köylerinde tamamen satışa sunulurken; Çavdarlı, Meşelik, Sarıkavak ve Sarıkoyak köyleri ile Sebil kasabasında yarıdan fazlası, Çakırlı köyünde ise az oranda satışa çıkarılmaktadır (Yılmaz, 2005:14)

Görsel 1: Mersin Yöresine ait Yazma sandığı (Kurt,2011:73)

Anadolu'da süslenme ögesi olarak da görünen yazmaların, ince pamuklu bezler üzerine elle veya ahşap ile süslemesi yapılır. Elle çizilip, fırça ile yapılana "kalemişi yazma" denir. Baskı ile yapılana "baskılı yazma" adı verilmektedir. Ayrıca yazma kumaşlardan sadece başörtüsü değil; yastık- yorgan yüzü, seccade, bohça, önlük, peşkir, yemeni, mendil, yaşmak gibi eşyalar da yapılmaktadır (Salman, 1999:147).

Görsel 2: Mersin yöresine ait Çarkıfelek Oyası (Sarıkaya, 2024: 68)

Görsel 2a: Detay (Sarıkaya, 2024: 68)

Anadolu'nun iğne oyası kültüründe yer alan Mersin yöresine ait yazmalar, Geleneksel Türk El Sanatlarında önemli bir yere sahiptir. Motifler ve desenler genellikle doğadan esinlenilmiş bitkisel motiflerden gül, lale veya geometrik motifler ve çeyizlik motiflerinin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Yörede doğal ve canlı renkler tercih edilmiştir (Sarıkaya, 2024: 23).

Oyanın dünya edebiyatında "Türk Danteli" olarak anılması ve tüm dünyada Türklere özgü bir el sanatı şeklinde tanınması, bu sanatın Türk kültürüne ait olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, "oya" kelimesinin başka hiçbir dilde doğrudan bir karşılığının bulunmaması, bu el işçiliğinin kökeninin Türk topraklarına dayandığının en önemli kanıtlarından biridir (İşbilir, Sönmeztürk ve Göçer, 2022:1-20).

Görsel 3: Mersin yöresine ait olan Bahar Dalı Oyası (Sarıkaya, 2024: 62)

Görsel 3a: Detay (Sarıkaya, 2024: 62)

Mersin yazmalarında renk ve desen çeşitliliği tıpkı Anadolu'daki diğer yörelerdeki gibi hem sanatsal hem de kültürel yönden oldukça önemli bir mirastır. Bu çalışmada, kadınların çeyiz, mevlit gibi önemli geleneksel etkinlikler için hazırladıkları ve Mersin Olgunlaşma Enstitüsüne bağışladıkları yazmalar araştırılarak, gelecek nesillerin bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.

OLGUNLAŞMA ENSTİTÜLERİ VE MERSİN OLGUNLAŞMA ENSTİTÜSÜ

Olgunlaşma enstitülerinin temelleri, 1945 yılında İstanbul'da açılan İstanbul Olgunlaşma Enstitüsü ile atılmıştır. Zamanla, Türkiye'nin farklı şehirlerinde benzer enstitüler kurulmuş ve

geleneksel sanatların korunmasına büyük katkılar sağlamıştır. Bu enstitüler geleneksel sanatları yaşatmayı, Türk kültürünü araştırıp arşivlemeyi, unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarını canlandırmayı, sanat ve tasarım alanında üretim yapmayı, El sanatlarını modern tasarımlarla buluşturmayı amaçlamaktadır (Akın, 2011).

Olgunlaşma Enstitülerinde, teorik ve uygulamalı eğitimler verilerek geleneksel sanatların yaşatılması sağlanır. Öğrencilere mesleki beceriler kazandırılır ve bu sanatların ticari hayatta da sürdürülebilir olması için projeler geliştirilir. Olgunlaşma Enstitüleri, Türk kültür mirasının korunması, el sanatlarının öğretilmesi ve nesilden nesile aktarılmasında önemli bir rol oynayan kurumlardır. Bu enstitüler, özellikle kadınlara yönelik mesleki eğitim fırsatları sunarken, Türk motiflerini ve geleneksel sanatlarını modern tasarımlarla harmanlayarak yaşatmayı hedeflemektedir. Geleneksel el sanatlarının öğretilmesi ve bu sanatların çağdaş tasarımlarla buluşturulması süreci, kültürel aktarımın temel yapı taşlarından biridir (Akın, 2011).

2011 yılında kurulmuş olan Mersin Olgunlaşma Enstitüsü, Mersin'in kültürel mirasını koruma ve yaşatma amacıyla faaliyet göstermektedir. Mersin ve çevresindeki Yörük kültürüne ait motiflerin ve el sanatlarının öğretilmesi, bu enstitünün en önemli görevlerinden biridir. Yörük kültüründe sıkça kullanılan halı, kilim ve iğne oyası motifleri gibi unsurlar, bu enstitüde öğretilerek gelecek nesillere aktarılmaktadır. Enstitüde yalnızca Yörük kültürü değil aynı zamanda Türk-İslam Sanatının simgeleri, kullanılan motif ve kompozisyonlar atölyelerde işlenerek oluşturulmakta ve böylece geleneksel Türk el sanatlarının yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan iğne oyalı yazmaların tanıtımını amaçlamaktadır. Mersin Olgunlaşma Enstitüsüne bağış yoluyla gelen yazmalar incelenmiş; eserlerle ilgili bilgiler teyit edildikten sonra dokuma, nakış ve el sanatları usta öğreticilerinden teknik ve kompozisyon özellikleri hakkında bilgi alınmıştır. Eserler fotoğraflanmış, literatür taramasının ardından yazım sürecine geçilmiştir.

Bu araştırmanın etik ilkelere uygunluğu Mersin Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 04.04.2025 tarih ve 106 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

BULGULAR

Çalışmada, Erken Cumhuriyet Dönemi'ne tarihlenen ve kuruma bağış yoluyla gelen altı adet yazma; malzeme, teknik, motif ve kompozisyon açısından incelenmiştir. Yazmalarda pamuk kumaş, bazı örneklerde floş ipek malzeme olarak kullanılmıştır. Uygulanan teknikler arasında zürefa, sık iğne, attırma-eksiltme, fiskil, kare-üçgen ilmek ve çirtik yer almaktadır. Motif ve kompozisyonlar ise Mercan Oyası, Coşturan Oyası, Çakırdiken, Kabak Çiçeği, Pıнар Çalısı ve Lahana Oyası gibi halk ağzından türeyen, doğadaki endemik bitkilere dayalı isimlerle anılmıştır.

MERSİN OLGUNLAŞMA ENSTİTÜSÜNDE SERGİLENEN YAZMALAR**Görsel 4:** Mercan Çiçeği Oyası**Görsel 4a:** Mercan Çiçeği Oyası detay

Görsel 4: Erken Cumhuriyet Dönemi tekstil sanatının zarif bir örneği olan yazmanın temel malzemesi mavi renkte, pürüzsüz dokusu ile floş ipek kumaştandır olup, dönemin tekstil anlayışını yansıtan bir parça olarak dikkat çekmektedir. Yazmanın uçlarına işlenen desenler, Geleneksel Türk El Sanatlarının inceliklerini ve zenginliğini sergileyen farklı işleme tekniklerini içermektedir. Yazmanın dört kenarında Mercan Çiçeği Oyası modeli kullanılarak detaylı bir işçilikle süslemeler yapılmıştır (KK-1 Yapar, 2024). Bu süslemeler birden fazla teknikle işlenmiştir. Zürefa, iğne oyasının başlangıcında, kumaşla ana örgeyi birleştiren bölümdür. Zürefa iğne oyasının temeli olmakla birlikte zürefanın tekrarlanması ile iğne oyası oluşmaktadır (Onuk, 2000:19). Fiskil, kare-üçgen ilmek sık iğne teknikleri ve attırma eksiltme gibi geleneksel teknikler kullanılmıştır. Zürafa tekniği ile “dağ motifi” oluşturulmuş, fiskil ve ilmek ile üç boyutlu görünmesini sağlayarak derinlik ve hareketlilik katmıştır. Fiskil, ana örgelerin orta ve kenarlarında ipliklerin bol bırakılarak yapılmasından oluşmaktadır (Onuk, 2000:19.) Yazma 50-55 yıllıktır.

Görsel 5: Coşturan Oyası**Görsel 5a:** Coşturan Oyası detay

Görsel 5: Erken Cumhuriyet Dönemi tekstil sanatının zarif bir örneği olan yazmanın temel malzemesi lila renkte, pürüzsüz dokusu olan floş ipek kumaştan olup, dönemin tekstil anlayışını yansıtan bir parça olarak dikkat çekmektedir. Yazmanın uçlarına işlenen oyalar, Geleneksel Türk El Sanatlarının inceliklerini ve zenginliğini sergileyen farklı işleme tekniklerini içermektedir. Yazmanın dört kenarında Coşturan Oyası modeli kullanılarak detaylı bir işçilikle süslemeler yapılmıştır. Bu süslemeler birden fazla teknikle işlenmiştir (KK-1 Yapar, 2024). Coşturan Oyali örtüler genellikle genç kızlar tarafından düğünlerde örtülmektedir (Onuk, 2000:128). Zürefa, kare ve üçgen ilmek, fiskil teknikleri kullanılmıştır. Zürefa tekniği ile 'Dağ Motifi' oluşturulmuş, üçgen-kare ilmek ve fiskil teknikleri ile üç boyutlu görünmesini sağlayarak derinlik ve hareketlilik katmıştır. Yazma 50-55 yıllıktır.

Görsel 6: Çakır Dikenli Oyası

Görsel 6a: Çakır Dikenli Oyası detay

Görsel 6: Erken Cumhuriyet Dönemi tekstil sanatının zarif bir örneği olan yazmanın temel malzemesi turkuaz renkte, desenli pamuk kumaştan olup, dönemin tekstil anlayışını yansıtan bir parça olarak dikkat çekmektedir. Yazmanın uçlarına işlenen desenler, Geleneksel Türk El Sanatlarının inceliklerini ve zenginliğini sergileyen farklı işleme tekniklerini içermektedir. Yazmanın dört kenarında Çakır Dikenli Oyası modeli kullanılarak detaylı bir işçilikle süslemeler yapılmıştır. Bu süslemeler birden fazla teknikle işlenmiştir (KK-2 Karakuş, 2024). Dağ Çiçeği olan Çakır Dikenli, düğünden sonra okutulan Mevlit töreninde gelin yalnızca kaynanasına çakır dikenli örtüyü örtterek; "Bana diken gibi batma" mesajı vermektedir (Onuk, 2000:122). Zürefa, fiskil ve kare-üçgen ilmek teknikleri kullanılmıştır. Zürefa tekniği ile 'Dağ Motifi' oluşturulmuş, fiskil ve kare-üçgen ilmek teknikleri ile üç boyutlu görünmesini sağlayarak derinlik ve hareketlilik katmıştır. Yazma 50-55 yıllıktır.

Görsel 7: Kabak Çiçeği Oyası**Görsel 7a:** Kabak Çiçeği Oyası detay

Görsel 7: Erken Cumhuriyet dönemi tekstil ürünlerinden bir örnektir ve estetik açısından oldukça dikkat çekicidir. Yazmanın dört kenarında yer alan Kabak Çiçeği motifi, zürafa, kare-üçgen ilmek ve fiskil tekniğiyle işlenmiştir. Bu motifi oluşturmak için kullanılan boru şeklindeki kök kısmı, zürafa tekniğiyle dikkatlice işlenmiş ve gövdesi ise artırma-eksiltme teknikleriyle iğne oyası kabak çiçeği biçiminde şekillendirilmiştir (KK-1 Yapar, 2024). Yazmanın lila renk tonlarında olması, dönemin modasına uygun bir renk tercihi olup, dönemin estetik anlayışına işaret eder. Yazma 50-55 yıllıktır.

Görsel 8: Pıynar Çalısı Oyası**Görsel 8a:** Pıynar Çalısı Oyası detay

Görsel 8: Erken Cumhuriyet dönemi tekstil ürünlerinden bir örnektir ve estetik açısından oldukça dikkat çekicidir. Yazmanın dört kenarında yer alan Pıynar Çalısı motifi, zürafa ve sık iğne tekniğiyle işlenmiştir (KK-2 Karakuş, 2024). Pıynar Çalısı Akdeniz bitki örtüsü endemiği olmakla birlikte doğada sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Yeşil çiçekli Pıynar Çalısı oyası ile işlenmiş yazma Erken Cumhuriyet Dönemine aittir. Hüsne Peksoy tarafından 01.10.2024 tarihinde Mersin Olgunlaşma Enstitüsü'ne hediye edilmiştir. Yazmanın kenarına sentetik ipten zürafa tekniği uygulanarak başlanmıştır. Dağ motifi kare-üçgen ilmek tekniği ile oluşturulmuştur. Çiçek kenarları çirtik tekniğiyle süslenmiş, göbeği sarı fiskil ile işlenmiştir. Çirtik, ana örgelerin kenarlarını süsleyen basamak şekli veren ilmektir (Onuk, 2000: 19) Yazma 50-55 yıllıktır.

Görsel 9: Lahana Oyası

Görsel 9a: Lahana Oyası detay

Görsel 9: Erken Cumhuriyet Dönemine ait olan Lahana Oyası modeli işlemeli yazma mavi tonlarında pamuklu kumaştan yapılmış olup, Geleneksel Türk El Sanatlarını yansıtan işleme teknikleriyle süslenmiştir. Yazmanın kenarlarına sentetik ip ile Lahana Oyası modeli işlenmiş ve zürafa, sık iğne, tığ örücülüğü, artırma-eksiltme ve trabzan gibi teknikler uygulanarak detaylı bir işçilik sergilenmiştir (KK-2 Karakuş, 2024). Trabzan, geometrik şekilli iğne oylarında zürafa ile ana örgeyi birleştiren bölümdür (Onuk, 2000:1 9). Bu teknikler sayesinde motiflere üç boyutlu bir görünüm ve zarif bir dantel etkisi kazandırılmıştır. Yazma 55-60 yıllıktır

SONUÇ

Bu çalışmada Mersin Olgunlaşma Enstitüsünde sergilenen yazmalar genel anlamda incelenmiş olup; işleme tekniği, kumaşı, kullanılan motif ve kompozisyon özellikleri üzerinde durulmuştur. Yazmaların tarihinin, Orta Asya Türk Kültürüne dayandığı bilinmektedir. Geçmişten günümüze Geleneksel Türk El Sanatlarında önemli bir yere sahip olan yazmalar büyüklerimizin ellerinde işlenmiş ve çeyiz sandıklarına konulmuştur. Çeyizlik için oldukça önemli olan yazmaların öyle ki kendilerine has sandıkları bile mevcuttur. Mersin Olgunlaşma Enstitüsü'nde sergilenen bu yazmaların geçmişten geleceğe miras olması ve unutulmaması için bu sanatın yeniden canlandırılması amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen altı adet yazma; malzeme ve teknik ile motif ve kompozisyon bakımından ele alınmıştır. Eserlerin tamamı Erken Cumhuriyet Dönemine tarihlenmiş ve kuruma hediye yoluyla gelmiştir. Zürafa, sık iğne, attırma-eksiltme, fiskil, kare-üçgen ilmek, çirtik gibi teknikler uygulanmıştır. Motif ve kompozisyon olarak Mercan Oyası, Coşturan Oyası, Çakırdiken, Kabak Çiçeği, Pıynar Çalısı ve Lahana Oyası gibi isimlendirmeler kullanılmıştır. Bu isimlendirmeler doğada bulunan endemik bitkilerin halk ağzı ile söylenmesiyle doğmuştur. Yazmaların malzemesinde kumaş pamuk olmakla birlikte bazı örneklerde floş ipeğin de kullanımı söz konusudur.

Geleneksel Türk El Sanatlarının önemli bir örneği olan yazmalar Anadolu'nun her karışında farklı desen ve motif kompozisyonları ile karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Mersin Olgunlaşma Enstitüsü'nde sergilenen yazmalar ile Geleneksel Türk El Sanatlarımızı gelecek kuşaklara aktarmak ve el sanatlarımız için bir farkındalık oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda bölgenin kültürünü ve sanat anlayışını yansıtan bu el işi yazmalar, çeyiz sandıklarında korunmuştur. Sadece baş örtmek için değil aynı zamanda okuntuluk, hediye ve mevlitlerde kullanım alanı bulması ile de oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akın, M. (2011). Kız teknik eğitim-öğretiminde bir örnek Ankara Olgunlaşma Enstitüsü (1958-2002). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Akpınarlı, H. F. (1995). El Örgüsü Çorapların Teknik Desen Renk ve Kullanım Özellikleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Akpınarlı, H. F. (2009). Anadolu ve Makedonya Türklerinin Oyalardaki Kültürel Etkileşimler. Fethiye: II. Uluslararası Türk Kültür Kurultayı, 25-30.
- Akpınarlı F. H. ve Karabacak Ş. C. (2017). Oyalardaki bitkisel bezemelerin incelenmesi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(34), 1879- 1892.
- Ayaz, B. (2020). Geçmişten bugüne Gönen oya pazarı ve geleneğinin temsili bağlamında Gönenli kadınlar. (Ed. Mustafa Açar& Mustafa Dinç). İçinde *Çağdaş yaklaşımlar odağında toplum ve kültür araştırmaları I*. (Ss.203-215), İstanbul: Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım.
- Çevik D. (2010). *İğne oyları, point lace*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gökdoğan Demirebilek N. (2013). Isparta kadınının gönül dili, gül oyları ve yapımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Gül Özel Sayısı, 37-41.
- Gümüş D. ve Uray G. (2018). Oya el sanatı üzerine bir inceleme. *The Journal of International Social Research*,1(55), 355-370.
- İşbilir S., Sönmeztürk G.ve Göçer M. (2022). Günümüzde Mersin olgunlaşma enstitüsünde üretilen iğne oyası tasarım örnekleri. *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 204-223.
- Kurt G. (2020). Yazma sandıkları. *Folklor Akademi Dergisi*, 3(4), 364 – 380.
- Levent A. ve Levent C. (2020). Örgenin oyalara yansıması; Malatya –Arapgir iğne oyları örneği. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(70), 4218-4230.
- Onuk, T. (2000). *Osmanlıdan günümüze oylar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öngen Gamze A. (2023). Anadolu çeyiz geleneğinde işleme sanatı. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürarası Sanat*, 8(16), 150-160.
- Özdemir M. ve Çeler D. (2021). Aydın ili iğne oyları. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7(54), 3635-3643.
- Salman F. (1999). Tarihi Türk Kumaş Sanatı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Sarıkaya N. (2024). Mersin İli İğne Oyları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Soysaldı, A. (2020). Gönen iğne oyları ve oya pazarı. *Folklor Akademi Dergisi*, 3(4), 159-172.
- Vanlı, A. Y. (2008). Balıkesir İli Gönen İlçesi İğne Oyları ve Halk Eğitim Merkezinin İğne Oyacılığına Katkısı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yenisoy, S. (2019). Geçmişten günümüze Mudurnu iğne oyları. *Arış Dergisi*, 15, 88-111. <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.130>

Yıldız, D. (2023). Tekirdağ ili Karacakılavuz mahallesi iğne oyalarından çıkışlı gelinlik tasarımına çağdaş yorumlar. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(44), 44, 2012-2030.

Yılmaz, E. (2005). *Mersin ili Cehennemdere vadisi köylerinin sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları ile orman kaynakları ilişkileri*. Tarsus: Çevre ve Orman Bakanlığı Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırmaları Enstitüsü.

Sözlü Kaynaklar

KK-1: Naime Yapar, Mersin, Usta Öğretici, Mersin Olgunlaşma Enstitüsü. (Görüşme tarihi: 12.03.2025)

KK-2: Nimet Karakuş, Mersin, Usta Öğretici, Mersin Olgunlaşma Enstitüsü. (Görüşme tarihi: 12.03.2025)

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma Mersin Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 04.04.2025 tarih ve 106 sayılı onayı ile gerçekleştirilmiştir.

Adana Ceyhan İlçesi Tumlu Köyü Kanaviçe İşleme Örneklerinin İncelenmesi

Canan BATURU* Semra KILIÇ KARATAY**

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 21.05.2025
Makalenin Kabul Tarihi: 23.06.2025
DOI: 10.54970/turkuaz.1703480

ÖZET

İnsanlar, çevrelerini daha estetik hale getirmek için süsleme sanatlarını geliştirmiş ve bu süreçte işleme gibi el sanatları ortaya çıkmıştır. İşleme sanatı, tarih boyunca farklı zamanlarda statü göstergesi, ticaret aracı ve kültürel bir öge olarak kullanılmıştır. Yazılı ve görsel kaynaklardan öğrendiğimize göre, işleme sanatının ilk örnekleri M.Ö. 2000'de Hindistan'da pamuk kumaşlar üzerine yapılmıştır. Zamanla daha da önem kazanan nakış sanatı, 12. ve 15. yüzyıllar arasında prestij sembolü haline gelmiş, 17. yüzyılda ise Fransa'da gerçek bir sanat formuna dönüşmüştür. El sanatları, toplumların kültürel mirasını yansıtan önemli belgeler olup Anadolu'da bu sanatların izlerine hala rastlanmaktadır. Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlı Tumlu Köyü de diğer Anadolu köylerinde olduğu gibi kültürel mirasın izlerini taşımakta ve yaşatma çabası içindedir. Çalışmada Tumlu köyünde üretilmiş kanaviçe işleme örnekleri incelenmiş; malzeme, teknik, motif, renk ve desen kompozisyonları hakkında bilgiler sunulmuştur.

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Anahtar Kelimeler: Tumlu Köyü, İşleme, Sanat, Zemin Kumaş, Motif

An Investigation of the Canvas Embroidery Samples of Tumlu Village, Ceyhan District, Adana

ABSTRACT

People have developed decorative arts to make their surroundings more aesthetic and in this process handicrafts such as embroidery have emerged. The art of embroidery has been used as a status indicator, a means of trade and a cultural element at different times throughout history. According to written and visual sources, the first examples of embroidery were made on cotton fabrics in India in 2000 BC. The art of embroidery, which gained more importance over time, became a symbol of prestige between the 12th and 15th centuries, and in the 17th century it became a true art form in France. Handicrafts are important documents reflecting the cultural heritage of societies and traces of these arts can still be found in Anatolia. As in other Anatolian villages, Tumlu Village of Ceyhan district of Adana carries the traces of cultural heritage and strives to keep it alive. In the study, cross-stitch embroidery samples produced in Tumlu village were examined and information about material, technique, motif, color and pattern compositions was presented.

Keywords: Tumlu Village, Embroidery, Art, Cloth, Motif.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray, Türkiye.

E-posta: canan.gencdal@hotmail.com, ORCID Id: 0009-0003-8767-9334

** (Sorumlu Yazar), Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Böl. Resim- İş ABD, Aksaray, Türkiye. E-posta: semra.kilic@hotmail.com, ORCID Id: 0000-0002-0773-5021

1. Giriş

İnsanlar, çevrelerini ve etraflarındaki nesneleri daha güzel hale getirmek için süslemeler yapmışlardır. Zaman içinde, bu süsleme teknikleri çeşitlenmiş ve farklı el sanatlarının ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Süsleme sanatlarından biri olan işleme, ilk çağlardan günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve farklı dönemlerde çeşitli ihtiyaçlara hitap etmiştir.

Türk el sanatlarından biri olan işleme sanatının, ilk çağdan günümüze kadar olan süreçte, farklı eşyalar üzerine uygulandığı bilinmektedir. Özellikle geçmiş tarihlerde insanoğlu, toplumda bir üstünlük ve statü göstergesi olarak kıymetli el dokumalarını ve giysilerini işlemelerle süslemeyi tercih etmiştir (Öngen, 2023:150). İşleme sanatının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak, Anadolu’da yapılan kazılarda iğnelerin bulunması, bu sanatın Neolitik Çağ’dan bu yana varlığını sürdürdüğünü düşündürmektedir. Türk İşleme sanatının ilk örnekleri M.Ö. 3. Yüzyılda Altay Dağları’nda yaşayan Hunlara ait kurganlarında bulunan işlemelerdir (Öngen, 2016: 437). Tarih boyunca nakış için birçok farklı türde kumaş (keten, pamuk, ipek ve yün) ve iplik kullanılmıştır. Pamuk parçaları üzerine yapılmış ilk örnekler M.Ö. 2000 yıllarına Hindistan’a aittir. Çin’de MÖ 3000 yıllarında başladığı ve 4. yüzyılda çok güzel ipekli nakışlar üretildiğinden bahsedilmektedir (Leslie, 2007).

Nakış, dikiş eyleminin keşfinden sonra süsleme amacıyla ortaya çıkmıştır. Labarge’ın (1999: 83) aktardığına göre, 3. yüzyıldan itibaren kullanılan bu teknik, 12. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar bir prestij sembolü olarak görülmüştür. 17. yüzyılda ise nakış, özellikle Fransa’da en parlak dönemini yaşamış; koltuk döşemeleri ve duvar süslemeleri gibi alanlarda uygulanarak bir sanat seviyesine ulaşmıştır (Tuna, 1997: 3).

Kanaviçe, uygulandığı kumaş özelliğine göre iplikleri sayılarak ya da ipliği sayılamayan kumaşlar üzerine yardımcı bir gereç olan kanava bezinin telleri sayılarak yapılan bir işleme türüdür (Can, 2017: 324). Seyrek telli bez (kanava) üzerine yapılan iğne ile renkli ipliklerle yapılan bir işleme türüdür (Arseven, 1985: 936). Nakış için kullanılan zemin kumaşın, üretildiği coğrafi bölgeye göre belirlendiği düşünülmektedir. Antik örneklerle bakıldığında, genellikle pamuk ve keten kumaş kullanımına rastlanmakta, bu konuda çok fazla tarihsel bilgi edinilememektedir (Berber, Koşar ve Aydın, 2020:1696).

Ülkemizde kanaviçe; çapraz iğne, çarpı işi, kanava gibi isimlerle de tanınmaktadır (Barışta, 1997: 45). Kanaviçe ipliği sayılabilen her tür kumaş üzerine kolaylıkla işlenir. Kanaviçe yapımında pamuk, keten, yün, ipek gibi farklı türde iplikler kullanılabilir. Kullanılacak olan iplik çeşidi işleme yapılacak kumaşın türüne göre belirlenir (Can, 2017: 325).

El sanatları bir toplumun kültürel alt yapısını oluşturan en canlı ve anlamlı belgeleri olma özelliğini taşır. Birçok medeniyetin beşiği olan Anadolu’nun her köşesinde hâlâ bu medeniyetlerin kültürel izlerini görmek mümkündür (Onuk, 2005: 1). Anadolu kültüründe kanaviçe işlemeler özellikle çeyiz geleneğinin vazgeçilmez parçaları arasındadır. Bu durum gelin adayının çeyizinde bulunan eşyaların üzerine yaptığı işlemelerle bu ürünleri süslediği ve böylece daha gösterişli hale getirip, zevkle kullanabilme özelliği kazandırmayı amaçladığı şeklinde açıklanabilir (Nas, 2012: 1621). Özellikle köylerde bu sanatlara hala değer veren büyüklerimize rastlamak mümkündür.

2. Yöntem

Bu araştırma işleme sanatı hakkında literatür taraması ve nitel araştırma tekniklerinden kalitatif yöntemi kullanılarak Adana Ceyhan ilçesine bağlı Tumlu köyünde elde edilen kanaviçe örneklerini

kapsamaktadır. Araştırmanın çerçevesinde Aksaray Üniversitesi Rektörlüğü, İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 20.05.2025 tarih ve E-34183927-020-00001076449 sayılı izni ile Tumlu köyü sınırları içerisinde alan taraması, görsel kaydı ve sözlü görüşmeler yapılmak suretiyle veri toplanmıştır. Elde edilen kanaviçe işleme örneklerinin desen, motif, kullanılan malzeme gibi teknik özellikleri üzerine yapılan alan taraması sonucu elde edilen işleme örneklerinin genel özellikleri araştırmanın "bulgular" bölümünde paylaşılmıştır.

3. Bulgular

Tumlu Köyü Adana ilinin Ceyhan ilçesinde yer alır. Tumlu köyüne ismini veren şey Orta çağ' dan kalma bir kale olan Tumlu kalesidir. (Ceyhan Belediyesi, Erişim Tarihi: 17.05. 2025). Yapılan alan taraması sonucunda 27 adet kanaviçe işleme örneği bulunmuştur. Kanaviçe işleme örnekleri genel özellikleri bakımından değerlendirildiğine 15 tanesi çalışma içerisinde sunulmuştur. Diğer 12 tanesi ise motif, teknik veya kullanılan malzeme açısından diğer örneklerle aynı olması nedeniyle çalışma dışında bırakılmıştır. Özellikle kırsal alanlarda işleme sanatına büyük bir ilgi olduğu görülmektedir. Tumlu köyünde, çeyiz için yapılmış işleme örneklerine neredeyse her evde rastlanmaktadır. Çeyizlerin vazgeçilmez bir parçası olan bu işlemelerde çiçek, dal, yaprak, Goncagül, lale motiflerinin yanı sıra göz, bereket, su yolu gibi semboller ve kuş gibi hayvan figürleri de kullanılmıştır. İşlemelerin genellikle kenarlarında sıkça el örgüsü dantel örnekleri kullanılması, bu işleme örneklerinin çeyiz amacıyla yapıldığını destekleyen önemli bir detaydır. Alan tarama çalışmasında tespit edilen ve farklılık gösteren on altı adet kanaviçe işleme örneği üzerinden incelenerek malzemeleri, tekniği, motifleri, renk ve desen kompozisyonları hakkında genel bilgiler verilmektedir.

3.1. Adana Ceyhan İlçesi Tumlu Köyü İşleme örnekleri ve genel özellikleri

Tumlu köyünde yapılan alan taraması sonucunda elde edilen işleme örneklerinin çeyiz amaçlı yapılan örneklerdir. İşleme örnekleri çeyiz veya dekoratif süs amaçlı olarak yatak örtüsü, yastık kılıfı, sandık ve diğer mobilya eşyalarda örtü amaçlı olarak yıllardır köy ve çevresinde işlenmektedir. Kanaviçe işleme örnekleri incelendiğinde motiflerde orlon ip kullanılmıştır. İşleme örnekleri çarpı işleme tekniği ile yapılmıştır. Son yıllarda makine işleme örnekleri olarak bilinen hazır ürünler tercih edilmesi nedeniyle artık elde işleme yapılmamaktadır. Elde edilen işleme örneklerinin genel özellikleri;

	Örnek 1: Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü, Çelikel A, Ev hanımı İnceleme Tarihi: 17.05. 2025 Türü: Yastık kılıfı kanaviçe işlemesi Malzemesi: Renkli işleme ipleri, kasnak, işleme iğnesi Teknik: Çarpı tekniği Kullanılan Renkler: Yeşil, kahverengi, mavi, yavruağzı Kullanılan motifler: Penç (çiçek), Dal, Yaprak Desen Kompozisyon Özelliği: Kasnak ile gerilen kumaş üzerine bitkisel motifler grubuna giren çiçek, dal ve yaprak formu renkli iplerle işlenmiştir. Yastık kılıfı olarak işlenen örneğin kenar uçlarında el örgüsü dantel örneği bulunmaktadır.
---	--

Fotoğraf 1. Yastık kılıfı kanaviçe örneği
(Baturu, 2025).

Fotoğraf 2. Yatak örtüsü kanaviçe örneği
(Baturu, 2025).

Örnek 2:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü,
Çelikel S., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Orlon ipleri, kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Mavi

Kullanılan motifler: Göz, elibelinde, bereket

Desen Kompozisyon Özelliği: Beyaz renk kumaş üzerine mavi renk işleme ipliği göz, elibelinde ve bereket motifleri ile işlenerek yatak örtüsü kanaviçe işleme örneğinin desen kompozisyonu oluşturulmuştur. İşleme örneği kenarlarında el örgüsü dantel örnekleri kullanılmıştır.

Örnek 3:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü, Kara D., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yastık kılıfı kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri, kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Pembe, kırmızı ve yeşil

Kullanılan motifler: Gül, yaprak

Desen Kompozisyon Özelliği: Çeyiz amaçlı işlenen yastık kılıfı işleme örneği kumaş üzerine bitkisel motifler grubuna giren gül, dal ve yaprak formlarının renkli iplerle işlenerek elde edilmiştir. Motifler birim tekrarı yapılarak desen kompozisyonunu oluşturmuştur. İşleme örneği kenar uçlarında el örgüsü dantel örnekleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 3. Yastık kılıfı kanaviçe örneği
(Baturu, 2025).

Fotoğraf 4. Yatak örtüsü kanaviçe örneği
(Baturu, 2025).

Örnek 4:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü,
Çelikel Ş., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Mavi ve yeşil

Kullanılan motifler: Çiçek, yaprak

Desen Kompozisyon Özelliği: Bitkisel motifler grubuna giren çiçek ve yaprak formları renkli iplerle kumaşa işlenmiştir. Yatak örtüsü kanaviçe işleme örneğinde kumaş kenarlarında el ile örülmüş dantel örnekleri bulunmaktadır. İşleme örtüsü yörede yatak örtüsü olarak bilinmekte olup çeyiz amaçlı üretilmiştir.

Fotoğraf 5. Yastık kılıfı kanaviçe örneği
(Baturu, 2025).

Örnek 5:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü,
Sarı E., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yastık kılıfı kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Bordo, yeşil ve pembe

Kullanılan motifler: Lale, yaprak

Desen Kompozisyon Özelliği: Kumaş üzerine bitkisel motifler grubuna giren stilize edilmiş lale ve yaprak formları renkli iplerle yastık kılıfı kanaviçe işleme örneği üzerine işlenmiştir. Motifler birim tekrarı ile desen kompozisyonunu oluşturmuştur.

Fotoğraf 6. Sandık örtüsü kanaviçe örneği (Baturu, 2025).

Örnek 6:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü,
Kara H., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Sandık örtüsü kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Yeşil, mor, kırmızı, pembe, kahverengi

Kullanılan motifler: Yıldız, gül yaprak

Desen Kompozisyon Özelliği: Sandık örtüsü olarak işlenen kanaviçe işleme örneği kasnak ile gerilen kumaş üzerine bitkisel motifler grubuna giren stilize edilmiş gül ve yaprak formlarının renkli iplerle işlenmesi ile üretilmiştir. İşleme örneği kenar uçlarında el örgüsü dantel örnekleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 7. Yatak örtüsü kanaviçe örneği (Baturu, 2025).

Örnek 7:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü,
Koca Z., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Yeşil, mor, kırmızı, pembe, kahverengi

Kullanılan motifler: Kuş, Yaprak, dal

Desen Kompozisyon Özelliği: Kumaş üzerine dal üzerinde bulunan iki kuş stilize edilerek işlenmiştir. Yatak örtüsü işleme örneği işleme öncesinde kumaş kasnak yardımıyla gerilmiş ve farklı renk işleme ipleri ile desen oluşturulmuştur. İşleme örneği kenarlarına öncesinde örülen el örgüsü dantel örnekleri dikilmiştir.

Fotoğraf 8. Yatak örtüsü kanaviçe örneği (Baturu, 2025).

Örnek 8:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü, Sarı Ş., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Mor ve yeşil

Kullanılan motifler: Karanfil, yaprak

Desen Kompozisyon Özelliği: Kasnak ile gerilen kumaş üzerine yörede karanfil motifi olarak bilinen bitkisel motif renkli iplerle yatak örtüsü kanaviçe örneği işlenmiştir. Karanfil motifi yanında yaprak ve sap motifleri işleme örneğinin desen kompozisyonunu oluşturmuştur. İşleme örneğinin kenar uçlarına el örgüsü dantel örgü örnekleri sonrasında dikilerek elde edilmiştir.

Fotoğraf 10. Yatak örtüsü kanaviçe örneği (Baturu, 2025).

Örnek 9:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü, Kara N., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Pembe

Kullanılan motifler: Elibeline, su yolu, gül, yaprak

Desen Kompozisyon Özelliği: Kasnak ile gerilen kumaş üzerine el ile tek renk ip ile işlenerek elde edilmiş yatak örtüsü kanaviçe işleme örneğidir. Desen kompozisyonunda bitkisel olarak Goncagül, gül ve yaprak ile elibeline ve su yolu motifleri iğne ile işlenmiştir.

Fotoğraf 11. Yatak örtüsü kanaviçe örneği (Baturu, 2025).

Örnek 10:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü, Kara H., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Pembe, yeşil

Kullanılan motifler: Karanfil, Goncagül, yaprak

Desen Kompozisyon Özelliği: Yatak örtüsü olarak işlenen örnek kumaş üzerine bitkisel motifler grubuna giren karanfil, goncagül ve yaprak motiflerin işlenmesi ile elde edilmiştir. İşleme örneğinin bulunduğu kumaşın kenar kısmında el örgüsü dantel örgü örnekleri sonrasında dikilerek elde edilmiştir.

Fotoğraf 12. Yastık kılıfı kanaviçe örneği (Baturu, 2025).

Örnek 11:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü, Çelikel Ş., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yastık kılıfı kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Kırmızı, yeşil, siyah ve sarı

Kullanılan motifler: Penç, Yaprak

Desen Kompozisyon Özelliği: Yastık kılıfı olarak işlenen işleme örneği kumaş üzerine penç ve yaprak motiflerinin işlenmesi ile elde edilmiştir. Çeyiz amaçlı işlenen yastık örtüsü uçlarında yeşil saten kumaş ve üzerinde el örgüsü dantel örnekleri kullanılan işleme örneğidir.

Fotoğraf 13. Yatak örtüsü ve Yastık kılıfı kanaviçe örneği (Baturu, 2025).

Örnek 12:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü, Çelikel S., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Yatak örtüsü ve yastık kılıfı kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Kırmızı

Kullanılan motifler: Göz, Bereket

Desen Kompozisyon Özelliği: Yatak örtüsü ve yastık kılıfından oluşan işleme takım örneği olup kumaş üzerine göz ve bereket motifinin işlenmesi ile elde edilmiştir. Örnekte motiflerin ½ rapor tekniğinde tekrar etmesinden desen kompozisyonu oluşmuştur. İşleme örneklerinin kenar uçlarında el örgüsü dantel örgüleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 14. Sandık örtüsü kanaviçe örneği (Baturu, 2025).

Örnek 13:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü, Çelikel A., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Sandık örtüsü kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Mavi, yeşil, pembe, kahverengi

Kullanılan motifler: Çiçek, yaprak, dal

Desen Kompozisyon Özelliği: Kumaş üzerine bitkisel motifler grubuna giren çiçek, dal ve yaprak formu renkli iplerle işlenerek elde edilmiştir. İşleme örneğinin bulunduğu kumaşın kenar kısmında el örgüsü dantel örgü bulunmaktadır.

Fotoğraf 15. Peçete örtüsü kanaviçe örneği (Baturu, 2025).

Örnek 14:

Bulunduğu Yer: Adana Ceyhan ilçesi Tumlu Köyü, Çelikel A., Ev hanımı

İnceleme Tarihi: 17.05. 2025

Türü: Peçete kanaviçe işlemesi

Malzemesi: Renkli Orlon ipleri kasnak, işleme iğnesi

Teknik: Çarpı tekniği

Kullanılan Renkler: Pembe, yeşil, sarı

Kullanılan motifler: Çiçek, Dal, Yaprak

Desen Kompozisyon Özelliği: Mobilya üzerine örtü amaçlı işlenen peçete örneğinde kumaş üzerine stilize edilmiş çiçek motifi, penç, dal ve yapraklarla bütünsel bir kompozisyon oluşturacak biçimde işlenmiştir İşleme örneği kasnak kullanımı ile gerilerek kumaş üzerine işlenmiştir.

Tablo 1.

Adana Ceyhan İlçesi Tumlu Köyü Kanaviçe İşleme Örneklerine İlişkin Bilgiler

	Kullanılan Motifler	Tekniği	İşleme Türü
Örnek 1	Penç (çiçek), Dal, Yaprak	Çarpı	Yastık kılıfı kanaviçe işlemesi
Örnek 2	Göz, elibelinde, bereket	Çarpı	Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi
Örnek 3	Çiçek, yaprak	Çarpı	Yastık kılıfı kanaviçe işlemesi
Örnek 4	Çiçek, yaprak	Çarpı	Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi
Örnek 5	Lale, yaprak	Çarpı	Yastık kılıfı kanaviçe işlemesi
Örnek 6	Yıldız, çiçek, yaprak	Çarpı	Sandık örtüsü kanaviçe işlemesi
Örnek 7	Kuş, Yaprak, dal	Çarpı	Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi
Örnek 8	Karanfil, yaprak	Çarpı	Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi
Örnek 9	Elibelinde, su yolu, çiçek, yaprak	Çarpı	Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi
Örnek 10	Çiçek, Goncagül, yaprak	Çarpı	Yatak örtüsü kanaviçe işlemesi
Örnek 11	Penç, Yaprak	Çarpı	Yastık kılıfı kanaviçe işlemesi
Örnek 12	Göz, Bereket	Çarpı	Yatak örtüsü ve yastık kılıfı kanaviçe işlemesi
Örnek 13	Çiçek, yaprak, dal	Çarpı	Sandık örtüsü kanaviçe işlemesi
Örnek 14	Çiçek, Dal, Yaprak	Çarpı	Peçete kanaviçe işlemesi

Yukarıda tabloda yer aldığı gibi Tumlu köyü genelinde yapılan alan taraması sonucunda elde edilen 23 kanaviçe işleme örneklerinden farklı olanlar incelenerek görselleri ile ele alınmıştır. İşleme örneklerini yatak örtüsü, yastık kılıfı, sandık örtüsü ve peçete işleme örnekleri olarak

kullanım amaçlarına göre sınıflandırılabilir. Genellikle çeyiz ve dekoratif süs amaçlı işlenen kanaviçe işleme örnekleri yatak örtüsü olarak yatakların üstüne, yastık kılıfı olarak yastıkların yüzüne dış kılıf olarak, sandık ve mobilya eşyalar üzerine örtü amaçlı işlenmiştir. Kanaviçe işlemleri çarpı tekniğinde işlenerek elde edilmiştir.

SONUÇ

İşleme sanatı, insanlık tarihinin en eski ve köklü el sanatlarından biri olarak kültürel bir miras niteliği taşımaktadır. İlk çağlardan günümüze kadar farklı ihtiyaçlara hizmet eden işleme sanatı, kimi dönemlerde bir statü sembolü, kimi dönemlerde ise bir ticaret aracı olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Nakış ve işleme, kullanılan teknikler, malzemeler ve estetik öğelerle farklı dönemlerde zenginleşerek sanatsal bir kimlik kazanmıştır. Alan tarama çalışmasında incelenen kanaviçe işleme örnekleri, bu sanatın çeşitliliğini ve derinliğini ortaya koymaktadır. Günümüzde işleme sanatı, geleneksel zanaatların modern hayatta azalan görünürlüğü nedeniyle unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ancak bu sanat hem kültürel kimliğin korunması hem de estetik değerin modern tasarım dünyasında yeniden yorumlanması açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlı Tumlu köyü, işleme sanatı yönünden zengin bir köydür. Köydeki geleneksel işleme örnekleri, yüzyıllardır süregelen bir el sanatı geleneğinin parçasıdır. Özellikle çeyiz hazırlıkları için yapılan işlemler, köydeki her evde sıklıkla görülebilir. İşlemlerde kullanılan kumaşlar sağlam ve kaliteli kumaşlardır. Motifler ise genellikle doğadan ilham alınarak seçilir. Örneğin işlemlerde en çok görülen motifler arasında çiçek (Penç), dal ve yaprak desenleri yer alır. Goncagül ve lale gibi motifler, Türk kültüründeki estetik anlayışını yansıtan en yaygın figürlerdendir. Bunun yanında, göz, bereket, su yolu gibi motifler de kullanılır. Bu semboller, işleme sanatının sadece dekoratif bir amaç taşımadığını, aynı zamanda koruyucu ve bereket getiren anlamlar taşıdığını gösterir. Ayrıca kuş gibi hayvan figürleri de işlemlerde sıkça yer alır; bu motif, özgürlüğü ve doğanın gücünü simgeler. Tumlu köyündeki işleme örneklerinde en dikkat çeken özelliklerden biri de kenarların genellikle el örgüsü dantel ile süslenmesidir. Dantel örnekleri, işlemlerin zarif ve tamamlayıcı bir parçasıdır. Bu detay, çeyizlerin değerini artıran önemli bir unsurdur. Örneğin, genç kızların çeyiz sandığında yer alan gelinlik örtüleri, yastık kılıfları ve çarşaflar, bu özenle işlenen motiflerle bezenmiştir. Bu işleme sanatının Tumlu köyünde sadece estetik bir ifade değil, aynı zamanda kültürel bir kimlik taşıyan önemli bir geleneğidir. İşlemler, köydeki halkın geçmişten günümüze aktardığı değerleri ve inançları yansıtan birer sanat eseridir. İşleme sanatının günümüzde yeniden canlandırılması ve sürdürülebilir hale getirilmesi için bir dizi strateji geliştirilmelidir. İlk olarak, bu sanatı tanıtmak ve genç kuşaklara aktarmak amacıyla eğitim programları ve atölye çalışmaları düzenlenmelidir. Bu tür etkinlikler, özellikle kadınlara ve gençlere yönelik olarak organize edilebilir ve yerel kalkınma projeleri kapsamında desteklenebilir. Eğitim programlarının içeriği sadece geleneksel tekniklerin öğretimiyle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda modern tasarım uygulamalarına da yer verilmelidir. Bu, katılımcılara hem kültürel mirası öğrenme hem de bu mirası çağdaş estetikle birleştirme becerisi kazandıracaktır.

İşleme sanatının çağdaş moda, ev dekorasyonu ve tasarım dünyasında yeniden yorumlanması da önemlidir. Bu sanat, özellikle özgün ve estetik ürünlere artan ilgi göz önüne alındığında, değerli mobilyalar ve duvar dekorasyonlarında kullanılarak yeniden hayat bulabilir. Bu yaklaşım, hem işleme sanatını daha geniş bir kitleye tanıtacak hem de sanatsal ve ticari bir değer yaratacaktır. Sosyal medya, işleme ürünlerinin tanıtımı için güçlü bir araçtır. Burada hazırlanacak görsel içerikler, hikayeler ve ürün videoları, sanatın estetik yönünü vurgulayarak ilgiyi artırabilir. Ayrıca, e-ticaret platformları aracılığıyla işleme ürünlerinin satışa sunulması, yerel üreticilere ekonomik bir kazanç sağlayabilir ve bu sanatın sürdürülebilirliğini destekleyebilir. İşleme sanatının

arşivlenmesi ve kayıt altına alınması da önemli bir adımdır. Geleneksel tekniklerin, motiflerin ve kullanılan malzemelerin detaylı bir şekilde belgelenmesi, gelecekte bu sanatın korunmasına ve yeniden canlandırılmasına olanak sağlayacaktır. Bütün bu çabalar, işleme sanatının sadece geçmişin bir parçası olarak kalmayıp, günümüzde ve gelecekte de estetik ve kültürel bir değer olarak yaşamaya devam etmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Altun, G. (2006.) Muğla ilinde Bulunan El işlemleri (19-20yy), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Arseven, C. E. (1985). *Sanat ansiklopedisi*. Cilt 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Barışta, H. Ö. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti dönemi halk plastik sanatları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

Can, M. (2017). Anadolu Türk kültüründe kanaviçe, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 10(20), 319-334.

Labarge, M. W. (1999). Stitches in time: Medieval embroidery in its social setting. *Florilegium*, 16, 77-96. Retrieved from <https://journals.lib.unb.ca/index.php/flor/article/view/19198>

Leslie, A. C. (2007) *Needlework through history, an encyclopedia*. London: Greenwood Press.

Nas, E. (2012). Konya yöresi el sanatlarında anlam yüklü motiflerin halk diline yansıması. *Turkish Studies*, 7 (1), 1619-1633.

DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2968>

Onuk, T. (2005). *Osmanlı'dan günümüze oylar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Öngen, A. G. (2023). Anadolu çeyiz geleneğinde işleme sanatı. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat Dergisi*, 8(16), 150-160.

Berber, G. Ş., Arabalı Koşar, S. T. & Değirmenci Aydın, M. (2020). Geleneksel Nakış Tekniğinin Güncel Sanata Yansıması. *İdil*, 75, 1695-1704.

Doi: 10.7816/idil-09-75-06

Tuna, N. (1997). *Desen, model el işleri serisi*. Ankara.

İnternet Kaynakçası

1. <http://www.ceyhan.gov.tr> / Erişim Tarihi (17.05. 2025)

Görsel Kaynaklar ve Sözlü Görüşmeler

1. Çelikel A., Sözlü görüşme, Ev hanımı, İlkokul mezunu, Tumlu köyü.
2. Çelikel S., Sözlü görüşme, Ev hanımı, İlkokul mezunu, Tumlu köyü.
3. Çelikel Ş., Sözlü görüşme, Ev hanımı, İlkokul mezunu, Tumlu köyü.
4. Kara D., Sözlü görüşme, Ev hanımı, İlkokul mezunu, Tumlu köyü.
5. Kara F., Sözlü görüşme, Ev hanımı, İlkokul mezunu, Tumlu köyü.

6. Kara H., Sözlü görüşme, Ev hanımı, Ortaokul mezunu mezunu, Tumlu köyü.
7. Kara N., Sözlü görüşme, Ev hanımı, İlkokul mezunu, Tumlu köyü.
8. Koca Z., Sözlü görüşme, Ev hanımı, İlkokul mezunu, Tumlu köyü.
9. Sarı E., Sözlü görüşme, Ev hanımı, Ortaokul mezunu mezunu, Tumlu köyü.
10. Sarı Ş., Sözlü görüşme, Ev hanımı, İlkokul mezunu, Tumlu köyü.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın etik ilkelere uygunluğu Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulunun 20.05.2025 tarih ve E-34183927-020-00001076449 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

2025; 6(1): 67-73

Kitap İncelemesi

Müze Dersleri: Yorum ve Deneyim

Rika Burnham - Elliott Kai-Kee

Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, 252 Sayfa

ISBN: 978-605-5250-55-3

Seda ZEYBEK*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Kitap İncelemesi
Makalenin Geliş Tarihi: 10.06.2025
Makalenin Kabul Tarihi: 29.06.2025
DOI: 10.54970/turkuaz.1716478

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Görsel 1: Jackson Pollock , Sonbahar Ritmi, The Metropolitan Museum of Art.
(https://www.jackson-pollock.org/autumn-rhythm.jsp#google_vignette Erişim Tarihi: 05.06.2025)

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray-Türkiye.
E posta: sedazeybekk.trh@gmail.com, ORCID Id: 0009-0002-0630-3654

Yukarıdaki görsel Jackson Pollock tarafından yapılan ve Müze Dersleri isimli çalışmada verilen etkinliğe konu olan bir eser. Esere bakmadan önce müzede bir eğitimci olduğumuzu varsayıp şu soruları düşünelim: “Bu eserle ilgili ziyaretçilerimize yalnızca bilgi vermek mi yoksa onların estetik anlayışını geliştirmeyi mi hedeflemeliyiz? J. Dewey’in sanat eserlerinde deneyim terimi eserlerin yorumlanmasında ne kadar etkili? Ziyaretçilere soracağımız soruları nasıl seçmeliyiz? Bu sorular sanat eserlerini yorumlamada nasıl bir öneme sahip?” Bu ve benzeri sorular Rika Burnham ve Elliot Kai-Kee tarafından yazılan Müze Dersleri: Yorum ve Deneyim kitabının odak noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışma, Rika Burnham ve Elliott Kai-Kee tarafından yazılan Müze Dersleri Yorum ve Deneyim kitabını incelemek ve kitapta yer alan müze eğitimi bilgilerini meraklısı olan okuyucularıyla paylaşmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu çalışmada eserin Şubat 2020 tarihinde yayınlanan 2. baskısı incelenmiştir.

251 sayfadan oluşan eser, müzelerde hangi konunun nasıl öğretilmesi gerektiğinin ele alındığı “Müzede Ders Verme Sanatı”, 1900’lü yıllardan günümüze müzede verilen eğitimdeki gelişmelerin ele alındığı “Sanat Müzesinde Eğitimin Kısa Bir Tarihi”, müzede verilen eğitimlerde yalnızca eğitimcilerin değil ziyaretçilerin de aktif şekilde katılmasının öneminin anlatıldığı “Galeri Dersi: Rehber Eşliğinde Yorumlama”, yorumlanması zor sanat eserlerinde eğitimci ve ziyaretçilerin eğitimdeki rolünün ele alındığı “Derinlemesine Bakmak: Yalnızlık, Akademik Bilgi ve Bir Öğretmenin Dönüştürücü Deneyimi”, müze eğitimleri sırasında kullanılan yöntem ve tekniklerin anlatıldığı “Sohbet, Tartışma ve Diyalog”, müze eğitimleri sırasında soru sormanın öneminin ele alındığı “Soru Kullanımının Sorgulanması, müze eğitimleri sırasında sanat tarihi bilgisinin ne düzeyde ve nasıl verileceğinin ele alındığı “Galeri Dersinde Bilgi: Charles Le Brun İmzalı Goblen: Su”, müzede oynanan yorum oyununun öneminin ele alındığı “Galeri Dersi: Bir Yorum Oyunu”, Albert Barnes’in sanat eserlerini bir araya getirdiği galerinin tanıtıldığı “Bir Eğitim Yeri Olarak Barnes Vakfı”, ziyaretçilerin dönütlerden yola çıkarak müze eğitiminin amacının ele alındığı “En Büyük Günah: Zirve Deneyimler Yaratmak İçin Ders Vermek” ve geleceğin sanat müzelerinde eğitimlerin nasıl olacağı konusunun ele alındığı “Sanat Müzesinde Eğitimin Geleceği” başlıklı on bir bölümden oluşmaktadır.

Genel olarak müze “Sanat ve bilim eserlerinin veya sanat ve bilime yarayan nesnelerin saklandığı, halka gösterilmek için sergilendiği yer.” (<https://sozluk.gov.tr>) veya “Geçmişte yaşamış topluluklara ait eserlerin saklandığı, korunduğu ve sergilendiği kurumlar” (Çalış, 2023: 253) şeklinde tanımlanabilir. Müzeler bu bakımdan geçmiş ve gelecek arasında birer köprü olma işlevini yerine getirirler (Engin, 2021: 64). Bu çalışmada incelenen Müze Dersleri: Yorum ve Deneyim isimli eserde her ne kadar genel olarak “müze” kavramı kullanılmış olsa da kitabın içeriğinde daha çok sanat müzeleri ve bu müzelerdeki ders yaklaşımlarına odaklanılmıştır. Kitabın kapak resminde boş bir çerçeveye yer verilmesi de kitabın kapsamına sanat müzelerinin de dahil edildiğini göstermektedir. Kitabın önsözünü yazan Maxine Greene, kitabın yazarları olan ve uzun süre sanat müzesi eğitmenliği görevini sürdüren Rika Burnham ve Elliot Kai-Kee’nin bu kitapta deneyimlerini paylaşmak suretiyle hem müze eğitimi açısından hem okuyucunun sanat eserlerine bakışında daha yüksek bir farkındalık oluşturmayı amaçladıklarını belirtmektedir.

Kitabın yazarları Rika Burnham ve Elliot Kai-Kee’dir. Rika Burnham, 1985-2008 yılları arasında The Metropolitan Museum of Art’ta müze eğitmeni olarak çalışmıştır. 2001’de Ulusal Sanat Eğitimi Birliği tarafından müze eğitiminde sürekli başarı ödülüne layık görülmüştür. 1989’dan beri bütün ABD’deki sanat müzelerinde misafir öğretmenlik yapmış ve atölyeler düzenlemiştir. Harvard College Sanat Tarihi Bölümünden mezun olan Burnham, müze eğitimi üzerine çeşitli makaleler

yazmıştır. Stanford Üniversitesi tarih bölümünden mezun olan Kai-Kee Chicago Üniversitesinde tarih alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. Müze eğitimi alanına girmeden önce üniversitelerde tarih dersleri vermiştir. 2007’de kitabın diğer yazarı Rika Burnham ile birlikte, Meksika’da müze öğretmenleri için düzenlenen bir mesleki gelişim programı olan TIMEMexico’yu oluşturmuştur (Burnham & Kai-Kee, 2020: 245-246.) Yazarlarının müze eğitimcisi olmaları ve kitapta mesleki deneyimlerini paylaşmaları kitabın eğitimsel değerini oldukça artırmaktadır. Yazarlar, kitap boyunca sanat müzesi eğitimi için derslerinin içeriğini, müze dersleri için ne tür bilgi üretileceğini, sanat tarihi ve sanat tarihi eleştirisinin müze derslerinde ne ölçüde kullanılacağı gibi soruları yanıtlamaya çalışmaktadırlar. Yazarlara göre iyi bir müze eğitimi sanat eserleriyle ilişki kurmanın ve onları anlamının yollarını bulmaya yardım eder. Eserde, müze eğitimleri sırasında eğitimcilerin de ziyaretçiler gibi öğrenmeye açık olmalarının müze eğitime katkıda bulunacağını altı çizilmektedir. Müzede bir eğitimcinin varlığı gerekli olsa da eğitimcinin bilgisiyle sınırlı olmayan ve diyaloglar vasıtasıyla farklı öğrenmelerin gerçekleştiği bir müze eğitimi temel amaç olmalıdır. Dolayısıyla bu bağlamda çağdaş eğitim yaklaşımlarından yapılandırmacılığın önemi üzerinde de durulmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşıma göre öğrenme, bireyin deneyim temelinde geliştirdiği aktif bir süreçtir. Bu süreçte öğrencide içsel bir bilgi gösterimi, deneyime ilişkin kişisel bir yorum oluşur (Tüfekçi Aslım, 2023: 199).

Kitap, müze eğitimindeki yaklaşımları ziyaretçilerin müzeye gelirken kendi yaşamışlıklarını yanlarında getirdikleri ve eseri yorumlamada yanıt aradıkları soruları sordukları öncülüne dayanmaktadır. Yazarlar, kitapta sık sık J. Dewey’in sanatla ilgili fikirlerine atıf yaparak müze dersleri esnasında ziyaretçilerin J. Dewey’in deneyim olarak bahsettiği sürecin önemli rol oynadığını belirtmektedir. Eserde, eğitimcilerin deneyimlerinin paylaşılmasının yanı sıra eğitimcilerin derslerine nasıl hazırlanmaları gerektiği, müze dersleri esnasında dinleme ve konuşmanın önemi, soruların doğru ve yerinde kullanımı, sanat tarihi bilgisinin kullanımı, sanat eserleriyle ilgili maddi gerçeklerin mi yoksa sanat eserini deneyimlemenin mi daha önemli olduğu ve başkalarıyla öğrenirken oyunun rolü gibi alanla ilgili temel konulara ışık tutulmaya çalışılmaktadır. Kitabın çeşitli bölümlerinde okuyucu bir sanat müzesinde eğitimci eşliğinde derslere konuk edilmektedir. Bu bölümlerde yazarlar tarafından hem müze derslerinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili bilgiler hem de eğitici ve ziyaretçilerin müze dersleri esnasında diyaloglarından örnekler sunulmaktadır.

Kitabın birinci bölümü olan “Müzede Ders Verme Sanatı” başlıklı bölümde; J. Paul Getty Museum’un galerilerinde iki ders örneği verilmektedir. İlk derste Europa’nın Kaçırılışı tablosuna bakan ziyaretçiler tasvir edilir. Derse başlarken müze eğitimcisi ziyaretçilere resimle ilgili sorular yöneltir. Bu noktada grup tarafından verilen cevapların sadece konuyla ilgili verilen ezberle bilgi olmadığı, ziyaretçilerin birbirinden edindikleri bilgilerle öğrenme deneyimi yaşadıkları anlatılmaktadır. Kitabın devamında yer alan satırlarda ikinci sınıfın dersi tasvir edilir. Bu sınıfta önce Venüs heykeli ve Fransız Büstüne odaklanıp bu eserleri yorumlayan ziyaretçi grubunun daha sonra Millet tarafından yapılan portreyi ele aldığı devamında Winterhalter’in bir Rus prensesini tasvir ettiği tabloya odaklandığından bahsedilmektedir. Bu iki sınıf örneğinden yola çıkan yazarlar müze eğitiminde eğitimcilerin isterse tek esere odaklanarak ders yapabileceği isterse farklı eserlerden yola çıkarak anlamlı bir öğrenme deneyimi yaşayabileceklerini belirtmektedir. Bu noktada önemli olan ziyaretçilerin sanat eserlerini öğrenmek için istekli ve odaklanmış bir durumda olmalarıdır. Kitabın bu bölümünün temel vurgusu ziyaretçilerin sanat eserleriyle ilişki kurmasının bir son değil, bu sanat eserlerini yorumlamalarının aslında bir başlangıç olduğu mesajıdır. Müze eğitiminde tıpkı örgün eğitim gibi hedeflerin açık ve anlaşılır olması hedeflenen

içeriklerin kazandırılması bakımından önemlidir. Ziyaretçilerin yalnızca esere bakıp eserle ilgili tanıtıcı bilgiye sahip olması değil aynı zamanda onların sanat eserlerine yakından bakarak ve bu eserlerle ilişki kurmak için becerileri geliştirmeleri de beklenmektedir. Yazarlar bu noktada sanat tarihi bilgisinin ziyaretçilerin belirli sanat eserlerini anlamlandırmada bir araç olabileceği fikri üzerinde durur. Bir sanat eserine bakmakla görmek arasındaki fark nedir? Bu soruyu yazarlar “Görmek, bakmaktan fazlasıdır; bakmaksa göz atmaktan fazlasıdır. Biz, gören gözleri teşvik etmeye çalışırız.” Cümleleriyle sanat eserlerine odaklanmanın ve dikkatli bir şekilde bakmanın önemi üzerinde durur. Bu bölümde etkili müze ziyaretlerinin gerçekleşebilmesi için göz önünde tutulması gereken hususların neler olduğu da ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Kitabın “Sanat Müzesinde Eğitimin Kısa Bir Tarihi” başlıklı ikinci bölümünde müze eğitiminin nasıl olması gerektiği; özellikle bu konudaki tartışmaların odak noktasını oluşturan müze eğitiminde estetik deneyimin mi yoksa sanat tarihi bilgisi kazandırmanın mı ön planda tutulması gerektiği ikilemi bağlamında incelenmektedir. Kitabın temel yaklaşımı müze eğitiminin ziyaretçilere sanat tarihi bilgisi sunmanın çok daha ötesinde bir eğitim olduğu yönündedir. Bu bölümde klasik müze eğitiminin yanı sıra müze eğitime farklı yaklaşımlar ve geçmişten günümüze değişen felsefi anlayışlara da sistematik bir şekilde yer verilmiştir. Burada verilen bilgilere göre ilk müze rehberlerini görevi müzelerde yer alan koleksiyonlarla ilgili bilgi vermektir. 1920 ve 1930’larda özel vakıflar tarafından desteklenen müzelerde yarı zamanlı ders veren gönüllü insanlar ve müze eğitimcilerinin çalışmaya başlamasıyla birlikte müzelere ilgi artmaya başlamıştır. 1930’ların sonuna gelindiğinde çocukları merkeze alan müzeler artmaya başlamıştır. 1940 ve 1950’li yıllarda sanat tarihi çalışmalarının gelişmesi bilgilerin müze eğitiminde de kullanılmasını sağlamıştır. 1960 ve 1970’li yıllarda; müzelerin sayısında artış görülürken aynı zamanda konu anlatımlı turlar yerine dersler esnasında keşfetmeyi teşvik eden eğitimler ön plana çıkmaya başlamıştır. 1970’lerden itibaren sanatsal farkındalık müze programlarına girmeye başlamıştır. 1980’li yıllarda ise konu anlatımlı bir ders yerine daha etkileşimli bir ders işlenmesi gerektiği hususu tartışılmaya başlanmıştır. 1980’li yıllar müze eğitimi açısından müze eğitimin amaçları ve yöntemleri gibi soruların sorulduğu yıl olmuştur. Nihayet 1990 ve 2000’li yıllarda postmodernizmin etkisi müze eğitiminde de görülmeye başlanmış ve ziyaretçi merkezli öğrenme vurgulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde eğitimcilerin ziyaretçilere bildiklerini anlatmalarından ziyade onları sanat eserleriyle ilgili keşfetmeye teşvik edecek sorular sormaları beklenmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü “Galeri Dersi: Rehber Eşliğinde Yorumlama” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde iyi bir galeri eğitimi için eğitimcilerin ziyaretçileri etkin kıldığı sorular sorma, diyalog kurma, tartışma gibi çeşitli yöntemlerden bahsedilmekte ve iyi bir galeri eğitimi için ziyaretçilerin sanat eserlerinden yola çıkarak keşfederek anlamlı öğrenmelerinin esas alınmasının gereği vurgulanmaktadır. Dewey’in “deneyim” terimine vurgunun yapıldığı bu bölümde Dewey’in sanat eserlerindeki deneyim kavramının bir bütünlük hissi oluşturduğu vurgulanmaktadır. Dewey’e göre deneyim, sürekli olarak meydana gelir, çünkü zaten canlı varlıkla çevre şartlarının etkileşimi yaşama sürecinin bir parçasıdır. Direnme ve çatışma şartları altında hem benliğin hem dünyanın bu etkileşime dahil olan çeşitli boyut ve öğeleri, deneyimi duygu ve düşüncelerle nitelendirir. Böylece bilinçli niyet doğar (Dewey, 2021: 59). Bu kapsamda kitapta müze eğitimi bağlamında savunulan fikirlerde Dewey’in etkisi olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümü “Derinlemesine Bakmak: Yalnızlık, Akademik Bilgi ve Bir Öğretmenin Dönüştürücü Deneyimi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde genel olarak sanat galerilerinde eğitimci tarafından sanat eserleriyle ilgili olarak ziyaretçilere sorulan “Bu ne anlama geliyor?”

tarzındaki sorulara odaklanılmakta ve bu tarz soruların dersi zenginleştirmek ve farklı bakış açıları geliştirmenin bir aracı olduğu vurgulanmaktadır.

“Sohbet, Tartışma ve Diyalog” başlıklı beşinci bölümde iyi bir galeri eğitimi için sohbet, tartışma ve diyalog gibi farklı yöntemlerin nasıl kullanılması gerektiği uygulama örnekleriyle açıklanmaktadır. Hem sosyal etkinlik yerleri hem de deneyim ve öğrenmeyi teşvik edici mekanlar olan müzeler için konuşma önemli bir unsurdur. Müze eğitiminde konuşma amaç değil sanat eserlerini deneyimlemenin bir aracıdır. Burada esas olan sanat eserleriyle ilgili nitelikli ve anlamlı konuşmalardır. Kitabın bu bölümünde Jackson Pollock’un Sonbahar Ritmi isimli eserin üzerinden galeri eğitimi dersinde hem sohbet hem diyalog hem de tartışma örnekleri verilmiştir. Bu bölümde sunulan teorilerin ardından konuyla ilgili uygulama örneklerine yer verilmesi hem konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamakta hem de uygulayıcıların kendi özgün uygulamalarını geliştirmeleri için uygun fırsatlar sunmaktadır.

Kitabın altıncı bölümü “Soru Kullanımının Sorgulanması” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde müzelerde soru sormanın önemi ve yöntemi önceki bölümlerde olduğu gibi örneklerle açıklanmıştır. Yazarlar, müze eğitiminde sorulacak soruların sanat eserlerinin keşfedilmesinde oynadığı önemli rolden hareketle nitelikli soru sormanın önemine dikkat çekmektedirler.

Kitabın yedinci bölümü “Galeri Dersinde Bilgi: Charles Le Brun İmzalı Goblen: Su” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde bölüme ismini veren “Su” isimli goblen örneğini inceleyen ziyaretçilerin diyaloglarına yer verilmiştir. Eğitimci dersin önemli noktalarında goblenle ilgili tarih ve mitoloji bilgisi vererek sorgulamayı derinleştirmiştir. Bu bölümde eğitimci tarafından sanat eseriyle ilgili tüm bilgileri vermeden dersin yönlendirilmesinin önemi vurgulanmaktadır.

Kitabın “Galeri Dersi: Bir Yorum Oyunu” başlıklı sekizinci bölümünde iyi bir galeri dersi için etkileşimin önemi ve ziyaretçilerin sanat eserleriyle ilgili fikirlerini özgürce belirtmelerinin önemi üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde müze eğitimcilerine yönelik olarak etkileşimli galeri ziyaretinin ipuçları ile ziyaretçilerin merak duygularını ve ilgilerini canlı tutmaya yönelik teknik ve strateji örnekleri sunulmaktadır. Yazarlar merak duygusunu kitap boyunca sıklıkla vurguladıkları diyalogların devamı için şart tutar.

Kitabın dokuzuncu bölümü “Bir Eğitim Yeri Olarak Barnes Vakfında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde bilim insanı ve sanat koleksiyoncusu Albert Barnes’in kurmuş olduğu vakıf ve galeri binasıyla ilgili bilgiler verilmektedir.

Kitabın “En Büyük Günah: Zirve Deneyimler Yaratmak İçin Ders Vermek” başlıklı onuncu bölümünde genel olarak eğitimcilerin galeri dersiyle ilgili uzun amaçları bulunsada esas amacın sanat eserinin kendisinin öğretilmesi olduğunun altı çizilmektedir.

Kitabın on birinci ve son bölümü “Sanat Müzesinde Eğitimin Geleceği” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde genel olarak içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda sanat tarihi müzelerinin durumu ve sanatı inceleyip yorumlayan toplulukların önemi üzerinde durulmaktadır.

SONUÇ

Okul dışı öğrenme ortamlarından olan müze ve sanat galerilerinde eğitiminin nasıl olması gerektiğine yönelik olarak hem teorik hem de pratik bilgilere yer verilen bu eserin, özellikle müze ve sanat eğitimcileri ile öğretmen ve öğretmen adayları için önemli bir kaynak eser olma özelliği taşıdığı söylenebilir. Müzede eğitim geçmişin izlerini kanıtlar olarak sunmakla kalmaz aynı

zamanda öğrencilerin alan becerisi, sosyal duygusal becerileri, birbiriyle etkileşimi, kültürel mirası kazanması gibi farklı kazanımlar içerir. Nitekim, 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinin (TYMM) Erdem- Değer- Eylem bölümünde yer alan “Estetik” değeri öğrencilere kazandırılması hedeflenen değer olarak yerini almıştır (MEB, 2024a:134). Estetik değeri TYMM Ortak Metninde: “Sanatsal bakış açısı kazanmayı sanatsal ve kültürel varlığı koruyup zenginleştirmeyi, doğal güzelliklerin ve çevrenin korunması ile ilgili duyarlı olmayı ve sorumluluk üstlenmeyi, estetik aracılığıyla özgün üretkenliği ve ruhsal gelişimi desteklemeyi, sanatı hayatın bir parçası hâline getirmeyi kapsar.” şeklinde ifade edilmiştir.

Eser, öğretmenlere farklı bakış açısı kazandırmakla birlikte yalnızca sanat müzesinde değil özellikle Tarih ve Sosyal Bilgiler derslerinde arkeoloji, etnografya müzelerinde de kullanılabilecek diyalog yönteminin örneklerini somutlaştırarak sunmaktadır. Eserde ele alınan sanat müzesi deneyimlerinin 2024 Tarih Dersi Öğretim Programında yer alan “ Tarihin siyasi ve askerî olayların yanı sıra sosyal, ekonomik ve kültürel alanları da kapsadığına dair kanıtlar göstermeleri” (MEB, 2024b: 5) hedefine uygun olduğu söylenebilir.

Eser, eğitimcilere yönelik hazırlandığı için alandaki terimler kullanmış ve akademik bir dille yazılmıştır. Eserin bölümlere ayrılması, her bölümle ilgili örnek uygulamalara yer verilmesi, müze derslerine yönelik ele alınan yıllara ait tartışmaları sunan literatür bilgisi sunulması eserin yalnızca bir etkinlik kitabı olmasından ziyade başvuru kaynağı olarak kullanılmasını sağlamaktadır. Eserin İçindekiler bölümünde yalnızca bölüm isimlerine değil bölümle ilgili açıklamalara da yer verilmesi okuyucuların bahsedilen konularla ilgili bilgi sahibi olabilmelerine imkân yaratmaktadır. Eserde 160. sayfadan başlayarak sekiz sayfa boyunca çeşitli bölümlerde bahsedilen sanat eserlerinin görsellerine yer verilmiştir. Bu görsellerin ders örneklerinin verildiği sayfada yer almayıp sekiz sayfada peşpeşe verilmesinin okuyucuların dikkatini dağıtabilecek olumsuz bir özellik olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında ilgili resimlerden bazılarının renkli olarak okuyucuya sunulması ve baskı kalitesinin iyi olması eserin olumlu bir özelliğidir. Sonuç olarak eser, genel olarak hem örgün eğitim içindeki öğretmenler hem de müze ve sanat galerilerinde ders veren eğitimci ve rehberler için çok önemli bir kılavuz kitap niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Burnham, R. & Kai-Kee, E. (2020). *Müze Dersleri Yorum ve Deneyim*, (Çev. Aylin Onacak). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çalış, E. (2023). Türkiye’de sanat tarihi disiplini açısından müzelerin önemi üzerine bir analiz. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 249-266.

Dewey, J. (2021). *Deneyim Olarak Sanat*, (Çev. Nur Küçük). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Engin, H. (2021). Bir kentin hafıza mekanı; Doğubayazıt Ahmed-i Hani kent müzesi. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 63-82.

MEB (2024a). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni.
https://tymm.meb.gov.tr/upload/brosur/ortak_metin.pdf adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 11.5.2025).

MEB (2024). Tarih Dersi Öğretim Programı.
<https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=1265> adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 11.5.2025).

Tüfekçi Aslım, S. (2023). Yapılandırmacı yaklaşım. S. Büyükalın Filiz (Ed.). *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları* içinde, (ss. 198-215.) Ankara: PegemA.

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 27.05.2025).

https://www.jackson-pollock.org/autumn-rhythm.jsp#google_vignette (Erişim Tarihi: 05.06.2025).